

İŞ AHLAKI DERGİSİ

Turkish Journal of Business Ethics

Cilt Volume: 6 ■ Sayı Issue: 2 ■ Kasım November 2013

ISSN: 1308-4070

İş Ahlakı Dergisi uluslararası ve hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin içeriklerinden yazarları sorumludur.

Turkish Journal of Business Ethics is an international and peer reviewed journal.
Authors are responsible for the specific content of their articles.

Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği Adına İmtiyaz Sahibi Owner
Şükrü Alkan

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer

Mehmet Bulayır *İGİAD (Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği)*

Genel Yayın Yönetmeni General Publication Director

Alpaslan Durmuş *EDAM (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi)*

Editör Editor

Murat Şentürk *İstanbul Üniversitesi*

Özel Sayı Editörü Special Issue Editor

Feridun Yılmaz *Uludağ Üniversitesi*

Alan Editörleri Section Editors

Erkan Erdemir *İstanbul Şehir Üniversitesi*

İskender Gümüş *Kırklareli Üniversitesi*

Mustafa Otrar *Marmara Üniversitesi*

Çeviri Editörleri Translation Editors

İnan Deniz Erguvan Ablrh

Zeynep Alp

John Zacharias Crist

Yayın Kurulu Editorial Board*

Mumtaz Ali *Uluslararası İslam Üniversitesi, Malezya*

Murteza Bedir *İstanbul Üniversitesi*

Rafik I. Beekun *Nevada Üniversitesi, ABD*

Mustafa Çağrırcı *Marmara Üniversitesi*

S. Waleck Dalpour *Maine Üniversitesi, ABD*

Alpaslan Durmuş *EDAM (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi)*

Halil Ekşi *Marmara Üniversitesi*

Nihat Erdoğan *İstanbul Şehir Üniversitesi*

R. Edward Freeman *Virginia Üniversitesi, ABD*

Stephen Hicks *Rockford Koleji, ABD*

İbrahim Kalın *T. C. Başbakanlık Müsteşarlığı*

Hayrettin Karaman *Marmara Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi*

T. Krishna Kumar *Osmania Üniversitesi, Hindistan*

Robert W. Mcgee *Florida Üniversitesi, ABD*

Jon Oplinger *Maine Üniversitesi, ABD*

Mustafa Özel *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Şevki Özgener *Neveşehir Üniversitesi*

Francesco Perrini *Bocconi Üniversitesi, İtalya*

Deon Rossouw *Pretoria Üniversitesi, Güney Afrika Cumhuriyeti*

Kemal Sayar *Marmara Üniversitesi*

Ahmet Tabakoğlu *Marmara Üniversitesi*

Tuomo Takala *Jyväskylä Üniversitesi, Finlandiya*

Tina Uys *Johannesburg Üniversitesi, Güney Afrika Cumhuriyeti*

Ahmet Yaşar *Fatih Üniversitesi*

Feridun Yılmaz *Uludağ Üniversitesi*

*Soyadına göre alfabetik sırada In alphabetical order by surname

Indexing- Abstracting

EBSCO

INDEX ISLAMICUS

INDEX COPERNICUS

ABI/INFORM (PROQUEST)

THE PHILOSOPHER'S INDEX

ile indekslenmekte ve/veya özetlerine yer verilmektedir.

Hakem Kurulu Review Board*

Adem Levent (İstanbul Üniversitesi) | Ali Danişman (Çukurova Üniversitesi) | Ali Rıza Abay (Yalova Üniversitesi) | Aşkın Keser (Uludağ Üniversitesi) | A. Tolga Öcal (Marmara Üniversitesi) | Bayram Zafer Erdoğan (Anadolu Üniversitesi) | Bedrettin Kesgin (Yalova Üniversitesi) | Besim Bülent Bali (Doğuş Üniversitesi) | Bilal Eryılmaz (İstanbul Medeniyet Üniversitesi) | Bülent Dilmaç (Necmettin Erbakan Üniversitesi) | Can Tansel Kaya (Yeditepe Üniversitesi) | Cemil Hakan Korkmaz (İstanbul Ticaret Odası) | Cengiz Ceylan (Kırklareli Üniversitesi) | Cengiz Kallek (İstanbul Şehir Üniversitesi) | Cengiz Şeker (Edam) | Deniz Taşçı (Anadolu Üniversitesi) | Erkan Yaman (Sakarya Üniversitesi) | Faruk Taşçı (İstanbul Üniversitesi) | Ferda Erdem (Akdeniz Üniversitesi) | Fuat Man (Sakarya Üniversitesi) | Gültekin Yıldız (Sakarya Üniversitesi) | Hızır Murat Köse (İstanbul Şehir Üniversitesi) | Hülya Kanalıcı Akay (Uludağ Üniversitesi) | Hüner Şencan (İstanbul Ticaret Üniversitesi) | İsa İpçioğlu (Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi) | Janset Özen Aytemur (Akdeniz Üniversitesi) | Kadir Ardıç (Sakarya Üniversitesi) | Köksal Alver (Selçuk Üniversitesi) | Mehmet Akif Çukurçayır (Selçuk Üniversitesi) | Mehmet Fatih Aysan (İstanbul Şehir Üniversitesi) | Mehmet Karagül (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi) | Mete Çamdereli (İstanbul Üniversitesi) | Mevlüt Tathyer (Kırklareli Üniversitesi) | Muhammed Abdullah Şahin (İstanbul Şehir Üniversitesi) | Murat Taşdemir (İstanbul Medeniyet Üniversitesi) | Mustafa Çelen (Marmara Üniversitesi) | Mustafa Kurt (Yalova Üniversitesi) | Necmettin Kızılkaya (İstanbul Üniversitesi) | Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir Üniversitesi) | Nilüfer Pembecioğlu (İstanbul Üniversitesi) | Nuray Tokgöz (Anadolu Üniversitesi) | Nurullah Genç (İstanbul Ticaret Üniversitesi) | Ömer Çaha (Yıldız Teknik Üniversitesi) | Ömer Torlak (Kto Karataş Üniversitesi) | Özgün Burak Kaymakçı (İstanbul Üniversitesi) | Seçil Bal Taştan (Marmara Üniversitesi) | Sefa Usta (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi) | Senem Besler (Anadolu Üniversitesi) | Süreyya Çakır (Sakarya Üniversitesi) | Şenol Öztürk (Kırklareli Üniversitesi) | Şuayyip Özdemir (Afyon Kocatepe Üniversitesi) | Tamer Çetin (Yıldız Teknik Üniversitesi) | Umut Koç (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi) | Ünsal Çağ (Mersin Üniversitesi) | Veli Karataş (Edam) | V. Lale Tüzüner (İstanbul Üniversitesi) | Yusuf Alpaydın (Yekder) | Yücel Bulut (İstanbul Üniversitesi) | Yücel Sayılar (Uludağ Üniversitesi) | Zeki Parlak (Marmara Üniversitesi) | Zümri Tonus (Anadolu Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada In alphabetical order by name

Akademik İçerik Danışmanlığı Content Advisor

EDAM (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi)

Tel & Faks: (+90 216) 481 3023 Web: www.edam.com.tr E-posta: edam@edam.com.tr

Tasarım ve Uygulama Graphic Design

Semih Edis

Redaksiyon Proof Reading

Mehmet H. Ramazanoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık

EDAM (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi)

Yayın Türü

Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu

Altı ayda bir (Mayıs ve Kasım aylarında) yayımlanır.

Baskı ve Cilt

Limit Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi ZA-13 Topkapı/İstanbul Tel: 0212 567 45 35

Basım Tarihi: Şubat 2014

İletişim Correspondence

Maltepe Mh. General Ali Gürcan Cd. Eski Çırpıcı Yolu Sk. No:1 Merter Meridyen İş Merkezi Kat:4 D:419 34010 Zeytinburnu / İstanbul

Tel & Faks: (+90 212) 544 9600 Web: www.isahlakidergisi.com E-posta: editor@isahlakidergisi.com

Abonelik Subscription

Dergimizi elektronik ortamdan ücretsiz temin ve takip etmek için sitemizi ziyaret edebilirsiniz.

www.isahlakidergisi.com

İçindekiler Table of Contents

Editörden	4
Editorial	6

MAKALELER ARTICLES

Değer Dönüşümünün Paradoksları: Post-materyalist Çalışma Yönelimlerinin Eleştirisi	9
Paradoxes of Value Change: Critique of Post-materialistic Work Orientations	37
Şenol BAŞTÜRK	
İşlem Maliyeti Kuramının Davranışsal Varsayımlarında Güvenin Yeri Tartışması	55
Discussing the Role of Trust in Behavioral Assumptions of Transaction Cost Theory	72
Rabia Arzu KALEMCI	
Sömürgeciliğe İyimserlik Gözlüğüyle Bakmak: Adam Smith'te Ahlakın İktisadi Rolü	85
An Optimistic Perspective of Colonialism: Economical Role of Morals in the Works of Adam Smith	99
Cemil Hakan KORKMAZ	
İktisat ve Etik: Amartya Sen Mirası	109
Economics and Ethics: Heritage of Amartya Sen	123
Adem LEVENT	
İktisat Etik İlişkisine Sosyal Darwinist Bir Yaklaşım	135
A Social Darwinian Approach to the Relationship between Economics and Ethics	152
Tuğba TORUN	

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ BOOK REVIEWS

Merkez Bankası Bağımsızlığına Eleştirel Bir Yaklaşım A Critical Review on the Independence of Central Bank	165
Bahar BAYSAL	
İktisat-Din Hattında Bir Değerlendirme: Rasyonel Homo-religious = Semavi Homo-economicus? A Review on the Economy-Religion Nexus: Rational Homo-religious = Heavenly Homo-economicus?	171
Özgün Burak KAYMAKÇI	
Paha Biçilemez'e Paha Biçmek Valorize the Invaluable	179
Adem LEVENT	
Modern Çalışma İdeolojisinin Kaynağı Olarak İktisadi Akıl Economic Reason as the Origin of Modern Labour Ideology	185
Fuat MAN	
Akışkan Modernitenin Kurbanları Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age	193
Cemil ÖĞMEN	
Yazarlara Notlar	199
Notes for Contributors	201

Editörden

İktisat sosyal bilimler içerisinde disiplinler sınırlarını hem metodolojik hem de kurumsal anlamda en erken belirginleştiren disiplinlerden birisidir. İktisadın metodolojik sınırlarının belirginleşmesi onun doğa bilimlerinin yöntemini kabulüne dayanır. Doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin yöntemleri arasında farklılık vurgusu, ilkin daha felsefi bir tartışma olarak ortaya çıkmış daha sonra sosyal bilimlerin, eğilimler dönem dönem farklılaşsa da, süregiden tartışma alanlarından birisi hâline gelmiştir. Üstelik ilgili tartışma, basitçe metodolojik tartışmanın ötesine taşarak, sosyal bilimlerin teorik çabalarının merkezî unsurlarından birisi hâline gelmiştir. Felsefi temelde başlayıp sosyal bilimlerin kendi iç yöntem kavgalarına doğru yayılan bu tartışma on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde iktisatta da karşılık bulmuştur. İktisat metodolojisi literatüründe yöntem kavgası (*Methodenstreit*) olarak bilinen bu kavgaın taraflarından birisi iktisadın evrensel kanunlara dayalı ve değerden bağımsız tipik bir doğa bilimi özelliği taşıdığı iddiasındayken, diğeri tarihsel bilginin önemine ve değerlere vurgu yapmaktaydı. İktisat biliminin seyrinde ilk görüş egemen hâle gelmiş ve iktisat niceliklerle ilgilenen bir disiplin olmanın imkânlarını da kullanarak hızla evrensel kanunlarını matematiksel dilde inşa eden bir disiplin hâline gelmiştir. Bu inşa süreci iktisadın sosyoloji, tarih ve politikbilim gibi komşu disiplinlerden ve felsefi düşünceden hızla uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu uzaklaşmanın kendini gösterdiği alanlardan birisi de ahlakıdır. Ahlak ve onun ima ettiği değerler dünyası iktisadın hızla ilgi alanından uzaklaşmıştır. İktisatçılar bunu bilim olmanın bir gereği olarak düşünmüşlerdir.

Değerden bağımsız bilimselleşme gayreti olarak karşımıza çıkan iktisadın bu seyrinin, ahlaka ilişkin tartışmalarda, disiplinin başlangıcına kadar giden bir gerilimi de bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Çünkü disiplinin kurucu figürü olarak kabul edilen Adam Smith'in kendisi bir ahlak hocasıdır. Üstelik Adam Smith, disiplinin başlangıç kitabı olan *Ulusların Zenginliği*'nin (*The Wealth of Nations*) yazarı olmanın yanı sıra *Ahlaki Duygular Teorisi*'nin de (*The Theory of Moral Sentiments*) yazarıdır. Disiplinin kurucu figüründen başlayarak iktisatta ahlaki değerlere bağlı birey davranışı ile çıkar peşinde koşan birey davranışı arasında bir gerilim varlığını hep korumuştur. Bu gerilimin Adam Smith özelinde *Adam Smith Sorunu* olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Fakat sorun Adam Smith özelindeki literatürün bir sorunu olmanın çok ötesinde disiplinin bütün seyrini kat eden bir sorundur. Nitekim Amartya Sen, tartışma-

nın bu kökenine atıf yaparak iktisadın mühendislik kısmının çok öne çıktığını ama kökendeki diğer boyutun yeniden hak ettiği yere yükselmesi gerekliliğini biraz da bu yüzden vurgulamaktadır.

İktisat disiplininin kendi kökenlerinde yer alan ahlak tartışmasını bir kenara bırakma gayretine rağmen yukarıda da değinildiği gibi bu tartışma bir zorunluluk olarak disipline hep kendini dayatmıştır. Bu zorunluluğun yanı sıra, yirminci yüzyılın son çeyreğinde iktisadın bir metodolojik emperyalizm şeklinde de olsa yeniden komşu disiplinlere doğru açılması, ahlak tartışmalarını da iktisat içerisine yeniden taşımıştır. İktisat ve ahlak ilişkisi meşru bir disiplin içi tartışma hâline bu dönemle birlikte yeniden yerleşmiştir. Bu ilişki hem iktisadın ahlaka hem de ahlakın iktisada terminoloji aktarımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İki alanın yeniden birbirine yaklaşması her iki alanı da zenginleştirici bir literatürün doğmasına yol açmaya başlamıştır. Görece yeni sayılabilecek olan bu yakınlaşmanın verimlerinin daha da zenginleşerek devam edeceği öne sürülebilir.

İktisat ve ahlakın etkileşimi, diğer birçok iktisat içi tartışmada olduğu gibi, iki koldan ilerlemektedir. Birincisi, ana akım iktisadın birey tipolojisinden hareketle ahlaki davranışın yorumlanması şeklindedir. Burada daha çok iktisadın ahlak alanına yöntem aktarımında bulunduğu söylenebilir. İkincisi ise ana akım iktisadın ahlaki olanı yeterince dikkate almadığını vurgulayarak, birey davranışında ahlaki değerlerin önemini vurgulayan daha heterodoks iktisat karakterli çabadır. Bu çaba mevcut iktisadi söylemi ahlaki davranış temelinde eleştirerek yol alma gayreti göstermektedir.

İster ana akım içi, isterse de heterodoks karakterde olsun, uzun yıllara varan kopukluktan sonra iktisadın ahlakla yeniden buluşmaya başladığı bir evre söz konusudur. *İş Ahlakı Dergisinin İktisat ve Ahlak* başlıklı bu özel sayısı Türkçede eksikliği fazlasıyla hissedilen bu alana yönelik ilk katkılardan birisini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Prof. Dr. Feridun YILMAZ

Uludağ Üniversitesi

Özel Sayı Editörü

Editorial

In social sciences, economics is one of the disciplines that clarified its disciplinary boundaries the earliest, not only in a methodological sense, but in an institutional sense as well. The reason economics clarified its methodological boundaries is based on the fact that it accepts the method used by natural sciences. The emphasis on the differences between the methods used by natural sciences and social sciences initially appeared more as a philosophical discussion which, over time, became one of social sciences' ongoing fields of discussion despite related trends that periodically underwent changes. Moreover, the relevant discussion became one of the central elements of the theoretical efforts of social sciences simply by expanding beyond methodological discussions. The discussion that began on a philosophical basis and extended toward social sciences' own internal method disputes found reciprocation in economics as well, especially in the last quarter of the nineteenth century. While one of the parties of this dispute, referred to as "method dispute" (Methodenstreit) within the literature, alleges that economics has a typical natural science feature based on universal laws while also being independent of values; the other party emphasizes the importance and value of historical information. In the course of economics, the former idea became dominant, leading economics to become a discipline which rapidly built its universal laws in a mathematical language while also benefiting from the opportunities of being a discipline engaged in quantities. This building process caused economics to rapidly steer away from neighboring disciplines, including not only sociology, history, and policy sciences, but also philosophical thoughts. Among the many fields where this distance is visible is with ethics and the world of values which it inherently implies, a course which economists themselves have considered to be a requirement for it is to be counted as a science.

It is seen that this specific course of economics, having been an effort of scientification independent of values, contains in itself a tension whose roots may be traced to the very beginning of the discipline, a fact most apparent in the discussions concerning ethics. Such a reality came to be due to the fact that Adam Smith, considered to be the founding figure of the discipline, was an ethics teacher who authored *The Theory of Moral Sentiments* and *The Wealth of Nations*, the book establishing the discipline. In economics, this same tension, known as the Adam Smith Problem, has continued since the discipline's inception in the dilemma of either to adhere to moral values or to pursue individual interests. However, although the name refers specifically to Adam Smith, the problem itself covers the entirety of the discipline, beyond simply the literature specific to Adam

Smith. Thus, when Amartya Sen refers to the origin of the dispute, he emphasizes the fact that the engineering aspect of economics has achieved an excessively high level of prominence while also making it clear that the other dimension of this problem's origin needs to receive the attention that it deserves.

Despite the effort of economics, as a discipline, to completely leave aside the discussion of ethics, ethics, as mentioned above, has always been considered a necessary point of discussion in the discipline. A reality clearly seen in the last quarter of the twentieth century, during which the discussions concerning ethics were involved again in economics as a consequence of the discipline's reopening itself to neighboring disciplines, albeit in the form of methodological imperialism. During this period, the relation between economics and ethics turned again into a legitimate intra-disciplinary dispute, manifesting itself in a mutual exchange between ethics and economics. The reconvergence of the two fields led to the subsequent emergence of a literature enriching both fields. As such, it can be alleged here that the efficiency of this relatively new convergence will continue to enrich itself with each passing day.

The interaction of economics and ethics is divided into two branches, as is the case in many other intra-economics disputes. The first of these branches is how moral behavior is interpreted and is based on the individual typology of mainstream economics. At this point, economics can be considered to transfer its method to the field of ethics. The second of these two branches is visible in the effort present within the more heterodox economics character which emphasizes moral values in individual behavior. Not only does this branch emphasize that mainstream economics does not sufficiently consider what is and is not moral, it attempts to proceed by criticizing the existing economic discourse based on moral behavior.

After the interruption -whether with the intra-mainstream or heterodox character- lasting many years, a stage in which economics and ethics has begun to reconverge has become a reality. As such, this special edition of the *Journal of Business Ethics*, titled *Economics and Ethics*, aims to make one of the first contributions intended for this field, an absence which is felt extensively in Turkish.

Feridun Yılmaz, Ph.D.

Uludağ University

Special Issue Editor

Değer Dönüşümünün Paradoksları: Post-materyalist Çalışma Yönelimlerinin Eleştirisi

Şenol BAŞTÜRK^a
Uludağ Üniversitesi

Öz

Çalışma değerlerindeki dönüşümlerin Inglehart'ın değer dönüşümü teziyle birlikte ele alan yaygın bir eğilim mevcuttur. Bu eğilim, çalışma yönelimlerinde ücret ve istihdam güvencesi gibi dışsal değerlerden önemini kaybettiğine inanır ve kendini gerçekleştirme veya otonomi gibi içsel değerlerin yaygın benimsenmesine yönelik bir dönüşümü veri kabul eder. Ancak çalışma sosyolojisinde son 25 yıldır yapılan tartışmalar, bu tür bir dönüşümden çok istihdam ve çalışma koşullarına ilişkin güvencesizlik eğilimlerinin yaygınlaşmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada, değerler konusunda Inglehart'ı takip eden bakış açısıyla, güvencesizlik konusundaki yapısal koşulları ele alan görüşler karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Sennett ve Doogan'ın analizlerine dayanacak bu karşılaştırmada, Inglehart'ın değer dönüşümü tezinin ışığında, esnek üretimin ihtiyaç duyduğu kişilik tipinin yaygınlaştırılması ve piyasa disiplinin içselleştirilmesi yönünde temel oluşturan bir söylem niteliği taşıdığı iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Çalışma Yönelimleri, Kevin Doogan, Materyalizm, Post-materyalizm, Richard Sennett, Ronald Inglehart.

^a Dr. Şenol BAŞTÜRK çalışma sosyolojisi alanında öğretim üyesidir. Çalışma alanları arasında toplumsal ağ ilişkileri ve enformel dayanışma ilişkileri ile çağdaş toplumsal sınıf tartışmaları yer almaktadır. İletişim: Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Bursa. Elektronik posta: sbasturk@uludag.edu.tr

Modern değerler sistemini ve çalışma hayatını yönlendiren unsurların başında “materyalizm”in geldiği konusunda Weber’den itibaren çok sayıda ismin uzlaştığı söylenebilir. Weber’e göre kapitalizm, temelinde “püriten çalışma ahlakı” olan bir değerler sistemine dayanır ve bu değerler sistemi içerisinde dünyevileşmenin yarattığı sonuçlar net bir biçimde fark edilir. Zamanla, dinsel-dünyevi gerilimindeki bu tutum kümesinin dönüşerek farklı eğilimleri birleştiren bir “ethos” hâline geldiği görülmüştür (Boltanski ve Chiapello, 2007; Congleton, 1991). Gorz (1995) bu uyuşmayı “modern-iktisadi çalışma” olarak tanımlar ve burada belirleyici olanın “*kendisi için doğrudan yararlı olmayan bir çalışma karşılığında, ihtiyacı olan ve kendisinden başka birileri tarafından üretilmiş her şeyi satın almak.*” (s. 168) olduğunu iddia eder. Dolayısıyla modern anlamıyla çalışma, insanların materyal gereksinmelerini gidermeleri için oluşturulan bir iktisadi karşılık mekanizması olarak düşünülmüştür. Ardından gelen çalışma değerleri ile ilgili yorumların önemli bir kısmı, kapitalist üretim organizasyonunun esnek dönüşümüne paralel olarak ortaya çıkan bir dizi faktörün, bu tür materyalist önceliklerin geri plana atılmasına neden olduğuna inanır. Çalışma değerleri olarak değerlendirilebilecek bu dönüşüm özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çalışma sosyolojisinin ilgi alanını doğrudan etkilemiştir.

Kapitalist üretim organizasyonunun esnek dönüşümü, kapsamlı ideolojik ve kurumsal farklılaşmaların parçasıdır. Kumar (2005), dönüşüme odaklanan kuramların ortak özelliğinin politik, ahlaki ve ekonomik olanı aynı anda değerlendirmek ve bunlar arasında bağlantılar kurarak bütüncül sonuçlara ulaşmak olduğunu iddia eder. Bell veya Touraine’in öncüleri olarak tanımlanabileceği bu yorumların arasına Inglehart da rahatlıkla dâhil edilebilir. Inglehart 1970’lerin başından itibaren post-modernizm, ileri modernizm veya post-endüstriyel toplumlar olarak tanımlanan dönüşümlerin aslında değerler sistemindeki farklılaşmalar ile ilgili olduğunu ileri süren bir dizi çalışma gerçekleştirmiştir. Spates’in (1983) yeni kuşak değer teorileri olarak tanımladığı akım içerisinde Inglehart, Batılı toplumlardan başlayan dönüşümlerin, ekonomik ve fiziksel güvenliğe öncelik veren materyalist formlardan; özgürlük, kendini ifade etme ve hayat kalitesine öncelik veren post-materyalist değerlere doğru olduğu kanısındadır.

Ayrıca ilgili değer dönüşümü-Kumar'ın envanterini çıkarmaya çalıştığı dönüşüm teorisyenlerinden farklı olarak- modern olanın krizine ilişkin değildir. Aksine Inglehart, modern birikim süreçlerinin yarattığı avantajlara dikkat çeker. Ayrıca Inglehart, II. Dünya Savaşı'nın ardından Batılı toplumlarda hızla yaygınlaşan refah devleti uygulamaları ve artan endüstriyel etkinliğin imkânlarına odaklanır. Bu tür kurumsal ve ideolojik farklılaşmalar, öncelikle Batı dünyasında; sonrasında ise ilgili kurumların benimsenmesiyle dünyanın geri kalan kısmında, insanlık tarihinin daha önce görmediği biçimde materyal ihtiyaçların karşılanması için imkân ve birikim yaratmıştır. Sonuçta insanlık, bir kaç konjonktürel istisna dışında, dünyanın bütününde temel ihtiyaçlar bakımından sorunlarla karşı karşıya kalmamaktadır. İhtiyaç önceliklerinin farklılaşması, değer önceliklerinin de niteliğini belirlemiştir.

Değer dönüşümlerinin öncelikle politik fikirlerde bir ayrışma yarattığına inanan Inglehart, çevreci hareketler, kitlesel olmayan politik formlar ve Huntington tarafından “Üçüncü Dalga Demokrasiler” olarak tanımlanan tutumların belirleyiciliğine odaklanır. Öncelikle politik tutum farklılaşmasıyla, Inglehart'ın tabiriyle “birincil dönüşüm (first shift)”, başlayan değer dönüşümleri üst düzey yeteneklere ihtiyaç duyan üretim örgütlenmesinin imkânları ve otonom çalışma koşulları ile birleşerek, Inglehart'a göre “ikincil dönüşümü (second shift)” oluşturur. Yeni tür değer yargılarının, bireysel gündelik tutumların, cinsiyet ilişkilerinin, dinsel yönelimlerin, çocuk yetiştirme ile ilgili tutumların nihayetinde “çalışma” kavramını dönüştürdüğü iddiası Inglehart'ın tezinin merkezinde yer alır.

Inglehart'ın bu kapsamlı değer farklılaşması analizi, yoğun bir ilgi görmüştür.¹ Özellikle Dünya Değerler Araştırması'nda (WVS) (Minkov, 2012) ve Avrupa Değerler Araştırması'nda (EVS) (Halman, Luijckx ve van Zundert, 2005) Inglehart'ın materyalizm post-materyalizm ayrımı önemli bir yer edinmiş ve soru formları bu ayrım dikkate alınarak tasarlanmıştır (MacIntosh, 1998). Dolayısıyla kavram, değerler konusunda “küçük bir akademik endüstri”² üretecek boyuta ulaşmıştır. Buna karşın Inglehart'ın yorumları çağdaş toplumları anlama konusunda kullanışlı, ancak spekülative ve toptancı olarak değerlendirilerek yoğun eleştirilere de konu olmuştur.³

1 Bu kapsamlı literatürün ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. (Newman, 2002)

2 Küçük akademik endüstri (minor academic industry) tabiri sosyal bilimlerde son yıllarda ortaya çıkan kavramların ve yöntemlerin hızlıca benimsenip, kısa bir sürede ilgili konularda bir yığın çalışmanın yapılmasını ifade eden yarı-eleştirel bir tanım olarak kullanılmaktadır. Örnekleri için bkz. (Sundberg ve Taylor-Gooby, 2013; Van Deth, 2003).

3 Genellikle Inglehart'ın yazdığı her bir yazıdan sonra ortaya çıkan bu eleştirilerin sayısının onlarca olduğu söylenebilir. Son dönemden bir kaç örnek için bkz. (Franklin, Tranter ve White, 2000; Haller, 2002; Majima ve Savage, 2007).

1970'lerin ortalarından itibaren ilgi gören materyalizm/post-materyalizm ayrımı, çalışma ahlakı tartışmalarında da kullanışlı bir argüman olarak değerlendirilmektedir (Dülmer, 2011; Harding ve Hikspoors, 1995; Hayward ve Kimmelmeier, 2007; Roales-Nieto ve Segura, 2010). Bu alt literatür Inglehart'ın (2008) dönüşümün, çalışmaya ilişkin değerlerde bireysel ifade biçimlerini öne çıkardığı yönündeki tespitinden hareketle, çalışma değerlerindeki önceliklerin çalışma güvencesi (employment security), çalışma süresi (job tenure) ve ücret (wage) gibi materyalist unsurlardan; kendini gerçekleştirme ve otonomi gibi post-materyalist unsurlara doğru bir dönüşüm gösterdiği iddiasına dayanır. Söz konusu yorumlar, çalışmadan beklenen karşılıkların daha karmaşık biçimler kazandığı yönünde bir iyimserliği de yansıtmaktadır. Çoğunlukla “çalışma yönelimleri (work orientations)” kavramıyla açıklanan yeni biçimler, materyalist öncelikleri taşıyan dışsal (extrinsic) yönelimlerden; özellikle ücretin ve çalışma güvencesinin önemsenmediği yeni içsel (intrinsic) niteliklere dönüşmektedir (Esser, 2005; Uheda ve Ohnozo, 2012). Hatta bu farklılaşmayı Arendt'in emek ve çalışma arasında kurduğu ayırmda ifade ettiği anlamda, çalışmanın piyasadan bağımsızlaşması yönünde bir gelişme olarak görenler de olmuştur (Halman ve Müller, 2006; Tanguchi, 2006).

Ancak Inglehart'a dayalı bu yorumlar, çalışma sosyolojisinin son çeyrek yüzyıldır merkezinde olan tartışmanın varsayımlarıyla bütünüyle çelişmektedir. Özellikle modernlik-risk ilişkisinden hareket eden değerlendirmeler, çalışmanın günümüz toplumlarında geçmişte olan belirleyici konumunu kaybettiğini ve yeni üretim yöntemlerinin çalışanların süreklilik ve güvenlik algılarını ciddi bir biçimde tahrip ettiğini ileri sürmüştür. Inglehart'ın bireysel önceliklere dönük evrimsel bir gelişme olarak tanımladığı bu dönüşüm, ilgili literatür tarafından “güvencesizlik”, “eğreti istihdamın yaygınlaşması”, “çalışma sürelerinin azalması” gibi işsizlik ve güvenlik önceliğinin belirgin olduğu bir çalışma hayatı betimlenmektedir (Kalleberg, 2009; Strangleman, 2007). Bu tür eğilimler, gelişmekte olan ülkeler açısından daha belirgin olsa da (Kalleberg ve Hewison, 2013; Munck, 2013), Inglehart'ın materyalist öncelikleri geride bıraktığını iddia ettiği Batılı toplumlar için de geçerlidir (Standing, 2011; Stone, 2012).

Bu çalışma, “aynı dönüşümü” açıklamaya odaklanan ancak bambaşka sonuçlar türeten söz konusu iki yaklaşımın nasıl değerlendirileceğine yönelik bir anlama denemesine yöneliktir. Günümüzde çalışma hayatına dönük yaygın kullanılan farklı veri setleri her iki olguyu da doğrulamaktadır. Dünya Değerler Araştırması ve Avrupa Değerler Araştırması gibi araçlar, Inglehart’ın iddia ettiği post-materyalist dönüşümün tespit edilmesini sağlarken; OECD ve ILO gibi kurumların dünya çapındaki istihdam verileri veya ulusal istihdam araştırmaları, tüm dünyada, çalışanların çalışma hayatına yönelik güvensizlik algılarının yüksek olduğunu; “uzun süreli istihdam”ın çağdaş işgücü piyasası koşullarında zorlaştığını ve ücretlerin giderek aşağı yönlü bir seyir izlediğini göstermektedir (Green, 2009; ILO, 2013; OECD, 2013). Hatta ilk eğilime temel olan veri setini kullanıp, ikincisinin bakış açısına sahip çalışmalar da mevcuttur (Chung ve Van Oorschot, 2011).

Öyleyse bu ikilem nasıl açıklanabilir? Muhtemel açıklamalardan birisi Sennett’e aittir. Buna göre günümüzde çalışmanın koşullarının nitelikleri önemli ölçüde değişmiştir ve “çalışan”ın her şeye rağmen gündelik hayatını düzene koyabildiği modern çalışma değerlerinde aşınma gerçekleşmiştir. Çalışanların refah devletinin bürokratik uygulamaları üzerinden kazandıkları istihdama ilişkin “güvenceler” bu süreçte geçersizleşmiştir. Söz konusu yapısal dönüşümler, Inglehart’ın görüşleriyle uyuşur biçimde değer önceliklerini de değiştirmektedir. Ancak bu dönüşüm, Inglehart ve takipçilerinin iyimserliğinin tersine, değerlerindeki ve ilkelerindeki kesintileri, tutarsızlık ve anlamın tahribini içeren karamsar bir tabloyu işaret eder. Çalışma değerleri, “esnek üretim biçimi”nin süreksizliklerinin altında ezilmiş ve bunlara uygun biçimde “esnek karakter”in yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Doogan (2001; 2009) ise çoğu gözlemci tarafından “çalışmanın sonu” olarak tanımlanan çağdaş tartışmaların bir paradoksuna işaret eder: Yeni üretim modelleri ve istihdam biçimleri, ampirik kanıtlara bakıldığında, söz edildiği gibi “süreksizlikler” ve “esneklikler” yaratmamaktadır. Yani “uzun dönemin sonu” tezinin kanıtlarına ulaşmak mümkün olmadığı gibi, ağırlığının azaldığı düşünülen uzun süreli istihdam biçimleri yaygınlaşmaktadır. Buna karşın, “güvencesizlik”in yaygınlaştığı konusundaki görüşler, sorgulanmadan kabul görmektedir. Yine çalışanlar arasında subjektif çalışma güvencesi algısının sü-

rekli düştüğü ve çalışanlar arasında iş ve ücret kayıpları korkusunun yaygın olduğu yönündeki sonuçlara ulaşılmaktadır. Doogan tarafından temelsiz olarak değerlendirilen bu endişenin geniş bir kitle tarafından benimsenmesinde medya kaynaklarının ve akademik üretimin rolü ön plandadır. “Üretilmiş belirsizlik” olarak tanımladığı bu eğilimin, bir paradoks oluştursa bile, amacı bir tür piyasa disiplininin yaratılmasıdır. Dolayısıyla Doogan, Sennett’in analizlerinin nesnel temellerinin sorgulanması gerektiğini ancak temel amaç olarak ifade ettiği yeni üretim modellerinin ihtiyaç duyduğu kişilik tipinin yaratılmasının dikkate alınmasını talep eder (Tweedie, 2013). Bu çalışmada da Doogan’dan yola çıkarak, Inglehart’ın değer dönüşümüne ilişkin analizinin çalışma yönelimlerindeki kırılmayı ölçebilecek etkin bir araç olamayacağı; aksine “nesnel” temellerini savunmanın zor olduğu esaslı olmayan bir “söylemi” ölçtüğü iddia edilmektedir. Çağdaş çalışma yönelimlerindeki değer farklılaşması Inglehart’ın iddia ettiği modernliğin refah devleti gibi uygulamalarla kaydettiği bir aşama değil; Atkinson’un (2010) tabiriyle “refleksif çalışan”ın yaratılmasına katkıda bulunan bir söylemin sonucu olduğu ileri sürülmektedir.

Türkiyede post-modern/post-endüstriyel üretim tarzlarının öncülük ettiği değer dönüşümleri sıklıkla ele alınan bir konu olsa da (Bali, 2009; Çileli, 2000; Kozanoğlu, 2000; Lüküslü, 2009), çalışma değerlerindeki dönüşümü inceleyen literatürde (Aşkun, Öz ve Aşkun, 2010; Ergin ve Kozan, 2004; Gök, 2009; Keser, 2005) bu tür bağlantılar nadir olarak kurulmuştur (Bozkurt, 2000). Dünya Değerler Araştırması ve materyalizm/post-materyalizm ayrımına dayalı kavramlar Türkiye’de kullanılan bir analiz düzeyi olarak görülebilir. Ancak bu çalışmalar daha çok politik değerler bağlamında ele alınmıştır (Kalaycıoğlu, 2008; Tessler ve Altınoğlu, 2004; Yeşilada ve Noordijk, 2010). Veri setinden bağımsız bir biçimde materyalizm ve post-materyalizm ayrımı ise genellikle çevre hareketleri ve duyarlılığı (Ignatow, 2005; Taşkın, 2009) veya yaşam tatmini (Selim, 2008) gibi konulara odaklanmıştır. Sennett bağlamında yapılan tartışmalar ve esnek çalışma biçimleri ile değer ilişkisine odaklanan çalışmalar da mevcuttur (Emirgil, 2010; Yüksel, 2010). Bu çalışmalar, değer dönüşümü ile istihdam biçimleri arasındaki paradoksların Türkiye için de geçerli olabileceğini ortaya koymuştur (Çakır, 2007). Dolayısıyla bu çalışmada, Inglehart’ın değer dönüşümü kavramı üzerinden gidilerek; farklı çalışma alanları arasında teorik düzeyde bağ kurmayı amaçlanmaktadır.

Inglehart'ın Değer Dönüşümü Tezi

Değerler, uzun bir süre sosyolojinin temel ilgi alanlarından birisi olmuştur. Weber'de olduğu gibi kültüralist kuramların ötesinde, Parsons “değerler”i eylem kuramının merkezine koyarak kavramın yaygın ilgi görmesine neden olmuştur. Parson değerleri, eylemlerin temelleri için insanların başvurduğu ahlak ve inanç düzlemleri olarak tanımlar. Bu şekilde değerler, “anlam”, “yaptırım” ve “sosyalleşme” gibi unsurların temelinde sosyal yapının önemini ve önceliğini gösterir (Parsons ve Shills, 1951). Ancak değerlere atfedilen bu normatif anlam sıkça tartışma konusu yapılmıştır. Ampirik kanıtların yokluğu, soyutlama düzeyi ve tümdengelimci dayatmalar eleştirilerin odak noktasını oluşturmuştur. Bir süre sonra da değerler, sosyoloji araştırmalarındaki önceliğini kaybetmiştir (Spates, 1983). Kültür kavramında olduğu gibi, değerler kavramının da yeterliliği sorgulanmaya başlamış ve toplumu bütünleştirici bir öğeden farklılıkları gösteren bir analiz aracına dönüşmüştür (Jenks, 2007).

Inglehart'ın değer teorisi bu bağlamda, Spates'e (1983) göre, değer kavramına sosyoloji içerisinde yeniden önem atfedilmesini sağlayan bir eğilimi ifade eder. Inglehart'ın değerleri toplumun merkezinde görmesinin temel amacı, eleştirilerin aksine kavramın nasıl somut bir biçimde izlenebileceğini göstermektir (Inglehart ve Welzel, 2005a). Inglehart'a göre değerlerin sosyolojik krizi büyük oranda Modernleşme Teorisi ile ilgilidir. Köklerini Parsons'tan alan bu yaklaşım, 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyoloji içerisinde önemli bir ağırlık kazanmıştır. Modernleşme Teorisi için değerler ve kültüre ilişkin diğer unsurlar, toplumlar belli bir ekonomik ve toplumsal olgunluğa erişirken işlevsizleştirilmesi gereken engeller anlamına gelmektedir. Buna karşın somut eylem modelleri önemli ölçüde değerlerin içselleştirilmesi unsuruna dayanmaktadır. Modernleşme Teorisi'nin bu boşluğunu örneğin Dünya Sistemi Teorisi veya Bağımlılık Teorisi gibi toplumsal farklılıkları tamamen kapitalist gelişmeyle açıklamaya çalışan eğilimler doldurmuştur.

Ancak bu kuramlar, özellikle 1980'li yıllarda Doğu Asya ekonomilerindeki yükseliş ile açıklayıcılığını kaybetmiştir. Doğu Asya ülkeleri ihracata dayalı ekonomik büyüme modelleri uygularken, bu süreçte büyüme ve demokratikleşmeyi etkileyen değer sistemlerinin önemini açığa çıkaran yorumlar ilgi görmüştür

(Inglehart ve Welzel, 2005a). Bu görüşlerin ardından araştırmacılar tarafından tekrar önemli addedilmeye başlanan değer teorisi iki eğilim tarafından sahiplenilmiştir: Birinci yaklaşım, başta Huntington olmak üzere Fukuyama ve Putnam tarafından temsil edilir. Ana eğilimleri kültürel geleneklerin önceliğini vurgulamaktır. Inglehart'ın "kültürel değerlerin kalıcılığı (persistence of cultural values)" olarak adlandırdığı bu eğilim, kültürün başat bir toplumsal faktör olduğunu iddia eder. Bu görüşler, ekonomik gelişmelerin değer sistemleri arasındaki farklılığı ortadan kaldıracığına inanan Modernleşme Teorisi'ni eleştirir. Modernleşme Teorisi'nin iddia ettiğinin aksine toplumlar arasındaki ekonomik gelişme farklılıkları, doğrudan değer sistemlerinin bir sonucudur. Bu yaklaşıma alternatif bakış açısı ise yine Inglehart tarafından "benzeşme (convergence) yaklaşımı" olarak adlandırılır. Temelde, birinci eğilime zıt bir biçimde modernleşmenin yarattığı ortak toplumsal biçimler ön plana çıkarılır. Bell ve Toffler tarafından savunulan bu yaklaşım, Modernleşme Teorisi'nin değerleri göz ardı ettiği analizinin yeniden değerlendirilmesine dayanır. Buna göre modernleşmenin sosyo-ekonomik gelişme yoluyla uzun dönemli kültürel değişimler yarattığı faktörü göz ardı edilemez. Ancak bu sosyo-ekonomik değişimler, kültürün "patika bağımlılığı"nda gerçekleşir. Kültürel olan, korunaklı değerler sistemi yoluyla sosyo-ekonomik gelişime yön verir (Inglehart ve Welzel, 2005a; Welzel, Inglehart ve Klingeman, 2003).

Inglehart'ın amacı bu iki yeni kuşak teori arasında bağlantı kurmaktır. Öncelikle toplumsal değişimin, farklı toplumlarda benzer rotalara sahip olduğunu kabul eder. Buna karşın farklı değer sistemleri, toplumsal dönüşüme yön verecek kaynaklara ve sürekliliklere sahiptir. Değerler, değişebilir olma özelliğiyle söz konusu etkileşim alanı içerisinde bir tür katalizör rolü görür. Özellikle sosyo-ekonomik faktörlerin etkisiyle de değişimin rolü tahmin edilebilir. Burada örneğin Marksizm'de olduğu gibi deterministik değil, "olasılıklı (probabilistic)" bir bakış açısının vurgulanması, Inglehart için özellikle önemlidir (Inglehart ve Baker, 2000; Inglehart ve Welzel, 2005b). Bu tür bir değer paralelliği en net bir biçimde Dünya Değerler Araştırması verileri kullanılarak görülebilir. Söz konusu veri setindeki eğilimler incelendiğinde gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki değer farklılıklarının orta vadede azalmaya başlaması dikkat çekicidir. Ayrıca uzun vadede değer sistemlerindeki ortak eğilim kendini net bir biçimde belli eder.

Bu benzeşme eğilimi, Inglehart'ın değer kavramına atfettiği anlamın doğru-
dan bir sonucudur. Çoğu yorumcu için Inglehart'ın analizi, Maslow'un İhtiyaç
Teoris'i'nin değerler bakımından genişletilmiş bir versiyonudur (Kwolska ve
Wroblewska, 2008; Laforty ve Knutsen, 1985; Russell, 1977). Değerlerin oluşu-
mu konusunda Inglehart için iki hipotez mevcuttur: Bunlardan ilki Maslow'un
İhtiyaç Kuramı'ndan çok etkilendiği, "Kıtlık Hipotezi"dir. İkincisinde ise
Parsons'un değer kavramlaştırmasındaki eksiklikleri aşmaya dönük olarak
"Toplumsallaşma Hipotezi"ni tasarlamıştır. İlkine göre bireysel değerler önce-
likle sosyo-ekonomik ihtiyaçlar tarafından şekillendirilir. Öznel değer atıfları,
kısa sürede yerine getirilmesi gereken ihtiyaç dizelerine göre belirlenir. İkinci
hipotezde ise temel değer önceliklerinin ergenlik ve öncesi dönemde şekillen-
diği iddia edilir. Daha çok toplumsallaşma süreçlerine atıf yapan bu yaklaşım
(Kroh, 2009; Sangster ve Reynolds, 1996), büyük oranda Rokeach'ın kurdu-
ğu değer ve toplumsallaşma arasındaki bağın takip edilmesine dayanır (Bra-
ithwaite, Makkaı ve Pittelkow, 1996). Van Deth (1983) ise, "Toplumsallaşma
Hipotezi"nin işlevselciliğin algısal ve bilişsel yönelimi ön plana çıkaran dü-
şüncesini tersine çevirdiğini düşünür. Bunun yerine Inglehart, motivasyon ve
bireysel ihtiyaçların sosyal belirleyicilerin öncülü kabul edildiği bir varsayımı
benimsemiştir. Bu sayede değerler, yorumlanma bağlamında daha uygulanım-
sal (operationalize) ve pratik bir içeriğe sahip olmuştur.

Inglehart değer sistemlerindeki dönüşümün materyalist/post-materyalist ayrı-
mında şekillendiğini düşünmektedir. Endüstri toplumlarının gelişmişlik düzeyi
ve özellikle refah devleti uygulamaları sayesinde bireysel ifade biçimleri güçlü
bir temele sahip olmuştur. Güvenlik ve kıtlığın yarattığı temel ihtiyaç endişeleri
de geride kalmıştır. Inglehart bu tür gelişmelerin toplumsallaşma süreçlerini de
etkilediği kanısındadır. Söz konusu etkiler, uzun vadede ele alındığında post-
materyalist değer yargılarının ağırlık kazanması fark edilecektir. Bu durumun
istisnası, ihtiyaç önceliklerine paralel olarak ekonomik ve konjonktürel dalga-
lanmalar sırasında yaşanır. Aynen Maslow'un teorisinde olduğu gibi ihtiyaç ön-
celikleri üst aşamada iken, daha temel ihtiyaçların tatmini tehlikeye düştüğünde
Inglehart değer önceliklerinin de farklılaşacağını iddia eder. Özellikle ekonomik
kriz, daralma veya uzun süreli işsizlik dönemlerinde materyalist değerlerin ön-
celik kazanmasının nedeni ihtiyaçların değerlerin yönünü belirleme özelliğidir.

Bu durum kıtlık hipotezinin bir sonucudur ve değerler ile ihtiyaçlar arasındaki bağlantıyı göstermesi bakımından önemlidir. Konjonktürel dalgalanmaların, post-materyalist değer dönüşümlerinin hızını yavaşlatabileceği Inglehart tarafından kabul edilir (Inglehart ve Abramson, 1994). Ancak bu etkiler uzun süreli eğilimlerin gücünü söndürmez ve uzun vadede post-materyalist değerlerin önem kazanması kaçınılmazdır. Inglehart, değer dönüşümünün konjonktürel dalgalanmalar ile ilişkisini ortaya koyarak örneğin Clarke ve Dutt (1991) tarafından ileri sürülen işsizlik baskısının materyalist öncelikleri kalıcı hâle getirdiği yönündeki eleştirisini savuşturduğunu düşünür.

Inglehart'ın analizinde karşılaştığı bir başka sorun kuşak ve yaşlanma etkilerini gösteren ampirik kanıtlar ile ilgilidir. Van Deth (1983) Inglehart'ın tezinin orijinalliğinin bu etkileri işlevsiz kabul etmesi olduğu fikrindedir. Aksi durumda yorumların iktisattaki “marjinal fayda” yaklaşımından farksız olacağını iddia eder. Buna karşın yapılan analizlerin önemli bir kısmı yaşlanma ve yaşam döngüsünün (life cycle) post-materyalist değer yönelimleri ile ilgili olduğunu göstermiştir (Hellevik, 2002; Jagodzinski, 1983; Janssen, 1991). Buradaki temel argüman post-materyalist değer önceliklerinin kapsamlı bir dönüşüme dayanmadığı, aksine insanların gelişim evrelerine göre değişim gösterebildiği yönündedir. Gençlik yıllarında insanlar, post-materyalizmle ilgili değerlere daha fazla vurgu yaparlar. Aynı insanlar, yaşlandıklarında ise materyalist değer önceliklerini daha fazla önemsemektedirler. Inglehart'ın bu eleştirilere cevabı daha çok ölçme ve verilerin yorumlanması ile ilgilidir. Inglehart doğum yılları kullanılarak yapılan değerlendirmelerin doğru olmayacağına inanmaktadır. Ayrıca zaman serisi temelli analizlerin trend ve kohort (nesil) arasındaki ayrımı ortaya koyma konusunda yetersiz kaldığını düşünmektedir (Abrahamson ve Inglehart, 1995).

Post-materyalizm ve Çalışma Yönelimleri

Inglehart tezinde değer dönüşümünün etkilerinin kapsamlı olduğunu iddia eder. Buna karşın politik tutumlar dışında etkilerin nasıl sonuçlar vereceğini ayrıntılı biçimde değerlendirmez. Politik tutumları ifade eden değer önceliklerinin temel bir yönlendirici olduğunu belirtmekle yetinir. Özellikle “ikincil

dönüşüm”e neden olan bilişsel mobilizasyonda değişen çalışma ve vasıf koşullarının belirleyiciliğine dikkat çeker (Abrahamson ve Inglehart, 1995). Bu noktadan hareketle çalışma kavramındaki farklılaşmaların değer dönüşümlerinin önemli bir parçası olduğu düşünülebilir (Frege ve Godard, 2013; Inazemtsev, 1999). Çalışma yönelimlerinde dönüşümüne yol açan etkiler daha çok ikincil literatür tarafından şekillendirilir.

Post-materyalist değer dönüşümünün çalışma kavramı bakımından değerlendirilmesindeki temel varsayım, politik tutum farklılaşmalarının aynı zamanda çalışma değerlerini de ifade ettiği (Hagström ve Gamberale, 1995). Gerçekten de dönüşümün kanıtı olarak kullanılan Dünya Değerler Araştırması’ndaki “fiyat artışları ile mücadele”, “yüksek ekonomik büyümenin sürdürülmesi”, “istikrarlı ekonomik koşullar” gibi sorular çalışmanın makro boyutunu gösterir. “İnsanlara işleri ve toplumla ilgili konularda daha çok söz hakkı verilmelidir.” ve “Toplum, ideallerin paradan daha önemli hâle geldiği bir yöne doğru ilerlemektedir.” gibi sorular da doğrudan çalışma değerlerini ilgilendirmektedir. Özellikle makro koşulların etkisinin kabul edilmesi ve bunun bir çalışma değerlerinde bir gösterge olarak değerlendirilmesi, değerlerin yönlendiricileri konusunda Inglehart’ın varsayımlarının kabul edilmesi anlamına gelir. Buna karşın çalışma değerleri konusunda sosyal psikolojiden gelen bakış açısı, değerler ve tutumlar arasındaki ayırmadan hareket eder.⁴ Çalışma değerlerinin içsel koşullar veya piyasa belirleyicilerinden çok kişilik farklılıklarına dayandığı varsayılır (Hagström ve Kjalleberg, 2007). Farklı olarak çalışma değerlerinin farklı sosyolojik kategoriler (cinsiyet, sınıf, ırk, vb.) ile ilgili olduğu da ileri sürülmüştür (Jencks, Perman ve Rainwater, 1988). Kalleberg ve Vaisey (2005) ise “iyi bir iş nedir?” gibi bir soruyu anlamaya çalışan merakların, çok yönlü cevaplarla karşılaşmaya hazırlıklı olmaları gerektiğini ileri sürer. Cevap aramaya yönelik disiplinler ilgilerin sosyoloji, psikoloji ve iktisat gibi farklı alanlardan gelmesi de değerlendirmeleri çok yönlü hâle getirmektedir. Bunun aksi biçimde Inglehart ve takipçileri ise, farklı etkileri aynı anda değer dönüşümü bağlamında birleştirebileceklerini iddia etmektedirler.

4 Spatese (1983) göre değerler ve tutumlar kavramları arasında iki temel fark söz konusudur: Birincisine göre tutumlar spesifik nesne veya duruma karşı geliştirilen belirli sayıda inançların bir toplamıdır. Değerler ise daha geniş bir anlama sahiptir. İkincisine göre ise, tutumlar çeşitlidir ve değişebilir. Değerler daha standart biçime sahiptir.

Haller (2002) Inglehart'ın temel sorunu olarak bu noktayı tarif eder. Sadece çalışma değerleri açısından değil, bütün bağlantılarda Inglehart toplumsal, kültürel ve iktidar ilişkilerinden kaynaklanan farklılaşmaları hiç dikkate almaz. Endüstrileşmenin tektipleştirici sonuçları ile ilgilenir. Değerler, sonu modernizmle bitecek olan tek yönlü tarihsel bir sürecin etkisi altındadır.

Bütün bu tartışmalara rağmen post-materyalizm tartışmalarının hızla büyüyen bir akademik endüstri olmasında, çalışma değerleri bağlamında yapılan tartışmaların katkısı büyüktür. Çalışmaya atfedilen bireysel değerler, “çalışma yönelimleri (work orientations)” başlığında tartışılmaktadır. En genel biçimde çalışma koşulları ve mesleki faktörlerden bağımsız bir biçimde çalışmaya atfedilen değerleri ve anlamları içeren çalışma yönelimleri kavramı; değerleri diğer bütün durumsal/bağlamsal koşulların ötesinde anlamlandırmaya ve normatif bir düzey yakalamaya imkân vermektedir (Parker, Wall ve Jackson, 1998). Bunun yanında kavramsallaştırma, istihdama ilişkin koşulları örgütsel koşullarla birlikte değerlendirerek, genelleştirilmiş sonuçlara ulaşılmasına katkıda bulunur (Hult ve Svellfors, 2002). Çalışma yönelimleri içerisinde temel ayrım “içsel (intrinsic)” ve “dışsal (extrinsic)” olanlar arasındadır. İçsel yönelimler başarı ve kendini gerçekleştirilmeye vurguyu kapsar. İş zenginleşmesi gibi rolleri genişletici uygulamalar “iyi oluş (well-being)” bağlamında önemli sayılmalıdır. Dışsal yönelimler ise, tersi bir biçimde konforlu bir hayat ile ailenin ekonomik güvenliğine öncelik verilmesini ifade eder. Rollerin genişlemesi ve sorumluluk alma gibi unsurlar negatif bir biçimde değerlendirilir (Furnham, Petrides, Tsaousis, Pappas ve Garrod, 2005).

Yapılan karşılaştırmalar, içsel tutumlar ile post-materyalizm, dışsal tutumlar ile materyalizm eğilimleri arasındaki bağın sadece hipotetik değil ampirik olabileceğini göstermiştir (Halman ve Müller, 2006; Hagström ve Gamberale, 1995; Wilson, 2005). Post-materyalist değerlerin çalışma yönelimlerinde yarattığı dönüşüm analizinin dayanak noktasını post-endüstriyel çalışma koşulları oluşturur. Özellikle Bell'in (1999) post-endüstriyel toplum analizini izleyen araştırmalar, yeni toplumun en belirleyici unsurunun çalışmanın organizasyonel biçimlerindeki dönüşüm olduğunu belirtir. Söz konusu dönüşüm, çalışmaya ilişkin değerler üzerinde de diğer kapsamlı faktörler gibi etkiler yaratmıştır. Inglehart'ın bilişsel mobilizasyon kavramından hareketle, yeni örgütsel form-

lar modern çalışma ilişkilerinde istihdam, yönetim, iletişim ve liderlik gibi unsurlar üzerinde farklılaşmalar yaratmıştır. Yorumların ana motivasyon kaynağı ise “çalışmanın sonu” tezidir. Özellikle post-endüstriyel üretim biçimlerinin esnek, mekândan bağımsız ve ileri otomasyona dayalı yapısının başlangıçta çalışmaya ilişkin değerleri etkileyeceği varsayılır. İlerleyen dönemlerde ise, klasik istihdam ilişkileri ortadan kalkarak yeni bir üretim düzeni yaratılacaktır. Bu süreçte çalışmaya atfedilen değerlerde, zorunluluk algısından, içsel tutumlar ve kendini ifadeye dönük bir içerik kazanacaktır (Doherty, 2009).

Endüstriyel üretimin krizi çok sayıda yorumcu tarafından bir dönüşüm vesilesi olarak kavranmıştır. Inglehart, dönüşümün daha çok demokratik temsil biçimleri ile olduğunu iddia eder. Özellikle rutin görevlere ve alt düzey vasıflara dayalı uzmanlaşmanın yerini otonomiye destekleyen yeni çalışma biçimlerine bırakmasını dönüşümün göstergelerinden birisi olarak değerlendirir. Bu yorum Inglehart’ın yorumlarının “teknolojik determinizm” içeren ve enformasyon teknolojisindeki gelişmeleri merkeze alan Bell veya Sobel’den farklılaşmasını gösterir. Demokratikleşme ve toplumsal süreçlere yapılan bu vurgu, Inglehart’ın tezinin daha çok Castells’e benzer şekilde daha kapsamlı dönüşümleri açıklayan bir düzeyi temsil etmesine olanak tanır. Söz konusu imkânlardan etkilenen yorumlar, Inglehart’ın çalışmanın amaçları ile toplumsal değişim arasındaki açığı kapadığına inanır (Gross, 2006; Harpaz, 2002; Parboteeah, Cullen ve Paik, 2013). Inglehart’ın değerler bağlamında çizdiği evrimsel bakış, bu literatür tarafından yeni üretim koşullarını anlamının bir anahtarı olarak görülür.

Güvencesizlik Çağında Post-materyalizm

Görece geç metinlerinden birisinde Inglehart (1990), çalışmaya yönelik bir dönüşümden bahseder. Bu yazısında materyalist dönüşümün, toplumsal görev kavramı yerine, bireyci ve rasyonalist önceliklerin yerleşmesiyle ilgili olduğu öne sürülmüştür. Post-materyalist dönüşüm ise ekonomik önceliklerin hayat kalitesi ve iyiliğe duygusuyla yer değiştirmesini kapsar. Bu dönüşümün, artık çalışmayı zorunlu kılmayacak post-endüstriyel üretim düzeni ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda tedirginlik duymayacakları “refah devleti” uygulamaları olarak iki sacayağı vardır (Davione ve Meda, 2009).

Ancak endüstriyel üretim biçimleri, “dönüşüm teorisyenlerinin” varsaydığı kadar evrimci nitelikler taşımaz. Post-materyalist/içsel çalışma yönelimlerinin dayandığı sacayaklarının ikisi de önemli ölçüde kriz içerisindedir. Refah uygulamalarının, Inglehart’ın bahsettiği temel materyal ihtiyaçların tüm vatandaşlar için karşılanması hedefi, Esping-Andersen (2011) için de esastır. Bu özelliği, meta karşıtlığı (*decommodification*) olarak tanımlayan Esping-Andersen, çalışanları piyasanın yarattığı işsizlik, güvencesizlik ve gelir noksanlığı gibi risklere karşı korunmasını merkeze alır. Yine Inglehart’ın da belirttiği gibi Esping-Andersen II. Dünya Savaşı sonrası Kıta Avrupası başta olmak üzere, bu uygulamaların “altın çağı”nı yaşadığına inanır. Ancak hikâyenin geri kalanını, Inglehart’ın varsayımlarından farklı değerlendirmiştir. Öncelikle Esping-Andersen için post-endüstriyel üretim düzeniyle, refah devletinin güvenlik sağlayıcı uygulamaları arasında Inglehart’ın varsaydığı türden bir örtüşme söz konusu değildir. Aksine yeni üretim biçimleri ve bunların ideolojilerinin, ekonomik gelişme, tam istihdam ve kişisel özgürlük gibi refah devleti hedefleriyle örtüşmediğine inanmaktadır.

İkincisi bu uygulamalar, sürekli gelişmekte olan ve daha fazla insanın içsel yönelimler benimsemesine neden olacak etkinlikte değildir. 1970 sonrası dünyada refah uygulamalarının etkisi görece olarak azalmaya başlamış ve “meta-karşıtlığı ilkesi” daha az koruma sağlayıcı biçimlere bürünmüştür. Yani Inglehart’ın iddia ettiği gibi, refah uygulamalarının aslında temel materyal ihtiyaçlara odaklandığı için işlevsiz kaldığı yönündeki iddiası savunulamaz. Batılı toplumların geleneksel sınıf temelli politik hareketlerden uzaklaşarak, kimlik ve kendini gerçekleştirme üzerine odaklandığı yolundaki tez de çokça sorgulanmaktadır (Dean, 2007). Dolayısıyla kurumsal düzenlemelerin artık daha karmaşık çalışma değerlerini desteklemesi olanağı üzerinde ciddi tartışmalar ve soru işaretleri ortaya çıkmıştır.

Ancak asıl tartışmalı yön, Inglehart’ın yorumlarına temel olacak ilk sacayağına ilişkindir. Dönüşüme odaklanan bazı yorumlar daha karamsar bir tablo çizer. Gerçekten de yeni çalışma biçimleri, bireysellik vurgusunu arttırmıştır. Ancak bu vurgu örneğin Becke (2011) göre modernliğin refleksif nitelik kazanması ve risklerin bireysel üstlenilmesi nedeniyledir. Ayrıca yeni tür organizasyon

modellerinin, “güvencelerin” üzerine Harvey’in (2003) tabiriyle “esneklik tutkusu” ile gittiği yaygın kabul gören bir özelliktir. Evrimsel bir biçimde aşıldığı iddia edilen içsel tutumlara temel olan iş-hayat güvenceleri (sabit ve yüksek gelirler, sosyal güvenlik, kitlesel mücadeleye dayalı ücret düzeyleri) geçersizleşmiştir. Söz konusu niteliklerin önemli bir yönü sadece güvencelerin esnetilmesini içermez. Çalışan tavır ve beklentileri de sürece uygun bir biçimde dönüşmektedir. Çalışanların üretim sistemlerinin esneklik beklentilerine paralel bir biçimde, “süreksizlik”, “rekabet duygusu” gibi değerleri ön plana çıkardıkları görülür. Örneğin güvence arayışı bir tür “kişisel yetersizlik” olarak algılanmaya başlanmıştır. Çalışmanın anlamı ve çalışma yönelimindeki bu tür öncelik dönüşümleri, Inglehart’ın ikincil dönüşüm kavramıyla tutarlı görülebilir. Ancak ilk bakışta uyuşma olarak tanımlanabilecek bu algı, Inglehart’ın dönüşümün nitelikleri üzerine yorumları hatırlandığında geçersizleşmektedir.

Zira Inglehart post-materyalist değerlerin öncelik kazanmasını dönüşümsel olarak kavrar. Değer farklılaşmasını, modern-endüstriyel toplumların bir kazanımı olarak görür. Vurgu, yıkıcı bir sürece değil; güvence arayışını anlamsız hâle getiren birikimsel bir dönüşüme yapılmaktadır. Bu bakış açısıyla, “çalışmanın sonu” teorisyenlerinin iyimser olanlarına (örneğin Rifkin’e veya Drucker’a) yaklaşır. Ancak istihdamın nitelikleri ve çalışma yönelimlerine ilişkin tüm yorumlar bu iyimserliği paylaşmaz. Aksine bu tartışmalar çok daha karamsardır. Esneklik, deregülasyon ve sendikal hareketlerin zayıflamasına paralel olarak, uzun süreli istihdamın zorlaştığı ileri sürülür (Hudson, 2005; Hyman, 1994; Procter, Rowlinson, McArdle, Hassard ve Forrester, 1994). Inglehart’ın evrimsel olarak kavradığı süreç, bu bakış açısı tarafından çalışanların “istihdam güvencesi” ve “işsizliğe” ilişkin kaygıların arttığı ileri yönünde ele alınmıştır.

Örneğin Bernhardt ve Krause (2013), 1996-2008 arasında Almanya’da iş güvencesine ilişkin kaygı duyan çalışanların sayısının %20’ye yakın oranda arttığını ileri sürmüştür. Bu durumun aynı dönemde %19’dan %28’è çıkan geçici işlerin sayısı ile paralel olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. İstihdama ilişkin bu kaygılara, daha çok iş değiştirmek zorunda kalan çalışanların gündelik hayatına ilişkin olumsuz değişimler de eklenebilir. Örneğin Pedersen ve Lewis (2012) esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasının zaman algısını dö-

nüştürdüğünü göstermişlerdir. Brandth ve Kvande (2001) ise esnek çalışmaya dayalı yeni biçimlerin ebeveyn-çocuk ilişkilerinin dönüşen niteliğinde önemli bir role sahip olduğuna inanmaktadırlar.

Sennett: Karakter Aşınması Olarak Post-materyalizm

Esnek çalışma ve değer dönüşümü ilişkisi bağlamında en önemli yorumlar Sennett'e aittir. Inglehart'a paralel biçimde Sennett, çalışma biçimlerindeki dönüşümün, değer yargıları ve kişilik üzerine etkilerine odaklanır. Ancak bu etkiler, Inglehart'ta olduğu gibi kendini ifade etme, bireyselliğin önem kazanması ve rutin çalışmanın yarattığı kısıtların ortadan kalkması veya otonomiyle birlikte anlaşılmaz. Aksine bu tür uygulamalar, önemli ölçüde "sahicilik" sorunu ile karşı karşıyadır. Yeni yönetim ilkeleri, yeni bir karakter türü empoze etmektedir. Daha önceleri, Fordizm/Post-fordizm ayrımı ve bunun kritiği üzerine yapılan tartışmaların verilerine dayanan Sennett, buradaki yapısal vurguları (Thompson ve Smith, 2009) hermeneutik bakımdan değerlendirmeye çalışır (Tweedie, 2013). Sennett'e (2003) göre yeni çalışma biçimlerinin "güvencesizliği" yaygınlaştırdığı açıktır. Bu durum modern toplumsallaşmanın kolektif hâle getirdiği güven ilişkilerinin çalışma hayatına rutin çalışma yoluyla yansımından kaynaklanmaktadır. Modern bürokrasiler çok sayıda kısıtlayıcı öğenin yanında, öngörülebilirlik sağlaması bakımından güven inşa edicidir. Moral hedeflere çevrilebilecek bu öğeler, modern çalışma etiğiyle anlam bulan tutarlılık ve devamlılık gibi bireysel değerlerin oluşmasına katkıda bulunur. Sennett (2003) modern değer sistemlerinin idealize edilecek sonuçlar üretemeyeceğinin farkındadır. Ancak yeni üretim sistemlerinin talep ettiği değerlerin de bir gelişme olarak değerlendirilemeyeceğini ileri sürer. Buna göre yeni değerler sistemi, öncelikle güven ilişkisini refleksif bir biçime sokar, belirsizlikleri giderecek tutarlı değer tanımları yapmayı zorlaştırır. Buradaki kolektifin tahribi veya bireysel ifade alanının genişlemesi gibi vurgular Inglehart'ta da bulunabilir. Ancak Sennett, bu dönüşümü bireysel kimliklerin güçlü bir biçimde ifade edilmesi olarak değerlendirmez ve daha çok yeni değerlerin zorunlu olarak benimsenmesi gereken nitelikler taşıdığına inanır. Sonuçta modern demir kafeslerin kırılması ve özgürleşme imkânlarıyla değil; bizzat özgürlük söylemi eliyle yeni disiplin alanlarının icat edilmesiyle karşılaşılmaktadır.

Ek olarak bu bireysel özgürlük biçimleri, değerleri anlamlı ve işlevsel kılmaktan çok, kolektif ilişkilerin üzerinde yıkıcı sonuçlar yaratmaktadır. Yine çalışma biçimleri Inglehart'ta ücret ve güvence gibi materyalist beklentilerin önem ve önceliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu öncelik dönüşümünün kaynakları, “çalışmanın sonu” tartışmalarıyla beraber düşünülebilir. Inglehart'ın izini sürdüğü dönüşüm, materyalist unsurların çalışma yönelimlerindeki belirleyiciliğinin azalması anlamına gelmektedir. Bunun ötesinde Inglehart'ın değer dönüşümü tezi, bizzat “çalışma etiğinin” değersizleşmesiyle ilişkilidir. Çalışma kavramı insanların hayatında giderek daha az yer işgal eder. Çalışanlar kendilerini gerçekleştirme hedeflerini alternatif mecralarda aramaktadırlar (Wallace ve Lowe, 2011). “Boş zaman toplumu” olarak da tanımlanan bu tartışmalar içerisinde, çalışmanın bireysel değer sistemlerinde önceliğini kaybettiği ileri sürülür. Bireyler zaman tahsisini daha çok gönüllü çalışma veya tüketime harcamaktadırlar. Doğal olarak değer önceliklerinin de bu faaliyetlere göre şekillendiği varsayılır.

Boş zamanı değerli gören eğilimlerle post-materyalist değerler arasında bir bağ olduğuna inanan çok sayıda çalışma mevcuttur (Aguila, Sicilla-Camacho, Rojas Tejada, Delgado-Noguera ve Gard, 2008; d'Epina, 1992). Gerçekten de Batılı ülkeler başta olmak üzere, çalışma saatleri giderek azalmaktadır (Evans, Lippoldt ve Marianna, 2001; Stier ve Lewin-Epstein, 2003). Ancak Sennett (2003) için bu durum insanların çalışmaya daha az süre harcamaları anlamına gelmez. Öncelikle çalışma saatlerini azaltan uygulamalar, esnek üretim sistemlerinin bir sonucudur. Söz konusu sistemler, zaman kullanımı ve otonomi konusunda vaatkâr olsa da, pratikte denetimin daha baskın olduğu bir sistemi ifade eder. Özellikle bilgisayar teknolojileri sayesinde çalışanların yoğun olarak izlendiği yönetsel model yaygınlaşmaktadır. Yeni denetim teknolojileri, çalışanlara zaman düzenlemelerini bireyselleştirmelerine izin verirken, inisiyatif alanını mümkün olduğunca daraltır. Sonuçta modern üretimin mottosu olan işin-haneden ayrılmasının tersine çevrildiği ve çalışma faaliyetinin gündelik zaman dilimlerinin bütününe yayıldığı uygulamalar ağırlık kazanmaktadır. Örneğin sıkıştırılmış zaman veya evde çalışma gibi uygulamalar, insanlara haftanın belirli günlerinde çalışabilmelerini vaat eder. Ancak uygulamada bu zamanlar çoğunlukla yönetim tarafından uzatılır. Ayrıca çeşitli koordinasyon sorunları,

çalışanların giderek daha fazla işle meşgul hâle gelmelerine yol açar. Yaygın mobil teknolojiler, çalışanları sürekli ulaşılabilir ve göreve çağırılabilir kılar.

Esnek çalışma zamanlarının yarattığı bu tür zaman ve koordinasyon problemlerine yönelik ampirik kanıtlar fazladır. Morganson, Major, Oborn, Verive ve Heelan (2010), tele-çalışma yöntemiyle istihdam edilenler ile geleneksel biçimde istihdam edilenler arasında ciddi verimlilik farklılıkları olsa da, iş tatmini bakımından önemli farklılıklara rastlamamışlardır. Ayrıca bu şekilde istihdam edilenlerde özel hayat çalışma hayatı arasında önemli bireysel gerilimler ortaya çıkmaktadır. Hilbrecht, Shaw ve Andrey (2008) bu tür çalışma biçimlerinin cinsiyetler arası eşitlik gibi, Inglehart'ın kolaylıkla post-materyalist değerler arasında görebileceği, sonuçlar yaratabileceğini belirtirler. Ancak tele-çalışma biçimiyle istihdam edilen kadınlar ev-işyeri dengesi sağlama konusunda çok daha dezavantajlıdır. Sonuçta çalışma ortamı bakımından cinsiyetler arası eşitsizliğin yaygınlaştığı bir süreç söz konusudur. Rau ve Hyland (2002) ise sanılanın aksine insanların bu tür istihdam biçimlerini güvence ve kendini gerçekleştirme yönünden daha tedirgin edici bulduklarını ifade etmektedirler.

Dolayısıyla Sennett için yeni üretim yöntemleri, güvencesizliğin yaygınlaştığı ve istihdamın sorun hâline geldiği bir biçime sahiptir. Dahası özgüven ve yeterlilik gibi belirleyicilerin tamamen anlamsızlaşması söz konusudur. Sennett bireyci değerlerin bir tür piyasa disiplini olarak içselleştirdiği bir dönüşümden bahseder. Değer dönüşümü, Inglehart'ın belirttiği gibi değer önceliklerinin üst safhalara geçmesiyle ilgili değildir. Aksine yeni çalışma değerleri, Malthus ve Ricardo'nun belirttiği; en net biçimiyle 1929 Ekonomik Bunalım'ında ortaya çıkan "kitlelerin işe yaramazlığı" düşüncesini körüklenmektedir. Küresel göç, hızla gelişen otomasyon teknolojileri ve nüfusun yaşlanması sebebiyle başta Batılı ülkelerde olmak üzere güvenceye ilişkin endişeler artmaktadır (Sennett, 2009).

Doogan: Post-materyalizm ve Güvencesizliğin Paradoksları

Doogan Sennett'in çizdiği karamsar tablonun farklı düzeyleri olduğunu iddia eder. Buna göre "çalışmanın sonu tezi" ve "güvencesizlik teorileri" kapitalizmin yapısal olmasa da, ideolojik bir sonucudur. Temel hedefler, insani geli-

şim imkânlarına karşın piyasa disiplininin yaratılmasıdır. Doogan, analizine Sennett'in öncüsü olduğu "uzun dönemin sonu" yorumlarının bir eleştirisi ile başlar. Fevre (2007), Sennett'inki gibi yorumların asıl hedefinin bir yapısal kırılma olduğuna dair ikna edici kanıtlar sunmak olduğunu düşünür. Inglehart ise bu yorumlara katılmaz; ancak dönüşümün geçerliliği kanısında herhangi bir şüphesi yoktur. Buna karşın öncelikle Auer ve Cazes (2000) tarafından dikkat çekildiği gibi, Inglehart'ın ikincil dönüşümüne yol açacak bir biçimde istihdamda yapısal farklılaşmalar Batılı toplumlarda hiç yaşanmamıştır. Uzun süreli ve standart istihdam biçimleri sanıldığı gibi önemini kaybetmemiştir. Şirketlerin işgücü devir hızlarında herhangi bir çarpıcı artışa rastlanmamıştır. Yine "yeni kapitalizm" iddiaları inandırıcı değildir. Temel sorun aslında Marksistler tarafından kapitalist gelişmenin doğasına atfedilen "birikim bunalımlarının" köklü bir dönüşüm olarak algılanmasıdır. Sektörel dönüşüm tespitleri de benzer hataları içermektedir. Tarım ve madencilik gibi klasik teknolojilerle üretim yapan sektörlerdeki daralma, teknolojik üretimin artması anlamına gelmez. Batılı hükümetlerin teknoloji üretimi ve ar-geye dayalı sektörlerle önemli teşvikler sağlanmasına rağmen bu sektörler hâlen kısıtlı büyüklüklere sahiptir. Asıl gelişim, ulaştırma ve gıda gibi hizmetlerin alanından sağlanmaktadır. Ancak bu alandaki örgütlenme modelleri, Ritzer'in McDonaldlaşma tezinde gösterdiği gibi, aşıldığı düşünülen modern üretim yöntemlerinden farklı değildir (Doogan, 2005). Bu nedenle analizin temeline Doogan, yapısal farklılaşmaya ilişkin zayıf verilere rağmen, çalışanların güvence algılarının sürekli ve çarpıcı biçimde azalmasını yerleştirmektedir.

Üretim ve yönetim yapılarındaki dönüşüm istihdam sürelerine yansımamasına karşın, işini kaybetme korkusu çalışanlar arasında hızla artmaktadır. 2008 öncesinde tüm Avrupa ülkelerinde işsizlik oranları düşmüş ve uzun süreli istihdam oranları artmıştır. Buna karşın çalışanlar arasında işten çıkarılma korkusu yaşayanların oranı, aynı dönemde İngiltere'de 1990 yılında %28 iken 2000 yılında %53'e yükselmiştir (Doogan, 2001). Özellikle esnek çalışanlar, yaşlılar ve kadınlar arasında güvencesizlik duygusu artmaktadır. Buna karşın güvence algısının yüksek olması beklenen, deneyimli çalışanlar arasında da benzer bir eğilim mevcuttur. Naswall ve De Witte (2003) dört Avrupa ülkesinde yaptıkları karşılaştırmalı çalışmada, farklı istihdam koşullarının istihdam güvencesi algı-

sına etkide bulunmadığını göstermişlerdir. İsveç'te daha yüksek düzeyde koruma sağlanmasına ve İtalya'da düşük düzeyde koruma olmasına karşın, ülkeler arasında anlamlı bir farklılığa rastlayamamışlardır. En ilginç sonuca ise, sosyal statüler arasındaki farklılaşmalar değerlendirildiğinde ulaşılmaktadır. Tüm gruplar için güvencesizlik algısı yüksek olmakla birlikte, yüksek sosyal statüler ile diğerleri arasında önemli bir farklılıktan bahsedilemez.

Doogan, yapısal dayanağından yoksun bu güvencesizlik algısının paradoksal olduğunu düşünmektedir. Söz konusu paradoks, işgücü piyasasına ilişkin kurumsal düzenlemelerin bir sonucudur. Özellikle makro politikalar ve finansal yatırımların talep ettiği esneklik, firmaların daha rahat hareket etme imkânı bulmasına ve hissedarlar ile müşterilerin daha kolay ikna edilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca hızlı yatırım kararlarında, etkinlikten çok esnekliğin ön plana çıkarılmasında “güvencesizlik çağı” söyleminin payı büyüktür. Kamu politikaları açısından bakıldığında, sosyal yardımların azaltılması ve özelleştirmelerin kamuoyu nezdinde meşrulaştırılması bakımından piyasa rasyonalitesi gerekçesinin altının doldurulmasında etkisi vardır. Çalışanlar açısından bakıldığında ise piyasanın belirleyiciliği algısının yerleştirilmesine ve yönetsel/hiyerarşik ilişkilerin yarattığı hegemonik süreçlerin içselleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Dolayısıyla “güvencesizlik” ve kurumların yerinden edilmesine dönük dönüşüm söyleminin, yapısalardan çok ideolojik dayanakları mevcuttur. Doogan bu söylemin yaygınlaştırılmasında iki unsurun belirleyici olduğunu düşünür. Bunlardan ilki medyadır. Sürekli olarak dönüşümü ifade eden şirket haberlerinin, kitlesel işten çıkarmaların ve esnekleşen şirket yönetimlerine ilişkin anekdotlar ön plana çıkarılır. Böylece yapısal koşulları sorunlu olan dönüşüm fikrinin yaygınlaşması ve söylemin benimsenmesi sağlanır. İkinci kaynak akademik üretimdir. Doogan yönetim bilimi (management science) ve post-endüstriyel sosyal bilim olarak iki farklı kanalın birbirine zıt niteliklerine rağmen ortak etkiler yaptıkları kanısındadır. Birincisinde “piyasanın faziletlerinin” ileri sürülmesi amaçlanır. Şirketlerin ve çalışanların re-organizasyon süreçlerini zorunluluk addetmesi sağlanır. Drucker ile Hammer ve Champy'nin örnek olabileceği bu eğiliminden farklı olarak ikinci grup, sosyal teori içerisinden gelmektedir.

Bu grup daha çok çağdaş kapitalizmle ilgili olarak karamsar yorumlara sahiptir. Bunlar arasında farklı teorik temellere dayananlar olmasına rağmen, ortak noktaları yeni üretim modellerinin yarattığı belirsizliktir. Giddens, Beck, Sennett ve Castells'in örnekleri olarak görülebilecek bu yorumlar, ampirik temellerden bağımsız olarak yeni bir toplumda yaşadığımızı dair kanıların güçlenmesine dolaylı da olsa katkıda bulunmaktadır.

Fevre (2007) bu ikinci grubun yorumlarının genel amacının post-modern bakış açısına temel oluşturmak olduğunu düşünür. Özellikle esneklik ve akışkanlık gibi kavramlar eliyle teoriler daha fazla biçimlendirilir hâle gelmektedir. Doogan'ın analizinde Inglehart'ın ifade ettiği dönüşüm, bilişsel mobilizasyon yaratan üretim biçimlerinden kaynaklanmaz. Dönüşüm temelinde söylemsel düzeye sahiptir. Doogan, yeni kapitalizmin bu tür söylemsel desteklere fazlaca ihtiyaç duyduğunu gösteren bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

Post-materyalist Çalışma Yönelimi Tezinin Eleştirisi: Sennett ve Doogan'ın İzinde

Sennett ve Doogan'ın çalışmanın dönüşümüne ilişkin yorumlarının, Inglehart'ın işaret ettiği farklı bir tablo çizdiği ortadadır. Sennett, Inglehart'ın ilgi alanına yakın bir biçimde çalışmanın çağdaş anlamında değerlerin rolünü ön plana çıkarır. Doogan'ın ilgi alanı ise daha çok yapısal öğeler ile ilgilidir. Doogan için değer dönüşümü, yapısal bir farklılaşma olmadan daha çok kapitalizmin içsel süreçlerinde görülen birikim bunalımlarının sonucudur. Bu bakımdan Inglehart'ın bu iki isimden farklılaşmasının anlamı daha detaylı olarak ele alınmalıdır.

Öncelikle Inglehart, post-materyalist değerlerin uzun vadeli dönüşümünde sosyalleşmenin önemini belirtir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan ekonomik gelişim ve Batı demokrasilerinin ulaştığı evrede, "katılımcılığın rolü" Inglehart için bir dayanak noktasıdır. Bu gelişmeler doğrudan değer sistemini etkilemiş ve "baby boomer (II. Dünya Savaşı'nın ardından doğanlar)" kuşağı olarak bilinen savaş sonrası nesil için bir değer kırılması yaratmıştır. Burada kritik noktalardan bir tanesi, post-materyalist değerlerin yerleşmesi konusunda ve sosyalleşme süreçleri içerisinde kurumsal faktörlerin, örneğin eğitim sis-

teminin, etkisinin reddedilmesidir. Duch ve Taylor (1993) post-materyalizmin yüksek eğitimlilerde yaygın bir değer eğilimi olduğunu ileri sürerler. Dolayısıyla eğitim kurumları, demokratik değerleri geliştiren endoktrinasyon kurumları olarak tanımlanmıştır. Abrahamson ve Inglehart (1995) bu vurguyu şiddetle reddeder ve değer dönüşümlerinin daha güçlü temelleri olduğunu iddia ederler. Doogan'ın akademik üretim ve medya gibi unsurlara yaptığı vurgu, bu bakımdan Inglehart açısından anlamlı değildir. Buna karşın Sennett'in karakter dönüşümü konusundaki fikirlerine temel bir itirazı olmayacağı söylenebilir.

Ancak her iki eğilim arasında temel farka dikkat edilmesi gerekir. Inglehart'ın değer dönüşümünün iki özelliği olduğu söylenebilir; “evrimcilik” ve “ihtiyaç öncelikleri”. Buna karşın Sennett için bizzat bu bağ sorunludur. Kapitalizmin yeni biçimlerinde çalışma değerleri bağlamında ortaya çıkan dönüşümler, Inglehart'ın evrimci şemasını izlemez. Kırılmanın evrimci niteliğini sorun hâline getiren Sennett, Inglehart'ın değer dönüşümüne öncü kuşağın fikirlerinin sürekli sonuçlar oluşturacak bir tutarlılıkta olduğunu düşünmez. Aksine 1960'ların post-materyalist kuşağı, modern kurumları hedef alarak daha bireysel etkileşim alanları yaratmayı denemişlerdir. Ancak güven ve dayanışmaya odaklı yeni etkileşim alanları, kurumları yıkarak geriye baş edilemez belirsizlikler bırakmışlardır (Sennett, 2009). Sennett, pek çok insanın bu dönüşümün hiç olmamasını dileyeceğini düşünür ve Inglehart'ın evrimci varsayımlarından ayrılır.

Dolayısıyla Sennett için II. Dünya Savaşı sonrası post-materyalist kuşağının politik aktivizmi, bir gelişim evresinin göstergesi değildir. Sennett bireysel değerlerin, ihtiyaçları tanımlayan koşullar tarafından şekillendiği konusunda Inglehart'la aynı fikirde olabilir. Ancak Inglehart'ın esasa ilişkin ve tutarlı bir eğilim olarak değerlendirdiği dönüşümler, Sennett için açık bir sorun alanıdır. Sennett çalışma değerleri bağlamında ortaya çıkan değer dönüşümlerinin, kapitalist üretim organizasyonlarıyla ilişkisinin farkındadır. Yeni organizasyon biçimlerinin bireysel beklentiler ile uyumu konusunda da Inglehart'la aynı fikirde değildir. Yeni üretim modellerinin, modern ilişkilerin kurduğu “başarıya dayalı meritokrasi” fikrinden uzaklaştığını düşünür. Yerine kısa süreli ve mekândan bağımsız, göstermelik ilişkilere dayalı “potansiyel kabiliyet” koymaya çalışılmaktadır. Yeni tür kabiliyetler, her şeyi heves eden tüketici mo-

dellerine uygundur. Ancak bundan farklı olarak, insanlar devam edem yaşam anlatısına ihtiyaç duyan bir “öz”e sahiptirler. İnsanlar ihtiyaçları gereği yeni kapitalizmin kurallarına uyum sağlamaya gayret edebilirler. Fakat bu gayret, sabit karakter öğelerinin aşılması pahasına sarf edilmektedir. Üretim odaklı toplumun insan doğasına uygun olmayan nitelikleri Sennett için temel bir ilgi alanıdır (Sennett ve Cobb, 1972). Ancak modern organizasyonların bu durumda bile bir tür “güvence” alanı sağladığını düşünür. Inglehart’ın evrimci bir nitelik atfettiği dönüşüm, Sennett için doğrudan bu güvencelerin tahrip edilmesidir.

Doogan’ın analizleri Sennett’la kısmi uyuşmalara sahip (Tweedie, 2013) olsa da, daha çok bu varsayımların sorgulanmasına dayanır. Doogan kapitalizmin yeni bir nitelik taşıdığı fikrine karşı çıkar. kapitalizmi dönüştürücü bir biçimde tartışan eğilimleri tartışır. Sonuçta ise, kapitalist dönüşüm teorileri piyasa beklentilerinin içselleştirilmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu teoriler, “de-materyal” bir sürecin iknası konusunda manivela işlevi görür. Kapitalist dönüşümünün yeni kurallarına odaklanan süreç, sermaye birikiminin finansal bir akışa bağlanarak materyal niteliklerinden kopmasını sağlar. İlgili teoriler tarafından bilgi ve teknolojik gelişim gibi kavranamaz (intangible) unsurlara olağanüstü değer atfedilir. Materyal olandan kopuşun sağlanmasında, post-endüstriyel sosyal bilimlerin dönüştürücü vurgularının rolü büyüktür. Inglehart’ın post-materyalist değer dönüşümü, bu bakımdan baştan eleştirilebilen bir noktadadır.

Öncelikle sermaye birikiminin ve üretimin “de-materyalize” edilmesi gibi, post-materyalist değer dönüşümü tezi de değer sistemleri kanalıyla çalışan tutumlarına sirayet etmektedir. Doogan, Sennett’ta olduğu gibi, değer yönelimlerinin ihtiyaç temelli bir uyum süreci olduğunu düşünmez. Aksine “piyasa disiplini” yoluyla kurulan içselleştirme mekanizmalarının etkisini ön plana çıkarır. Örneğin medya kanalları gibi kurumlar, değer yönelimlerini kökten etkileyebilir. Örneğin Fevre (2007), 1996 yılında İngiltere’de son 10 yılın en düşük işsizlik oranı yaşanırken gazetelerde 997 adet çağdaş mesleğin güvencesizliği ve toplu işten çıkarma eğilimlerine ilişkin haber yayınlandığını belirtir. Bu rakam, işsizlik oranlarının çok daha yüksek olduğu ve özellikle madencilikte toplu işten çıkarmaların yaşandığı 1986 yılında sadece 10’dur. Furedi (2001) çağdaş toplumlarda bu tür eğilimlerin sadece işsizlik için geçerli olmadığını düşünür. Sağlık, ekonomi,

siyasal sistem ve uluslararası ilişkilerden kaynaklanan binlerce yeni riskin geçerli olduğu bir risk patlamasından bahseder. Bunların önemli bir kısmı, Doogan'ın dediği gibi üretilmiş risklerdir. Öncelikli amacı da, yaygın kaygular yoluyla “başka seçenek yok” mesajının kitlelerce benimsenmesinin sağlanmasıdır.

Doogan “üretilmiş belirsizlik” kavramının piyasa disiplini açısından önemli olduğunu düşünmektedir. Bu eğilim Atkinson'ın (2010) “refleksif çalışan”, Flecker ve Hofbauer'in (1998) “ideal çalışan (model worker)” kavramlarına benzer içeriklere sahiptir. Inglehart'ın çalışma kavramında toplumsal belirleyiciliğinin azalması ve kendini gerçekleştirme imkânı olarak değerlendirdiği özneliğin, risklerin (özellikle istihdamdan kaynaklanan risklerin) tek taraflı üstlenilmesini içerdiğini düşünür. Atkinson (2010) yeni istihdam türlerinden ve iletişim teknolojisinin cazibesinden kaynaklandığını düşündüğü öznelik söyleminin, bireysel sorumluluk ve seçim alanını karşılıklı olarak genişlettiğini ve refleksif çalışan algısını yerleştirdiğini düşünür. Doogan'ın iddia ettiği gibi çoğunlukla yaygın olmayan eğilimlerin genelleştirilmesiyle oluşturulan bu algının amacı, sorumlulukların bireyselleştirilmesi ve dışsal belirleyicilerin anlamsızlaştırılmasıdır. Yoksulluk ve işsizlik gibi aslında toplumsal ilişkilerden doğan sonuçlar, bireysel yetersizliklerle açıklanır. Flecker ve Hofbauer ise bu durumu “ideal çalışan” tasarımıdaki dönüşüm ile açıklamaya çalışırlar. Buna göre endüstriyel üretim başından beri, yönetim uygulamalarının ilkelerine davranışsal olarak uyum gösterecek bir ideal çalışan tasarımı yaratır. Yöneticiler, çalışma koşulları ve ilişkilerinin düzenlenmesinde bu ideal çalışana temel alırlar. Tüm çalışanların bu koşul ve ilişki kalıplarına uyum göstermesi beklenir. Yönetim ilkelerinin dönüşümü, doğal olarak ideal çalışan temsillerini de dönüştürür. Post-endüstriyel dönüşüm ve esnek üretim ilkeleri, ideal çalışana makine-insan uyumundan; esnek rollere ayak uydurabilecek, girişimcilik becerisi yüksek (intrapreneur), yaratıcı ve kendini gerçekleştirmeyi amaç edinmiş bir birey olarak tasvir eder.

Doogan'ın bağlamıyla Inglehart'ın kavramları arasındaki benzerlikler ilgi çekicidir. İlk bakışta Inglehart'ın, yeni çalışma biçimlerinin güvencesizlik yarattığına yönelik yaygın ön kabullerin eleştirilmesini uygun bulacağı düşünülebilir. Post-materyalist değer dönüşümlerinin temel iddiası olan önceliklerde güvenliğin geri planda kalmasının çelişen bir yönü yoktur. Ancak Inglehart'ın dönüşümü,

piyasanın belirleyicilerinden bağımsızlaşma anlamına gelir. Bu yönüyle Inglehart tarafından Doogan'ın kapsamlı eleştirisine girdiği “çalışmanın sonu” tezinin zımni kabulü söz konusudur. Inglehart'ın kapitalist gelişimin sağladığı imkânlar ve bunların kapitalist çalışma ilişkilerinin aşılmasına dayanak olması yönündeki tezi Doogan tarafından kabul edilmez. Aksine içsel çalışma yönelimlerini, paradoksal bir biçimde “güvence”nin büyük bir risk içinde olduğu söyleminin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan yeni bir disipline edici olarak tanımlar. Doğal olarak bu süreç, “otonomi sağlayacak” bir gelişimin çok uzağında bir niteliğe sahiptir.

Sonuç

Inglehart'ın değer dönüşümü tezi, Batılı toplumlardan başlayarak evrensel bir gelişmenin tasvirini yapmaya çalışmaktadır. Özellikle dayandığı ampirik kaynaklar nedeniyle, ekonomik gelişmelerin ve refah artışının kamuoyu beklentilerini nasıl dönüştürdüğüne ilişkin kullanışlı bir argüman olarak görülmüştür. Bu pratik faydanın etkisiyle Inglehart'ın materyalizm/post-materyalizm ayrımına dayanan çok sayıda analiz yapılmıştır. Ayrıca kültürel, toplumsal ve siyasal farklılaşmalar Inglehart'ın tezi kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma değerleri konusunda da benzer bir eğilimden bahsedilebilir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde post-endüstriyel dönüşüm olarak tanımlanan farklılaşmaların, kapsamlı sonuçlar yarattığı düşünülür. Genel kanı, teknolojik gelişmeler, esnek çalışma biçimlerin yaygınlaşması ve kitlesel istihdam sağlayan ağır sanayilerin çöküşe geçmesiyle birlikte çalışmanın merkezi önemini kaybedeceğine yöneliktir. Nitekim Inglehart'ın dönüşümü açıklarken kullandığı argümanlardan bir tanesi de, insanların çalışma zamanı dışındaki bireysel gelişim imkânlarına giderek daha fazla önem vereceğine yöneliktir. Çalışma kavramının anlam değiştirmesinin, insanların çalışma faaliyetine atfettiği değerleri de dönüştüreceğine inanılır. Bunu anlamak için genellikle çalışma yönelimleri kavramı kullanılır. İçsel ve dışsal boyutları olan çalışma yönelimlerinde, içsel boyutun post-materyalizmi; dışsal boyutun da materyalizmi ifade ettiği konusunda bir uyuşma mevcuttur. Çalışma yönelimlerinin farklılaşmasına odaklanan araştırmalarda, Inglehart'ın tezine uygun bir biçimde içsel yönelimlerin günümüzde ağırlık kazandığı sonucuna varılmaktadır.

Inglehart, materyalizmden post-materyalizme yönelik dönüşümü, modern hayat biçimlerinin kaçınılmaz sonu olarak değerlendirir. Modern toplumlar kat ettikleri politik ve ekonomik gelişmeler sayesinde, insanların temel ihtiyaçlarını giderememe riskini ortadan kaldırmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından yaygınlaşan refah devleti uygulamaları ile somutlaşan gelişmeler, kendisini değer önceliklerinde de göstermiştir. Inglehart, değer önceliklerinin Maslow'un gösterdiği ihtiyaç hiyerarşisi ile paralel şekillendiği kanısındadır. Sağlanan ekonomik ve toplumsal gelişmeler, Batılı toplumlardan başlamak üzere değer önceliklerini temel ihtiyaçlarını önemini azaltmıştır. Bunun yerine kendini gerçekleştirme gibi karmaşık taleplere öncelik verilmesine neden olmuştur. Otonomi, ifade özgürlüğü ve içsel tutumların önemsinmesi gibi post-materyalist eğilimler, politik hareketlerden başlayarak tüm hayat alanında kendisini göstermeye başlamıştır. Çalışma değerleri bakımından güvence ve ücret gibi önceliklerin yadsınması ve kendini gerçekleştirme, bireysel potansiyelin ortaya çıkarılması ve otonomi gibi beklentilerin ön plana çıkmasının söz konusu olduğu düşünülmür.

Ancak post-endüstriyel çalışma biçimlerine odaklanan ağırlıklı literatürün bakış açısı, Inglehart'ın tezinden çok farklı niteliklere işaret eder. Özellikle esnek üretim tarzları ve atipik istihdam biçimleri ile ilgilenen literatürde, dönüşüm sürecinin sonuçları önemli bir sorun alanıdır. Inglehart'ın evrimsel gelişme olarak gösterdiği bu süreçte, otonomi ve kendini gerçekleştirme gibi değerlerin önem kazandığı söylenemez. Aksine aşıldığı iddia edilen güvence, işsizlik ve ücret gibi sorunların yaygınlaştığı iddia edilir. Çalışma sosyolojisindeki çağdaş eğilimler, bu sürecin risk toplumunun diğer bileşenleriyle ilişkili olduğu öne sürer. Sonuçta "güvencesizlik çağı" olarak tanımlanabilecek bir yoruma erişilir. Bu yorumların sorun alanları Inglehart'ın evrimsel gelişmesinin bütününe kapsar. Kapitalist üretim biçimlerinde, bireyin refahı yönünde ve kendini daha iyi ifadelendirebileceği bir evreye girilmemiştir. Bunun yerine daha önce kazanılan güvencelerin aşınmaya başladığı bir güvencesizlik çağının başladığı iddia edilmektedir. Söz konusu karamsar tabloya rağmen Inglehart'ın vurguladığı yönelimlerin yaygınlaşmaya başladığı da bir gerçektir. Bu çalışmada söz konusu iki farklı yorum bir paradoks olarak kabul edilmiş ve bunun açıklaması Sennett ve Doogan'dan yola çıkılarak yapılmaya çalışılmıştır.

Sennett'a göre Inglehart'ın çalışma koşulları ile çalışma değerleri arasında kurduğu evrimsel gelişme ilişkisi sorunludur. Çalışma koşullarındaki dönüşüm Inglehart'tan farklı olarak istihdamın önemsizleştiği, çalışmanın merkezi önemini kaybettiği ve üretim organizasyonunda otonominin değer kazandığı bir niteliğe sahip değildir. Aksine çağdaş çalışma hayatında istihdam güvencesi en önemli sorundur. Endüstriyel üretim organizasyonunun sağladığı avantajlar, Inglehart'ın ileri sürdüğü gibi gelişmemiş, aksine tehlikeye düşmüştür. Çalışma sürelerinin kısılması ve mekânsal sınırların gevşemesi, Sennett için "çalışmanın değersizleşmesi" olarak algılanamaz. Yeni teknolojilere dayalı yöntemler, çalışma zamanlarını azaltıcı etki yapabilir. Ancak çalışanların denetimi mekânsal sınırların kalkmasına paralel bir biçimde daha gelişkin biçimlerde yapılır. Bu durumda modern üretiminin hane-işyeri ayrımı değer kaybederken; zaman duygusu da önemli ölçüde tahrip olur. Denetimin Foucauldian tabiriyle içselleştirildiği ve yönetselleştirildiği bir istihdam ilişkisinin otonomiye atfettiği anlam da farklılaşacaktır. Sennett bakımından yeni üretim ve çalışma ilişkileri, çalışanlara sadece otonomi vaat etmez, aynı zamanda onlardan otonomi talep eder. Ancak buradaki anlamıyla otonomi, Inglehart'ın varsaydığı anlamda "kendini gerçekleştirme"yi içermez. Kendini gerçekleştirme yolları ile örgütsel hedefleri zorunlu olarak birleştirme baskısını yansıtır. Çalışma yönelimlerinin giderek içselleştiği doğrudur ama bu durum bir özgürleşme ve bireyselleşme potansiyelini ifade etmez.

Doogan'ın analizi ise büyük oranda Sennett'in çizdiği tablonun yapısal temellerinin eleştirisini içerir. Ancak analizinde öne çıkardığı noktalar Inglehart'ın bağlamının da tamamen yadsınmasını içerir. Doogan kapitalist örgütlenme biçimlerinin yeni bir evreye girdiğini ve bu evrede çalışmanın değer ve önem kaybedeceği yolundaki önermenin sorunlu olduğunu düşünür. Post-endüstriyel sosyal bilim olarak tanımladığı dönüşüm teorileri, başlangıçta yönetim bilimlerinin ideolojik olarak onadığı dönüşümlerin eleştirisini yapmaya çalışır. Ancak bunu yaparken dönüşümü ve örgütsel gereklilikleri nesnel koşullar olarak kabul eder. Oysaki dönüşümün gerçeklikle olan ilişkisi ideolojik olarak ortaya konulmuştur. Bunun en belirgin örneği istihdam sürelerine ilişkin tartışmalarda görülür. Yönetim bilimleri tarafından şirketlere bir zorunluluk olarak sunulan esneklik fikri, çalışan devir hızını bir tür çeviklik göstergesi sayar. Dolayısıyla şirketlerden post-endüstriyel rekabet koşullarına uyum sağlamaları ve

istihdam sürelerini kısa tutmaları beklenir. İşgücü piyasalarındaki yapısal koşullarla ve istihdama ilişkin verilerle karşılaştırıldığında tablo farklıdır. Aşağı yukarı bütün gelişmiş piyasalarda uzun süreli istihdam oranları artmaktadır. Post-endüstriyel sosyal bilime ilişkin eğilimler, ikinci tabloyu görmezden gelerek, yönetim bilimlerinden gelen ilk tür yorumları olgu olarak kabul eder. Özellikle medya kaynaklarının da desteklediği bu tablo sonucunda çalışanlar arasında güvencesizlik algısı yaygınlaşır. Bu durum piyasa koşullarının zorlamasından çok, çalışanlar üzerinde kullanılan bir tehdit vesilesi hâline gelir. Nitekim işini kaybetme korkusu yaşayan çalışanların Batılı toplumlarda misliyle artış göstermesinin sebebi bu tür bir algıdır. Doogan nesnel olarak desteklenmeyen bu algının temel amacının piyasa disiplini oluşturmak olduğunu düşünür. Esnek çalışma düzenlerinde mağdur olan değil; talep eden refleksif bir çalışan yaratılmaya çalışılmaktadır. Doogan'ın analizi açısından değerlendirildiğinde Inglehart'ın dönüşümü, disipline edici söylemsel etkinin yaratılmasının bir aracı olabilir. Bu bakımdan Sennett'ta olduğu gibi çalışma koşullarının esaslı şekilde iyileşmesi değil, piyasa gerekliliklerinin içselleştirilmesi söz konusudur.

Inglehart'ın analizi kullanışlı ve çekici bir argümanı ifade etmekle birlikte, değer dönüşümünün çalışma değerleri bakımından anlamlı olduğunu savunmak kolay değildir. Inglehart'ın tezinin problemleri değer dönüşümünü daha çok evrimsel bir şema olarak ele almasıyla ilgili olabilir. Dolayısıyla organizasyonel sorun alanları, tarihsel perspektif endişesiyle sahiplenilen bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmaktadır. Ayrıca değerler sistemini “anlayıcı” bir çabanın ürünü değil de ihtiyaç saikinin bir sonucu kabul ederek, değerler sosyolojisinin Weber'den itibaren ortaya konan imkânlarının dışına çıkar. Yine dünyaya anlam katan eğilimleri, doğrudan kamuoyu eğilimleri ile birleştirerek aslında yönlendirilebilir olanı bireysel yargıların temsili hâline getirir. Bu açıdan bakıldığında “ifade”nin güç ilişkileri bağlamında şekilleneceğini akılda tutmak, Inglehart'ın dönüşüm tezinin daha iyi yorumlanmasına katkıda bulunabilir. Çoğunlukla çelişkili olan değer yönelimleri ve ihtiyaçlar arasındaki gerilimin anlaşılması bu bakımdan önemlidir. Değer dönüşümlerinin ilişkisel niteliklerinin analizi açısından Sennett ve Doogan'ın yorumları, anlamların tam olarak neyin ifadesi olduğunun fark edilmesi yönünde bir çaba olarak okunabilir.

Paradoxes of Value Change: Critique of Post-materialistic Work Orientations

Şenol BAŞTÜRK^a
Uludağ University

Abstract

Recently, there has been a tendency to evaluate the transformation in work values in terms of Inglehart's value change thesis. This tendency argues that extrinsic values, such as wage and job security, have lost their importance in work orientations whereas intrinsic values, such as self-realization or autonomy, have been embraced. However, the discussions that have taken place in work sociology during the last 25 years are mainly based on a growing lack of security in employment and work conditions rather than on the shift from extrinsic to intrinsic values. This study will compare Inglehart's value change viewpoint with other viewpoints on the structural conditions present in job insecurity. This comparison will be based on Sennett and Doogan's analysis and will argue that Inglehart's value change thesis is actually a discourse that helps to form the stereotype required for flexible production, thus enabling the internalization of market discipline.

Key Words

Kevin Doogan, Materialism, Post-materialism, Richard Sennett, Ronald Inglehart, Work Orientations.

^a Şenol BAŞTÜRK, Ph.D., is a lecturer of Sociology of Work. His research areas include informal solidarity in social network relations and contemporary social class debates. *Correspondence:* Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labor Economics & Industrial Relations, Bursa, Turkey. Email: sbasturk@uludag.edu.tr

Since Weber, there has been a strong current of thought arguing that the materialist goals of work have transformed into an ethos (Boltanski & Chiapello, 2007; Congleton, 1991). This ethos, as Gorz (1995) has defined, is a modern-economical attempt whose values, as some argue, have shifted within the past 25 years. Kumar (2005) argues that the common feature of the theories focusing on such a shift lies in their assessment of politics, ethics, and economics as well as in their desire to reach holistic results based on associations between these aspects. Inglehart's value change theory, which Spates (1983) has defined as new generation of value theories, stands out among others in this current.

Inglehart's value change thesis is built upon strong empirical foundations as well as on an extensive literature based on these foundations.¹ Particularly, two value surveys, the World Values Survey (WVS) (Minkov, 2012) and the European Values Survey (EVS) (Halman, Luijckx, & van Zundert, 2005), featured Inglehart's distinction between materialism and post-materialism, designing their question formats by taking this distinction into account (MacIntosh, 1998). Thus, the concept has created a "minor academic industry"² in values. However, although Inglehart's comments are effective in terms of understanding modern societies, they are also heavily criticized due to their speculative and holistic nature.³ Despite these criticisms, it is clear that the materialism/post-materialism distinction which made popular in the mid-1970s is considered an effective argument in discussions on work ethics (Dülmer, 2011; Harding & Hikspoors, 1995; Hayward & Kimmelmeier, 2007; Roales-Nieto & Segura, 2010). This sub-literature puts forward the argument that post-materialist tendencies have become more important in terms of work values, basing this assumption on Inglehart's (2008) observation that individual expressions have been put in the foreground as a result of these changes in values. More specifically, this change could be described by looking at the concept of work orientations in which the values attributable to work have been shifting from extrinsic trends with materialistic priorities to new intrinsic trends which disregard wage and job

1 Please see (Newman, 2002) for a detailed review of this literature.

2 The term minor academic industry is a semi-critical term used to describe the espousal of concepts and methods emerging both from social sciences and from numerous studies made on such issues within a very short period of time. Please see (Sundberg & Taylor-Gooby, 2013; Van Deth, 2003) to review examples.

3 Generally, there are a variety of criticisms against each article written by Inglehart. Please see (Franklin, Tranter, & White, 2000; Haller, 2002; Majima & Savage, 2007) to review some recent criticisms.

security (Esser, 2005; Uheda & Ohnozo, 2012). In this vein, therefore, some consider this distinction as a development toward the liberalization of work from market forces, as expressed in terms of the distinction made by Arendt between labor and work (Halman & Müller, 2006; Tanguchi, 2006).

With this being said however, during the same period of time, work sociology has focused on flexible production and its outcomes. Defined as an evolutionary development toward individual priorities by Inglehart, this shift is characterized as a work life shaped by “insecurity,” “prevalence of temporary employment,” and “reduced work life” by the relevant literature (Kalleberg, 2009; Strangleman, 2007). Although these trends are mainly observed in developing countries (Kalleberg & Hewison, 2013; Munck, 2013), they also apply to Western societies which, as claimed by Inglehart, have outgrown materialist priorities (Standing, 2011; Stone, 2012).

As such, this study can be considered as an attempt to analyze these two approaches which although focus on the “same shift,” obtain completely different results. Different data sets commonly used for today’s work life verify both concepts. Tools such as the World Values Survey and the European Values Survey confirm the post-materialist shift argued by Inglehart, whereas studies on global employment data or national employment studies carried out by organizations such as OECD and ILO suggest that the global perception of job insecurity is increasing, that “long term employment” has become difficult to achieve in today’s labor market, and that wages display a downward trend (Green, 2009; ILO, 2013; OECD, 2013). Moreover, there are even studies which use the data set forming the basis of the first trend while simultaneously adopting the approach of the second trend (Chung & Van Oorschot, 2011).

The present study will use Sennett and Doogan’s ideas to clarify this dilemma. While Sennett argues that the employment related “securities” gained by employees through the bureaucratic practices of welfare states have been discredited since the second half of the 1960s Doogan, on the other hand, points out the paradoxes of the “end of work” thesis which seems to form the basis of Inglehart’s ideas. Empirical evidence shows that new production and employment models do not create so-called “discontinuities” and “flexibilities.”

In other words, it is not possible to find any evidence supporting “the end of the long-term employment” thesis. On the contrary the long-term employment methods thought to be weakening are actually becoming more widespread. At the same time however, arguments suggesting that “insecurity” has become more recurrent are accepted without question. This concern, although considered to be groundless by Doogan, has been embraced by the vast majority of people, with both media resources and academic production contributing to the widespread adoption of this point of view. Although it is defined as a “generated uncertainty” by Doogan, this trend creates a paradox whose main goal is to create market discipline. The present study argues that according to Doogan’s theory, Inglehart’s analysis on value change cannot function as an effective tool to measure the breaking point of work orientations; and that on the contrary, it measures a “discourse” lacking any valid grounds which can be hardly defended on an “objective” basis. Despite Inglehart’s claim, value differentiation in contemporary work orientations is not a step achieved by modernity through such practices of the welfare state, but is instead the outcome of a discourse contributing to the creation of the “reflexive worker,” as defined by Atkinson (2010).

In Turkey, although both post-industrial value shifts (Bali, 2009; Çileli, 2000; Kozanoğlu, 2000; Lüküslü, 2009) and a shift in work values (Aşkun, Öz, & Aşkun, 2010; Ergin & Kozan, 2004; Gök, 2009; Keser, 2005) have been studied, they have rarely been associated with each other (Bozkurt, 2000). Although there have been several studies conducted both on the results of the World Values Survey and on the value change (Ignatow, 2005; Kalaycıoğlu, 2008; Selim, 2008; Taşkın, 2009; Tessler & Altinoğlu, 2004; Yeşilada & Noordijk, 2010), they have not focused on work values themselves. Furthermore, there have been studies conducted on the results of both new employment methods and job insecurity in Turkey (Çakır, 2007; Emirgil, 2010; Yüksel, 2010). Knowing the reality, this particular study is based on Inglehart’s thesis of value change while at the same time seeking to correlate these different areas on a theoretical level.

Inglehart's Thesis of Value Change

Values have previously been used to indicate the importance and priority of social structure based on elements including “meaning,” “sanction,” and “socialization” (Parsons & Shills, 1951). However, these comments have received criticized due to their abstract nature. Just like any other concept related to culture, they have been disregarded in the agenda of sociological discussions over time, becoming an analysis tool indicating cultural differences (Jenks, 2007). Inglehart's goal is to present a concrete analysis of the concept of value, reintroducing it into the agenda of sociological discussions (Inglehart & Welzel, 2005a). Inglehart tries to achieve this goal by filling in the gaps of modernization theory (Inglehart & Welzel, 2005a; Welzel, Inglehart, & Klingeman, 2003) which postulates that values function as catalysts within the mentioned interaction due to their ever-changing nature in which the role of change can be estimated by the impact of socio-economic factors. At this point, it is important that Inglehart has emphasized a probabilistic perspective rather than a deterministic one as adopted in Marxism (Inglehart & Baker, 2000; Inglehart & Welzel, 2005b).

The general impression is that Inglehart's attribution to values is derived from Maslow's hierarchy of needs theory (Kwolska & Wroblewska, 2008; Laforty & Knutsen, 1985; Russell, 1977). Inglehart argues that values change in parallel to the needs of a subjective value system and thus adopts Maslow's approach. Although Inglehart defines this antecedent as a famine hypothesis, the socialization processes which have an impact on value development also play an important role (Kroh, 2009; Sangster & Reynolds, 1996), and this impact is defined as the socialization hypothesis. It is argued that the socialization hypothesis is based on the value formation approach by Rokeach (Braithwaite, Makkai, & Pittelkow, 1996). Inglehart underlines the importance of the socialization process in value changes while also taking into account the fact that circumstantial fluctuations and unemployment, among other factors, affect the evolutionary nature of value change (Clarke & Dutt, 1991; Inglehart & Abramson, 1994). Impacts such as aging and life cycles are considered to be ineffective factors by Inglehart in this process (Abrahamson & Inglehart, 1995; Hellevik, 2002; Jagodzinski, 1983; Janssen, 1991).

Post-materialism and Work Orientations

Here, the transformation of work values since the 1970s may be associated with Inglehart's thesis (Frege & Godard, 2013; Inazemtsev, 1999). The basic assumption adopted in evaluating the post-materialist value change in terms of work is that differentiation in political approaches also defines work values (Hagström & Gamberale, 1995). It is generally assumed that work values are based on personal differences rather than on intrinsic conditions or market determinants (Hagström & Kjalleberg, 2007). Yet, a different approach argues that work values are related to different sociological categories, such as sex, class, and race (Jencks, Perman, & Rainwater, 1988; Kalleberg & Vaisey, 2005). Heller (2002) criticizes this approach, claiming that it disregards cultural factors and power relations while adopting a one-way modernization process without question. The personal values attributed to work are discussed under the title of "work orientations" (Hult & Svellfors, 2002; Parker, Wall, & Jackson, 1998) which are considered to have two dimensions: intrinsic and extrinsic (Furnham, Petrides, Tsaousis, Pappas, & Garrod, 2005). Studies have confirmed that intrinsic orientations are correlated with post-materialism, and that extrinsic orientations are correlated with materialism (Halman & Müller, 2006; Hagström & Gamberale, 1995; Wilson, 2005).

The basis of this value change is Bell's (1999) post-industrial society analysis in which the "end of work" thesis is also used as a functional resource. Thus, values attributed to work during this transformation process will tend toward intrinsic attitudes and self-expression due to the necessity perception (Doherty, 2009). Inglehart's thesis considers this shift not only to be evolutionary, but also to be a key conceptualization (Gross, 2006; Harpaz, 2002; Parboteeah, Cullen, & Paik, 2013).

Post-materialism in the Era of Insecurity

Inglehart (1990) argues that the shift to materialism is related to the establishment of individualistic and rationalistic priorities instead of an understanding of social duties. The post-materialistic shift, on the other hand, involves the

replacement of life quality and well-being with economic priorities. This shift has two aspects; the first one being the post-industrial production system which no longer requires people to work, and the second one being “welfare state” practices in which people are no longer concerned about providing for their own basic needs (Davion & Meda, 2009). For Esping-Andersen, the impact of the welfare state is quite determinative (2011). However, contrary to Inglehart’s thesis, the impact of the welfare state on personal and social protection is reduced under modern conditions. Moreover, Inglehart’s theory is also criticized due both to the weakening of the hierarchy of basic needs and to the correlation between the welfare state and authority (Dean, 2007). The real discussion, however, is about the feeling of security. Beck (2011) suggests that as modernism gains a reflexive nature, risks are assumed by individuals, and it is generally accepted that new types of organization models head toward an ambition for flexibility, rather than security, as described by Harvey (2003). In parallel to reduced flexibility, deregulation, and union movements, long-term employment has itself become more difficult to achieve (Hudson, 2005; Hyman, 1994; Procter, Rowlinson, McArdle, Hassard, & Forrester, 1994). For example, while Bernhardt and Krause (2013) argue that the number of workers with concerns over job security increased by 20% in Germany between 1996 and 2008, Pedersen and Lewis (2012) indicate that flexible employment methods have also shifted people’s perception of time. Moreover, on the broader societal level, Brandth and Kvande (2001) believe that new methods based on flexible employment have played a significant role in the transformation of parent-child relationships.

Sennett: Post-materialism as a Corrosion of Character

Some of the most prominent remarks on the relationship between flexible employment and value change have been put forward by Sennett. Basing his reviews on the Fordism/Post-Fordism distinction and its criticisms, Sennett intends to assess the structural accents (Thompson & Smith, 2009) under a hermeneutic approach (Tweedie, 2013). Sennett (2003) argues that new employment methods clearly resulted in widespread “insecurity.” He is aware

of the fact that modern value systems cannot yield idealized outcomes (2003). The concept of work will gradually start taking a smaller space in people's lives and workers will pursue their self-realization goals via alternative means (Wallace & Lowe, 2011). These discussions, also defined as "leisure society," argue that employment has lost its priority within individual value systems. Individuals generally set aside time for voluntary work or consumption, and as a consequence, these activities are assumed to shape value priorities. While there are several studies arguing that there is a relationship between orientations valuing leisure time and post-materialistic values (Aguila, Sicilla-Camacho, Rojas Tejada, Delgado-Noguera, & Gard, 2008; d'Epina, 1992) and although work hours have been gradually decreasing in the West (Evans, Lippoldt, & Marianna, 2001; Stier & Lewin-Epstein, 2003), this does not mean people spend less time on working according to Sennett (2003). Although the systems in question are flexible in terms of time management and autonomy, in reality, they indicate a system in which supervision is more dominating. There are numerous studies suggesting that flexible work hours create time and coordination problems (Morganson, Major, Oborn, Verive, & Heelan, 2010; Hilbrecht, Shaw, & Andrey, 2008; Rau & Hyland; 2002). Accordingly, Sennett argues that new production methods tend to promote insecurity and cause problems in employment. Furthermore, they seem to undermine determinants, such as self-confidence and capability. As stated by Malthus and Ricardo, new work values support the "uselessness of masses" which was clearly manifested during the Great Depression of 1929. Currently however, due to global immigration, rapidly-developing automation technologies, and an aging population, security-related concerns are becoming increasingly evident, especially in Western countries (Sennett, 2009).

Doogan: Post-materialism and Paradoxes of Insecurity

Doogan argues that there are different levels of the pessimistic picture portrayed by Sennett. Accordingly, the "end of work thesis" and "insecurity theories" are not structural, but are among the ideological outcomes of capitalism. For Fevre (2007), arguments like Sennett's actually attempt to present convincing

evidence of a structural crash. Although Inglehart disagrees with such arguments, he has no doubt about the existence of such a shift. However, as initially pointed out by Auer and Cazes (2000), Western societies have never experienced structural differentiations in employment at a level which could cause a secondary shift as argued by Inglehart. The primary development can be observed in service sectors, such as the transportation and food sectors. However, the organization models in these sectors are not different from the very modern production methods thought to have been abandoned, as explains Ritzer in his McDonaldization thesis (Doogan, 2005).

Although the transformation of production and management structures are not reflected on employment duration, an increasingly higher number of workers experience the fear of losing their jobs (Doogan, 2001; Naswall & De Witte, 2003). Doogan argues that this perception of insecurity is paradoxical since it lacks structural grounds and that this paradox is a result of institutional arrangements regarding the labor market. Especially, the flexibility required by macro policies and financial investments facilitates the free movement of companies which thereby makes the persuasion of shareholders and customers easier. Moreover, “the era of insecurity” discourse has a significant role in quick investment decisions which require flexibility rather than activity. Thus, the discourse on “insecurity” and relegating enterprises has ideological, rather than structural, grounds. Doogan argues that media and academia have influential roles in the process of spreading this discourse. Specifically, two channels of academic production, management sciences and post-industrial social sciences, exert a common impact despite their otherwise conflicting features.

Criticism of Post-materialist Work Orientations Thesis based on Sennett and Doogan’s Theories

The arguments of Sennett and Doogan regarding work shift suggest a portrait different from the one indicated by Inglehart. Like Inglehart, Sennett focus on the role of values in the contemporary meaning of work, while Doogan is more interested in structural elements. Doogan argues that value change is a result

of depression accumulations observed in the intrinsic processes of capitalism, rather than a result of structural differentiation. Firstly, Inglehart underlines the importance of socialization in the long term shift of post-materialistic values. One critical aspect here is the denial of the institutional factors' (e.g. education system) impact on the adoption of post-materialist values and socialization processes. Duch and Taylor (1993) assert that post-materialism is a common value trend among highly educated individuals. Thus, educational institutions are defined as indoctrination institutions which improve democratic values. Abrahamson and Inglehart (1995) strictly reject this assertion, arguing instead that this shift in values has a deeper, more powerful foundation.

However, more attention should be paid to the primary difference between these two orientations. Specifically, Inglehart's value change theory has two characteristics; "evolutionism" and "hierarchy of needs," a correlation which Sennett considers to be problematic, stating that the transformations emerging in terms of work values within the new forms of capitalism do not follow the evolutionary chart portrayed by Inglehart. Sennett considers the evolutionary aspect of this crash to be a problem, holding that Inglehart's value change is not stable enough to provide long-term results. On the contrary, the post-materialist generation of the 1960s targeted modern institutions in an effort to create more individualistic areas of interaction. However, these new interaction areas focusing on trust and solidarity have destroyed institutions, leaving behind uncertainties unable to be overcome (Sennett, 2009). The main pursuit of Sennett is the attributes of a production oriented society which are against human nature (Sennett & Cobb, 1972). However, he argues that modern organizations provide a field of "security" even under such circumstances. What Inglehart considers as an evolutionary process, is a destruction of security for Sennett.

Although Doogan's analyzes partially square with those of Sennett (Tweedie, 2013), they generally question the assumptions made by Sennett. Doogan refuses the idea that capitalism has become host to new attributes, and instead criticizes the orientations which address capitalism as a transformative element. For him capitalist transformation theories cause an internalization of market expectations which moreover function as a leverage in persuasion of

the “de-materialist” process. The process focusing on new rules of capitalist transformation enables capital stock to be associated with a financial flow and detach itself from its materialistic characteristics. The theories in question consider intangible elements, such as information and technological development, as extraordinary values. Unlike Sennett, Doogan does not argue that value orientations are in a harmonious process based on needs, instead underlining the impact of internalization mechanisms established through “market discipline.” For example, media enterprises might radically shape value orientations. In this vein, Fevre (2007) states that in 1996, a period during which England had its lowest unemployment rate in last 10 years, 997 newspaper articles were published on the insecurity of modern jobs and massive job termination stories. However, in 1986, although unemployment rates were much higher with the compounded effect of massive layoffs, especially in the mining sector, the number of newspaper articles on such stories reached a mere 10. Furedi (2001) argues that in modern societies, such orientations do not apply to unemployment only. According to Doogan, “generated uncertainty” is an important concept in terms of market discipline and this orientation holds similarities both to Atkinson’s (2010) “reflexive worker” and Flecker and Hofbauer’s (1998) “model worker” concepts.

Conclusion

For Sennett, the evolutionary development correlation established by Inglehart between work conditions and work values is problematic. Despite Inglehart’s arguments, the transformation in work conditions has neither led to a structure in which employment and work is underrated nor to one in which autonomous production organization is overrated. On the contrary, job security is the most important problem of modern business life. Unlike Inglehart has suggested, the advantages offered by industrial production organization have not been improved, but jeopardized. Sennett does not perceive shorter periods of work and lesser spatial restrictions as a “devaluation of work” since although methods based on new technologies might have a minimizing impact on work hours, more developed methods of employee supervision have been introduced everyday

now that there are practically no spatial restrictions. In this case, not only has the household-work place distinction of modern production lost ground, but so has the sense of time been significantly impaired. In Foucauldian concepts, in an employee-employer relationship where supervision is internalized and administrated, the meaning attributed to autonomy will be quite different. Doogan's analysis generally criticizes the structural foundations of the picture portrayed by Sennett. However, the points highlighted in his analysis include a total rejection of Inglehart's context. Doogan argues that capitalist organization methods have reached a new stage and that statements suggesting that work will lose value and importance at this stage may not be valid. Transformation theories, which he describes as post-industrial social sciences, strive to criticize the transformations which have been ideologically approved by management sciences, while at the same time recognizing transformations and organizational requirements as objective conditions. Nevertheless, the relationship between transformation and reality has been expressed in ideological terms.

References/Kaynakça

- Abrahamson, P. R., & Inglehart, R. (1995). *Value change in global perspective*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Aguila, C., Sicilla-Camacho, Á., Rojas Tejada, A. J., Delgado-Noguera, M. A., & Gard, M. (2008). Postmodern values and leisure in young Spanish university students: An explanatory study. *Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal*, 30(4), 275-292.
- Aşkun, D., Öz, E. U., & Aşkun, O. B. (2010). Understanding managerial work values in Turkey. *Journal of Business Ethics*, 93(1), 103-114.
- Atkinson, W. (2010). The myth of the reflexive worker: Class and work histories in neo-liberal times. *Work, Employment & Society*, 24(3), 413-429.
- Auer, P., & Cazes, P. (2000). The resilience of long-term employment relationship: Evidence from industrialized countries. *International Labour Review*, 139(4) 379-408.
- Bali, R. N. (2009). *Tarz-ı hayattan life style'a: Yeni seçkinler, yeni mekanlar, yeni yaşamlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bell, D. (1999). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. New York: Basic Books.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka türlü bir modernliğe doğru* (Çev. B. Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bernhardt, J., & Krause, A. (2013). Flexibility, performance and perception of job insecurity: A comparison of East and West German employees in standard employment relationship. *Work, Employment & Society*. doi: 10.1177/0950017013490335.
- Boltanski, L., & Chiapello, E. (2007). *The new spirit of capitalism*. London: Verso.
- Bozkurt, V. (2000). *Püritanizmden hedonizme yeni çalışma etiği*. Bursa: Alesta Yayınları.
- Braithwaite, V., Makkai, T., & Pittelkow, Y. (1996). Inglehart's materialism-postmaterialism concept: Clarifying the dimensionality debate through Rokeach's Model of social values. *Journal of Applied Social Psychology*, 26(17), 1536-1555.
- Brandth, B., & Kvande, E. (2001). Flexible work and flexible friends. *Work, Employment & Society*, 15(2), 251-267.
- Chung, H., & Van Oorschot, W. (2011). Institutions versus market forces: Explaining the employment security of European individuals during (the beginning of) the financial crisis. *European Journal of Social Policy*, 21(4), 287-301.
- Clarke, H., & Dutt, N. (1991). Measuring value change in western industrial societies: The impact of unemployment. *The American Political Science Review*, 85(3), 905-920.
- Congleton, R. (1991). The economic role of a work ethic. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 15(3), 365-385.
- Çakır, B. (2007). İşini kaybetme kaygısı: İş güvencesizliği. *Çalışma ve Toplum*, 12(1), 117-140.
- Çileli, M. (2000). Change in Value Orientations of Turkish Youth from 1989 to 1995. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 134(3), 297-305.
- Davione, L., & Meda, D. (2009). Work more to earn more? The mixed feelings of Europeans. *International Labour Review*, 148(1/2), 15-46.
- Dean, H. (2007). The ethics of welfare to work. *Policy & Politics*, 35(4), 573-589.
- d'Epina, C. L. (1992). Beyond the antinomy: Work versus leisure? The process of cultural mutation in industrial societies during twentieth century. *International Sociology*, 7(4), 397-412.
- Doherty, M. (2009). When working day is through: The end of work as identity? *Work, Employment & Society*, 23(1), 84-101.
- Doogan, K. (2001). Insecurity and long-term employment. *Work, Employment & Society*, 15(3), 419-441.
- Doogan, K. (2005). Long-term employment and the restructuring of the labour market in Europe. *Time & Society*, 14(1) 65-87.
- Doogan, K. (2009). *New capitalism?* Cambridge: Polity Press.

- Duch, R. M., & Taylor, M. A. (1993). Postmaterialism and the economic condition. *American Journal of Political Science*, 37(3), 747-779.
- Dülmer, H. (2011). A multilevel regression analysis on work ethic. In E. Davidov, P. Schmidt, & J. Billiet (Eds.), *Cross-cultural analysis: Methods and applications* (pp. 311-340). New York: Routledge.
- Emirgil, B. F. (2010). Yeni kapitalizmde emeği sorunsallaştırmak: Emeğin maddi olmayan görünümleri. *Çalışma ve Toplum*, 24(1), 221-237.
- Ergin, C., & Kozan, K. M. (2004). Çalışanların temel değerleri: Dönüşümsel ve etkileşimsel liderlerin çekiciliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 37-51.
- Esping-Andersen, G. (2011). Altın çağ sonrası? Küresel ekonomide refah devleti ikilemleri. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları* içinde (s. 53-100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esser, I. (2005). *Why work? Comparative studies on welfare regimes and individuals work orientations*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Evans, J. M., Lippoldt, D., & Marianna, P. (2001). *Trends in working hours in OECD countries* (OECD Labour Market and Social Policy Discussion Papers. No. 5). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/674061356827>
- Fevre, R. (2007). Employment insecurity and social theory: The power of nightmares. *Work, Employment & Society*, 21(3), 517-535.
- Flecker, J., & Hofbauer, J. (1998). Capitalising subjectivity: The new model worker and importance of being useful. In P. Thompson, & C. Warhust (Eds.), *Workplaces of the future* (pp. 104-123). Basingtoke: Macmillan.
- Franklin, A., Tranter, B., & White, R. (2000, November). *Animals and postmaterialism: An anomaly for Inglehart*. Paper presented at the TASA 2000 Conference, Flinders University, Adelaide.
- Frege, C., & Godard, J. (2013). *Institutional environments and job quality: The attainment of civic principles at work in USA and Germany*. Retrieved from <http://personal.lse.ac.uk/frege/c/PDF%20articles/2013%20Institutional%20Environments%20and%20Job%20Quality>.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü: Risk almanın riskleri* (çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furnham, A., Petrides, K. V., Tsaousis, I., Pappas, K., & Garrod, D. (2005). A cross-cultural investigations into relationship between personality, traits and work values. *The Journal of Psychology*, 139(1), 5-32.
- Gorz, A. (1995). İktisadi aklın eleştirisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gök, S. (2009). Çalışma yaşamında iş etiği: Bir alan araştırması. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları*, 57(1), 167-175.
- Green, F. (2009). Subjective employment insecurity around the world. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2(3), 343-363.
- Gross, E. (2006). Global values shift and social work in America: Making positive change. *International Social Work*, 49(6), 719-730.
- Hagström, T., & Gamberale, F. (1995). Young people's work motivation and value orientation. *Journal of Adolescence*, 18(4), 475-490.
- Hagström, T., & Kjalleberg, A. (2007). Stability and change in work values among male and female nurses and engineers. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48(1), 143-151.
- Haller, M. (2002). Theory and method in comparative study of values: Critique and alternative to Inglehart. *European Sociological Review*, 18(2), 139-158.
- Halman, L., & Müller, H. (2006). Contemporary work values in Africa and Europe: Comparing orientations to work in African and European societies. *International Journal of Comparative Sociology*, 47(2), 117-143.
- Halman, L., Luijckx, R., & van Zundert, M. (2005). *Atlas of European values*. Leiden: Brill.
- Harding, S. D., & Hikspoors, F. J. (1995). New work values: In theory and in practice. *International Social Science Journal*, 47(1), 441-455.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.

- Harpaz, I. (2002). Expressing wish to continue or stop working as related to meaning work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11(2), 177-198.
- Hayward, D. R., & Kimmelmeier, M. (2007). How competition is viewed across cultures: A test of four theories. *Cross-Cultural Research Journal*, 41(4), 364-395.
- Hellevik, O. (2002). Age differences in value orientation: Life cycle or cohort effects. *International Journal of Public Opinion*, 14(3), 286-302.
- Hilbrecht, M., Shaw, S. M., & Andrey, J. (2008). I'm home for the kids: Contradictory implications for work-life balance of teleworking mothers. *Gender, Work and Organization*, 15(5), 454-476.
- Hudson, M. (2005). Flexibility and the reorganization of work. In B. Burchell, D. Ladipo, & F. Wilkinson (Eds.), *Job insecurity and job intensification* (pp. 39-60). London: Routledge.
- Hult, C., & Svellfors, S. (2002). Production regimes and work orientations: A comparison of six Western countries. *European Sociological Review*, 18(3), 315-331.
- Hyman, R. (1994). Industrial relations in Western Europe: An era of ambiguity? *Industrial Relations*, 33(1), 1-24.
- Ignatow, G. (2005). Economic dependency and environmental attitudes in Turkey. *Environmental Politics*, 14 (5), 648-666.
- International Labour Organization. (2013). *ILO's global employment trends-2013: Recovering from second job dip*. Geneva: Author.
- Inazemtsev, V. (1999). Work, creativity and economy. *Society*, 36(2), 45-54.
- Inglehart, R. (1990). *Cultural shift in post-industrial society*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2008). Changing values among Western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31(1/2), 130-146.
- Inglehart, R., & Abramson, P. R. (1994). Economic security and value change. *American Political Science*, 88(2), 336-354.
- Inglehart, R., & Baker, W. B. (2000). Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005a). *Modernization, cultural theory and democracy: The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., & Welzel, R. (2005b). Exploring unknown: Predicting response of publics not yet surveyed. *International Review of Sociology*, 15(1) 173-201.
- Jagodzinski, W. (1983). Materialism in Japan reconsidered: Toward synthesis of generational and life cycle explanations. *The American Political Science Review*, 77(4), 887-894.
- Janssen, J. (1991). Postmaterialism, cognitive mobilization and public support for European integration. *British Journal of Political Science*, 21(4), 443-468.
- Jencks, C., Perman, L., & Rainwater, L. (1988). What is a good job? A new measure of labor-market success. *American Journal of Sociology*, 93(6), 1322-1357.
- Jenks, C. (2007). *Alt kültür: Toplumsalın parçalanışı* (çev. N. Demirkol). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (2008). Türkiye'de demokrasi'nin pekişmesi: Bir siyasal kültür sorunu. *Ergun Özbudun'a Armağan içinde* (247-277). Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1-22.
- Kalleberg, A. L., & Hewison, K. (2013). Precarious work and challenge for Asia. *American Behavioral Scientist*, 57(3), 271-288.
- Kalleberg, A. L., & Vaisey, S. (2005). Pathways to a good job: Perceived work quality among the machinists in North America. *British Journal of Industrial Relations*, 43(3), 431-454.
- Keser, A. (2005). İş Doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi: Otomotiv sektöründe bir uygulama. *Çalışma ve Toplum*, 4(7), 77-95.
- Kozanoğlu, C. (2000). *Cilalı imaj devri: 1980'lerden 90'lara Türkiye ve starları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kroh, M. (2009). The pre-adult origins of post-materialism: A longitudinal sibling study. *European Journal of Political Research*, 48(3), 598-621.

- Kumar, K. (2005). *From post-industrial to post-modern society: The new theories of the contemporary world*. Malden: Blackwell Publishing.
- Kwolska, I., & Wroblewska, W. (2008). Intergenerational changes in value system in Europe. *People, Population Change and Policies, European Studies of Population*, 16(1), 157-175.
- Laftery, W. M., & Knutsen, O. (1985). Post-materialism in a democratic state: An analysis of distinctness and congruity of the Inglehart Value Syndrome in Norway. *Comparative Political Studies*, 17(4), 411-430.
- Lüküslü, D. (2009). *Türkiye'de gençlik miti: 1980 sonrası Türkiye gençliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MacIntosh, R. (1998). Global attitude measurement: An assessment of World Values Post-materialism Scale. *American Sociological Review*, 63(3), 452-464.
- Majima, S., & Savage, M. (2007). Have there been cultural shift in Britain? Critical encounter with Ronald Inglehart. *Cultural Sociology*, 1(3), 293-315.
- Minkov, M. (2012). World Values Survey. In G. Ritzer (Ed.), *The Wiley-Blackwell encyclopedia of globalization*. Hoboken: Wiley-Blackwell. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470670590.wbeog840/pdf>
- Morganson, V. J., Major, D. A., Oborn, K. L., Verive, J. M., & Heelan, M. P. (2010). Comparing telework locations and traditional work arrangement: Differences in work-life balance support, job satisfaction and inclusion. *Journal of Managerial Psychology*, 25(6), 578-595.
- Munck, R. (2013). The precariat: A view from South. *Third World Quarterly*, 34(5), 747-762.
- Naswall, K., & De Witte, H. (2003). Who feels insecure in Europe? Predicting job insecurity from background variables. *Economic and Industrial Democracy*, 24(2), 189-215.
- Newman, S. (2002). Constructing political culture theory: The politic science of Ronald Inglehart. *Politics & Policy*, 30(4), 597-622.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2013). *Employment outlook-2013*. New York: Author.
- Parboteeah, P. K., Cullen, J. B., & Paik, Y. (2013). National differences in intrinsic and extrinsic work values: Effects of post-industrialization. *International Journal of Cross Cultural Management*, 13(2), 159-174.
- Parker, S., Wall, T. D., & Jackson, P. R. (1998). That's not my job: Developing flexible employee work orientations. *The Academy of Management*, 40(4), 899-929.
- Parsons, T., & Shills, E. A. (1951). Values, motives and systems of action. In T. Parsons, & E. A. Shills (Eds.), *Toward general theory of action* (pp. 247-275). New York: Harper Books.
- Pedersen, V. B., & Lewis, S. (2012). Flexible friends? Flexible working time arrangements, blurred work-life boundaries and friendship. *Work, Employment & Society*, 26(3), 464-480.
- Procter, S. J., Rowlinson, M., McArdle, L., Hassard, J., & Forrester, P. (1994). Flexibility, politics and strategy: In defence of the model of the flexible form. *Work, Employment & Society*, 8(2), 221-242.
- Rau, B. M., & Hyland, M. M. (2002). Role conflict and flexible work arrangements: The effects on applicant attraction. *Personnel Psychology*, 56(1), 111-136.
- Roales-Nieto, J. G., & Segura, A. (2010). Intergenerational differences in materialism and postmaterialism values in Spanish sample. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 10(3), 499-512.
- Russell, D. J. (1977). Was there a revolution? A note on generational versus life cycle explanations of political difference. *Comparative Political Studies*, 9(4), 459-474.
- Sangster, R. L., & Reynolds, R. W. (1996). A test of Inglehart's socialization hypothesis for acquisition of materialist/post-materialist values: The influence of childhood poverty on adult ages. *Political Psychology*, 17(2), 253-269.
- Selim, S. (2008). Life satisfaction and happiness in Turkey. *Social Indicators Research*, 88 (3), 531-562.
- Sennett, R. (2003). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerine etkileri* (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2009). *Yeni kapitalizm kültürü* (Çev. A. Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Sennett, R., & Cobb, J. (1972). *The hidden injuries of class*. New York: W.W. Norton.
- Spates, J. L. (1983). The sociology of value. *Annual Review of Sociology*, 9, 27-49.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London: Bloomsbury Academic.
- Stier, H., & Lewin-Epstein, N. (2003). Time to work: A comparative analysis of reference for working hours. *Work & Occupations*, 30(3), 302-326.
- Stone, K. V. (2012). *The decline in the standard employment contract: Evidence from ten advanced countries*. Los Angeles: Institute for Research on Labor and Employment-University of California.
- Strangleman, T. (2007). The nostalgia for permanence at work? The end of work and its commentators. *The Sociological Review*, 55(1), 81-103.
- Sundberg, T., & Taylor-Gooby, P. (2013). A systematic review of comparative studies of attitudes to social policy. *Social Policy & Administration*, 47(4), 416-433.
- Tanguchi, M. (2006). A time machine: New evidence of post-materialist value change. *International Political Science Review*, 27(4), 405-425.
- Taşkın, Ö. (2009). The environmental attitudes of Turkish senior high school students in the context of post-materialism and the new environmental paradigm. *International Journal of Science Education*, 31 (4), 481-502.
- Tessler, M., & Altınoğlu, E. (2004). Political culture in Turkey: Connections among attitudes toward democracy, the Military and Islam. *Democratization*, 11(1) 21-50.
- Thompson, P., & Smith, C. (2009). Labour power and labour process: Contesting the marginality of sociology of work. *Sociology*, 43(5), 913-930.
- Tweedie, D. (2013). Making sense of insecurity: A defense of Richard Sennett's sociology of work. *Work, Employment and Society*, 27(1), 94-104.
- Uheda, Y., & Ohnozo, Y. (2012). Effect of work values on work outcomes: Investigating differences between job categories. *International Journal of Business Administration*, 3(2), 98-111.
- Van Deth, J. W. (1983). The persistence of materialist and post-materialist value orientations. *European Journal of Political Research*, 11(1), 63-79.
- Van Deth, J. W. (2003). Measuring social capital: Orthodoxies and continuing controversies. *International Journal of Social Research Methodology*, 6(1), 79-92.
- Wallace, M., & Lowe, T. S. (2011). Work values and job rewards among European workers. In D. Brady (Ed.), *Comparing European workers - Part A* (Research in the Sociology of Work) (pp. 43-84). Bingley: Emerald Group.
- Welzel, C., Inglehart, R., & Klingeman, H. D. (2003). The theory of human development. *Journal of Political Research*, 42(3), 341-379.
- Wilson, M. S. (2005). A social value analysis of postmaterialism. *The Journal of Social Psychology*, 145(2), 209-224.
- Yeşilada, B., & Noordijk, P. (2010). Changing values in Turkey: Religiosity and tolerance in comparative perspective. *Turkish Studies*, 11 (1), 9-27.
- Yüksel, Y. (2010). Esnek kapitalizm ve altın yakalı çalışanlar. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5), 97-117.

İşlem Maliyeti Kuramının Davranışsal Varsayımlarında Güvenin Yeri Tartışması

Rabia Arzu KALEMCI^a

Çankaya Üniversitesi

Öz

Örgütleri iktisadi bakış açısı ile anlamaya çalışan, bu anlamda örgüt kuramları içinde farklı bir duruşa sahip olan işlem maliyeti kuramı, varsayımlarını insan davranışlarına dayandırmıştır. İşlem maliyeti kuramının temel davranışsal varsayımları "fırsatçılık" ve "sınırlı akılcılık"tır. İşlem maliyeti kuramı, belirtilen davranışsal varsayımlar altında işlem maliyetlerini en aza indirecek yönetim mekanizmalarının seçimini içermektedir. Bu çalışmada işlem maliyeti kuramının, "fırsatçı" ve "sınırlı akılcılık" insan varsayımlarına dayanan yönetim mekanizmalarının, iş ahlakı konusunun önemli konularından biri olan "güven" unsurunu göz ardı ettiği düşüncesi tartışılmaktadır. Çalışmada işlem maliyeti kuramında belirtilen "fırsatçı" ve "sınırlı akılcı" varsayımı altında olası yönetim mekanizmalarının seçiminden ziyade örgüt içerisinde güven oluşumunun önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Fırsatçılık, Güven, İş Ahlakı, İşlem Maliyeti Kuramı, Sınırlı Akılcılık.

^a Dr. Rabia Arzu KALEMCI işletme alanında yardımcı doçenttir. Çalışma alanları arasında iş etiği, örgüt sosyolojisi, örgütsel davranış yer almaktadır. İletişim: Çankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Eskişehir Yolu 29. Km, 06810 Yenimahalle, Ankara. Elektronik posta: arzukalemci@cankaya.edu.tr

1970’lerde örgütleri iktisadi bakış açısı ile anlamaya çalışsan, bu anlamda örgüt kuramına değişik bir soluk getiren, 80’ler ve 90’lar boyunca etkisi süren yeni örgüt kuramları ortaya çıkmıştır. Örgüt kuramında bu kolektif hareket daha çok iktisat temelli kuramlar olarak anılmıştır (Barney ve Ouchi, 1986). Belirtilen iktisat temelli örgüt yaklaşımları içerisinde işlem maliyeti kuramı en fazla yankı yapan kuramlardan olmuştur (Donaldson, 1995, s. 164). İşlem maliyeti kuramının temel analiz düzeyi örgüt yerine, örgüt içerisindeki işlemlerin verimliliğidir. Bu kuramın temel tartışması işlem maliyetlerini asgariye indiren yönetim mekanizmalarına dayanmaktadır. Buna göre örgütler belirtilen alternatif yönetim mekanizmaları olarak “piyasa” ve “örgüt” arasında seçim yaparken, bu seçimi büyük oranda hangisinin işlem maliyetini asgariye indirdiğine göre yapmaktadır. Diğer taraftan, işlem maliyeti kuramında geçen maliyetler büyük ölçüde insan doğası ile bağdaştırılmış ve insan doğasını anlamının ve kontrol etmenin maliyetleri düşürmek açısından çok önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır. İşlem maliyeti kuramının insan davranışı kurgusunda temel olarak iki varsayım vardır: Bunlar “fırsatçılık” ve “sınırlı akılcılık”tır. Fırsatçılık vekillerin kendi çıkarlarını kollayacak şekilde, sözleşmeler gibi ekonomik işlemlerde bilginin tam ve doğru olarak aktarılmamasını içermektedir. Kuramın öncülerinden Williamson (1975, s. 26) fırsatçı davranışı tanımlarken bireylerin kendi çıkarlarını gözetmek için kurnazlık yaptıklarını ve herhangi bir olumsuz durumda daha önceki vaatlerine sadık kalmadıklarını belirtmiştir.

Diğer taraftan işlem maliyeti kuramının bir diğer davranışsal varsayımı olan sınırlı akılcılık varsayımı ise bireylerin bilişsel kapasite sorunu nedeniyle tam olarak akılcı değil ama niyet olarak akılcı olmaya eğilimli olmalarına dayanmaktadır. İşlem maliyeti kuramının “fırsatçılık” varsayımı altında tam olarak güvenilir olmayan sözlere dayanan anlaşmaların tarafları zor duruma sokabileceği, “sınırlı akılcılık” varsayımı altında ise tüm sözleşmelerin eksik sözleşmeler olacağı önermesi yer alır. Bununla beraber Williamson (1975) sınırlı akılcılığı ve fırsatçılığı işlemler açısından problem hâle getiren unsurlar ve durumlar olduğunu belirtmiş ve bunun en önemlisinin “belirsizlik” olduğunun altını çizmiştir.

İşlem maliyeti kuramının temel davranışsal varsayımları değerlendirildiğinde “güven” mekanizmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Güven konusu sosyal bilim-

ler içinde örgüt ve yönetim yazınında sıkça gündeme gelmesi ile beraber özellikle iş ahlakı yazınında önemli bir yere sahiptir. Nitekim birçok araştırmacı güven ve iş ahlakı kavramlarının birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, diğer bir deyişle biri olmadan diğerinin olamayacağını vurgulamıştır (Brenkert, 1998). İş ahlakı yazınına göre “güven”, çalışırken yapılan her işlemin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan güven konusu iş ahlakı alanı içinde özellikle erdem etiğinin önemli bir çalışma konusu olarak yer almaktadır. Erdem etiği temel olarak toplumun ahlaki değerlerinin erdem kavramını yapılandığı düşüncesini paylaşmaktadır. Bununla beraber erdem etiğine göre başarılı bir pazar ekonomisi; erdemlerin yapılandığı aile, okul, din ve topluluk gibi sosyal kurumlara dayanmaktadır. Belirtilen bu erdemler, temel olarak dürüstlüğü, güveni ve hoşgörüyü içermekle birlikte özellikle taraflar arası işlemlerde “güven” en önemli erdemlerden biridir. Bunun temel nedeni güven kavramının taraflar arasında yapılan anlaşmaya uyup uymadan kaynaklanan denetim ihtiyacını en aza indirmesi ve taraflar arasında sözleşmeye uyma beklentisi sağlamasıdır (Fraedrich, Ferrell ve Ferrell, 2013, s. 265).

Bu çalışma kavramsal bir yaklaşımı benimseyerek işlem maliyeti kuramının temel davranışsal varsayımları olan “fırsatçılık” ve “sınırlı akılcılık” etrafında güven kavramını değerlendirmektedir. İşlem maliyeti kuramı, belirtilen davranışsal varsayımlar altında bu varsayımların yarattığı işlem maliyetlerini en aza indirecek yönetim mekanizmalarının seçimini içermektedir. Öte yandan işlem maliyeti kuramında tüm vekillerin her zaman fırsatçı olduğunu varsayılmamakla birlikte, bazı fırsatçı yaklaşımların olabileceği ve kimlerin fırsatçı olmadığını ayırmanın zor olduğu belirtilir. Bu noktada bu çalışmada “güven” olgusunun bu varsayımlarda göz ardı edildiği düşünülmektedir. Diğer taraftan sosyal bağlamın merkezinde bulunan “güven” olgusu ise iş ahlakının önemli bir konusudur.

Çalışmanın temel tartışmasını güven ve dürüstlük derecesinin örgüt yapısını ve süreçlerini etkileyeceği ve dürüst davranışın işlem maliyetlerini daha aza indireceği (Bromiley ve Cummings, 1992, s. 17) düşüncesi oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın temel tartışmasına göre işlem maliyeti kuramında belirtilen “fırsatçı” ve “sınırlı akılcı” varsayımı altında olası yönetim mekanizmalarının seçimi yerine örgüt içerisinde güven mekanizmalarının oluşturulması daha anlamlı hâle gelmektedir.

İşlem Maliyeti Kuramı ve Temel Davranışsal Varsayımları: Sınırlı Akılcılık ve Fırsatçılık

İşlem maliyeti kuramının temelleri, Nobel ödüllü iktisatçı Ronald Coase'nin 1937 yılında yayımlanan "The Nature of the Firm" makalesinde, o zamana değin neo-klasik iktisat yaklaşımının piyasa mekanizmasına verdiği önemi sorgulaması ve "eğer piyasalar bu kadar etkin ise örgütler neden vardır?" sorusunu tartışması ile atılmıştır. Coase'ye göre (1937) alternatif yönetim mekanizmaları olarak "piyasa" ve "örgüt" arasında seçim yapılırken, bu seçim büyük oranda hangi mekanizmanın işlem maliyetini asgariye indirdiğine göre yapılmalıdır. Diğer bir deyişle Coase (1937) "örgütler neden vardır" sorusunun cevabını, örgütlerin piyasaya nazaran işlem maliyetlerini düşürme özelliğine bağlamıştır. Öte yandan, ilerleyen zamanda Coase'nin (1972, s. 63) kendisinin de deyimiyle bu yaklaşım "çokça bahsedilmiş fakat az kullanılmıştır." Bunun temel nedeni, işlem maliyetlerinin doğrudan ölçümünün zor olması ve hangi işlemlerin piyasa, hangilerinin ise örgüt içinde yapılması gerektiği yönünde çelişkilerin var olmasıdır (akt., Barney ve Hesterly, 1996; Geyskens, Steenkamp ve Kumar, 2006). Coase'nin (1937) yaklaşımının eyleme dökülme eksikliği büyük ölçüde Oliver Williamson'ın bu yaklaşımı tekrar gündeme getirmesi ile aşılmıştır. Temelleri Coase'nin (1937) "örgütler neden vardır?" sorusu ile atılmış olan işlem maliyeti kuramı, Williamson (1975; 1979; 1981; 1985) ile birlikte yeni alanlar ve boyutlar katılarak gelişmiştir. Nitekim örgüt yazını içinde işlem maliyeti kuramı esasen Oliver Williamson ismi ile birlikte anılmaktadır (Foss ve Klein, 2008, s. 425).

Williamson (1981, s. 552-553), işlem maliyeti kuramının temel analiz düzeyini oluşturan "işlem" ve "işlem maliyeti" kavramlarını şu şekilde tanımlamıştır:

"İşlem bir hizmet ya da malın teknolojik olarak taraflar arasındaki transferi ile ortaya çıkar. Bir bölümün faaliyeti tamamlandığında bir diğeri başlar. İyi çalışan bir makede, transferler arasında bir sorun çıkmayacaktır. Mekanik sistemlerde bazı friksiyonların olmasını bekleriz, çarkların dişleri doğru işliyor mu, parçalar yağlanmış mı, enerji kaybı var mı? Bu friksiyonların ekonomik işlemlerde ki karşılığı ise: Taraflar arasındaki alışveriş uyumlu bir şekilde işliyor mu ya da taraflar arasında ertelemeye neden olabilecek bir takım anlaşmazlıklar var mı? İşlem maliyeti analizi bu gibi olası durumlara

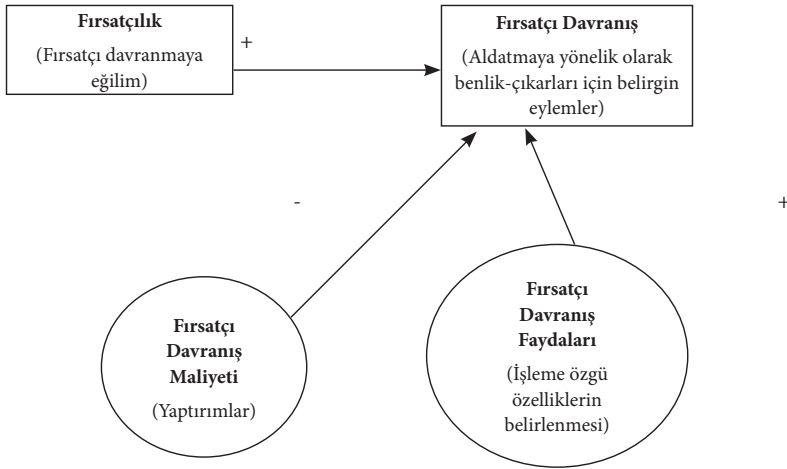
karşı karşılaştırılmalı bir maliyet analizini içererek yönetim mekanizmalarının planlanmasını ve uyumun içerir.”

Bu şekilde bakıldığında işlem; alıcı ile satıcı arasındaki mal ve hizmetlerin değişimi iken işlem maliyeti ise belirtilen değişim süreci içinde ortaya çıkan tüm maliyetlerdir. İşlemlerin tamamlanmasına yönelik olarak ise Williamson (1975) iki alternatif araç belirtmiştir. Belirtilen bu alternatif araçlardan biri “piyasa” bir diğeri ise “hiyerarşi”dir. Coase’nin (1937) “örgüt” kavramı yerine Williamson (1975) “hiyerarşi” kavramını kullanmıştır. Yaygın olarak işlem maliyeti kuramı içinde bu iki araç “yönetişim mekanizmaları” (governance mechanisms) olarak adlandırılmaktadır (Barney ve Hesterly, 1996, s. 117). “Piyasa mekanizması genel olarak fiyat, rekabet ve tarafların mübadelelerinde birbirlerinin haklarından ve sorumluluklarından haberdar olmalarını sağlayan sözleşmelere dayanmakta, öte yandan ‘hiyerarşi’ mekanizması ise üçüncü bir ‘taraf’ın (yönetici) denetiminde, tarafları mübadelelerini gerçekleştirmek üzere bir araya getirmektedir.” (Barney ve Hesterly, 1996, s. 117). İşlem maliyeti kuramı temel olarak verimliliğe odaklanarak, işlemlerin “örgüt (hiyerarşi) içinde mi?” yoksa “piyasada mı?” daha *verimli* gerçekleşeceğinin cevabını aramaktadır. Nitekim bu soru kuram içinde “yap (hiyerarşi) ya da satın al (piyasa) kararı” (make or buy decision) olarak da anılmaktadır (Williamson, 1998, s. 30). Kuramın temelini oluşturan pazardaki mal ve hizmetlerin alım ve satımına yönelik işlemlerde, sözleşmeleri yapan bireyler pazarlıklarında çıkarlarının koruma altında olmasını isterler. Bu olay serbest pazar ortamında basit bir mal ya da hizmet alışverişinde güvenli bir şekilde işleyip problem yaratmayabilir fakat çevrenin değişebilir, bunun yanında tam olarak öngörülemeyen özelliklerinden dolayı işlemler karmaşıklıktıkça ve işlemler üzerindeki belirsizlik arttıkça işlemleri gerçekleştiren taraflar birbirlerine tam olarak güven duymayacak, bu da işlemlerin maliyetlerini artıracaktır. Ekonomik aktörler, bahsedilen bu yönetim mekanizmaları arasında seçim yaparken işlemlerin yaratacağı maliyetlere göre karar verir. Burada çalışmamızın temel konusu dâhilinde ilgi çeken nokta ekonomik aktörlerin yönetim mekanizmalarını kurarken karar verme dayanaklarını bireylerin davranışsal varsayımlarından almışdır. Yani ekonomik aktörlerin kurmaya çalıştığı yönetim mekanizmaları örgüt içerisinde ya da dışında gerçekleşen işlemleri yapan tarafların bir takım davranışsal özelliklerine dayandırılmıştır. Temelde işlem maliyeti kuramı içerisinde iki

davranışsal varsayım vardır: Bunlar; “sınırlı akılcılık” ve “fırsatçılıktır” (Williamson, 1981). Diğer taraftan Williamson’a göre sınırlı akılcılığı ve fırsatçılığı işlemler açısından problematik yapan iki unsur vardır: Bunlar; “belirsizlik” ve “küçük sayılar”dır. Belirsizlik özellikle karmaşık durumlarda ortaya çıkarken “küçük sayılar” olarak adlandırılan unsur, bazı mal ve hizmet işlemleri için piyasada sınırlı sayıda tedarikçi olması durumunu yansıtmaktadır. İşlemler açısından düşünülürse, işlemlerdeki belirsizlik düzeyi arttıkça, piyasa yönetim mekanizmasını kullanmak bir o kadar zorlaşacaktır. Benzer şekilde, piyasada mal ve hizmet değişiminde az sayıda tedarikçi olması durumu, belirtilen tedarikçilerin piyasada bu durumu kendilerine avantaj sağlayacak şekilde kullanmalarına imkân tanıyacaktır. Böylece bu kişilerin fırsatçı olabilme ihtimali artacaktır. Her iki durumda da belirtilen nedenlerden dolayı “hiyerarşi” mekanizması tercih edilecektir. Çünkü hiyerarşi mekanizması “belirsizlik” unsuru açısından “üçüncü” tarafın (yönetici) denetiminde işlemlerdeki beklenmeyen problemlerin nasıl çözülebileceğini belirleyebilir, “fırsatçılık” unsuru açısından daha iyi denetleme sistemleri kurabilir.

Holt’a (2004, s. 1025) göre, bu davranışsal belirsizlikleri örgüt sözleşmeleri içerisinde ele alacak olursak bu belirsizliğin nedenlerinden biri “ters seçim” diğeri ise “ahlaki çöküntü”dür. Aktörler arasında kendi eylemlerini anlamlandıran bir takım dil oyunlarının ve örtük bilginin varlığı söz konusudur. Ekonomik aktörler bu dil oyunları ve örtük bilgi ile karşısındakinin eylemlerine anlam verir ve onları anlamaya çalışır. Dolayısıyla hiçbir zaman tam olarak bilebildiğimiz yani belirsizliğin olmadığı bir durumla karşı karşıya gelinmeyecektir. Böyle bakıldığında işlem maliyeti kuramının varsayımlarından olan ve aynı zamanda Simon’un (1979) üzerinde durduğu “sınırlı akılcılık” kavramının burada geçerli olduğu söylenebilir. İşlem maliyeti kuramında geçen “sınırlı akılcılık” kavramı ile ekonomik işlemleri gerçekleştirenlerin akılcı (rasyonel) olmak isteyen, fakat bilişsel kapasite yüzünden ancak sınırlı akılcı olabilen bireyler kastedilmiştir (Simon, 1976). Williamson’a (1985) göre, bilişsel yetersizlik yüzünden, bütün pazarlıklar planlama doğrultusunda gerçekleşecektir. Bunu sözleşmeler dâhilinde düşünecek olursak tarafların bütün isteklerine cevap verebilecek bir sözleşme yapmak bireylerin bilişsel eksiklikleri nedeniyle gerçekleşmeyecektir.

Holt'un (2004) yukarıda da değindiğimiz üzere davranışsal belirsizliklerin ikinci sebebi olarak belirttiği neden ahlaki çöküntüdür.¹ Burada ahlaki çöküntü olarak belirtilen kavramın altında bireylerin fırsatçı olabilmesi yatar. İşlem maliyeti kuramının davranışsal varsayımlarından biri olan fırsatçılık temelde ekonomik aktörlerin kendi çıkarlarını kollayan nitelikte davranışlar sergilemesini içerir. Williamson'a (1985, s. 47) göre fırsatçılık, yalan söylemeyi, çalmayı ve aldatmayı içermekle birlikte aslında temel olarak, sözleşmeler gibi ekonomik işlemlerde bilginin tam ve doğru olarak aktarılmayıp, bir takım bilinçli hesaplar dâhilinde bireylerin eylemlerini gerçekleştirmesidir. Williamson'ın fırsatçı davranış modelini Ghoshal ve Moran (1996, s. 17) bir çizim ile özetlemiştir (Şekil 1).

Şekil 1.

Williamson'ın Fırsatçı Davranış Modeli

Buna göre bireylerin fırsatçı davranma eğilimleri vardır ve bu eğilim zamanla belirgin bir takım aldatma eğilimleri ile birlikte bireylerin kişisel çıkarları yönünde bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun bir olumlu bir de olumsuz çıktısı vardır: Olumsuz çıktısı fırsatçı davranışın maliyeti olup buna karşı yaptırımların oluşmasıdır. Fırsatçı davranışın olumlu çıktısı ise işleme ilişkin özelliklerin belirlenmesine neden olmasıdır. Diğer taraftan işlem maliyeti kuramı bütün ekonomik aktörlerin her zaman fırsatçı olduklarını varsaymaz, bunun yerine, bazılarının fırsatçı yaklaşımları olduğunu ve kimlerin fırsatçı ol-

¹ İngilizcesi "moral hazard" olan bu kavram "ahlaki çöküntü" olarak, İngilizcesi "adverse selection" olan bu kavram "ters seçim" olarak Türkçeye çevrilmiştir.

madığının ayırımının ise maliyetli olacağını varsayar (Barney ve Hesterly, 1996). Fırsatçılık, benlik çıkarlarının daha güçlü bir biçimdir. Bu ikisini birbirinden ayıran nokta bireylerden kurallara uyabilme ve sözlerini tutabilme beklentisidir. Benlik çıkarları söz konusu olduğunda bireylerin davranışları uyum ve sadakat ile sınırlandırılabilir. Diğer taraftan fırsatçılıkta bu tip bir beklenti yoktur. Çünkü fırsatçılık “stratejik davranış” içerir. Yani fırsatçı bir bireyden sözünü tutması ya da bir takım kurallara uyması beklenmez. Bunun yerine kendine avantaj sağlayacak bir davranış sergilemesi beklenir (Ghoshal ve Moran, 1996). Williamson’a (1985) göre bireyler potansiyel olarak her zaman bağımsız karar verme seçeneğine sahip olabilirler. Yönetişim açısından bakacak olursak, bu tip bir bağımsızlık kaynağı Williamson’ın belirttiği fırsatçı davranış için bir kaynak oluşturacaktır (1985). Daha önce de bahsedildiği üzere, işlem maliyeti kuramı, belirtilen bu davranışsal varsayımları temel almak üzere ekonomik aktörlerin bir takım yönetim mekanizmalarını seçmelerini içermektedir. Örneğin, eğer sınırlı akılcılığın ve fırsatçılığın yaratabileceği işlem problemlerine karşın bunları azaltacak pazar yönetim sistemi hiyerarşik yönetim sistemine tercih edilebilir. Diğer taraftan eğer kurulan pazar yönetim sistemi bu işlem problemlerini çözemiyorsa ondan daha maliyetli olan hiyerarşik yönetim sistemleri kurulabilir. Williamson’ın büyük ölçüde katkıda bulunduğu işlem maliyeti kuramının temel tartışma alanını özellikle de çalışmamızın konusu dâhilinde olan davranışsal boyutunu kısaca ele aldıktan sonra kuramın kurgusunda yokluğu hissedilen güven kavramına değinmek faydalı olacaktır. Güven kavramı çok geniş bir boyuta sahip olup bu çalışmada sadece işlem maliyetinin davranışsal varsayımları ile ilişkilendirmek üzere ele alınacaktır.

Güvenin Tanımı ve Örgütsel Güven

Güven çok geniş bir boyuta sahip olup psikoloji, politik bilim, sosyoloji, ekonomi, iş ahlakı ve yönetim gibi alanların çalışma konusu olmuştur. Gambetta (1988, s. 219) “güven”in tanımını “bireyin diğerlerinin eyleminden zarar yerine yarar beklentisinin olması” şeklinde yapmıştır. Güven konusu (a) bireyler arasında, (b) örgütler arasında, (c) birey ve toplum kuruluşlarında, (d) birey ve örgüt arasında olmak üzere birçok analiz birimi altında incelenmiştir. Bu-

nun yanı sıra kamu kuruluşlarında bireyler arası güven ve bir kişisel özellik olarak güven, diğer konular arasında yer almaktadır (Manuel ve Anil, 1999). Sosyolojik perspektiften bakıldığında güven, bireylerden bağımsız düşünülemez. Diğer bir deyişle güven sosyal sistem içerisinde, bu sistemin üyelerinin birbirlerine karşı beklentilerinin karşılanacağı ve buna göre hareket edileceği varsayımı altında var olur (Lewis ve Wigert, 1985, s. 968). Sembolik etkileşim yaklaşımı açısından güven oluşumunu ele alacak olursak, güven analizine yönelik olarak iki temel varsayım vardır: Bunlar; (1) insanlar sosyal durumlarda öğrenerek anlamlandırdıkları şekilde davranış sergilerler; (2) bu anlamlar diğer insanlarla etkileşim yoluyla sağlanır ve böylece bu sosyal durumun tanımı zaman içerisinde yaratılmış olur (Blumer, 1962). Güven oluşumunda, iki ya da daha fazla tarafın birlikte yarattıkları bir sosyal durum söz konusudur ve taraflar sosyal durumu tanımlarken benzer yorumlayıcı şemalar kullanırlar ya da geliştirirler. Sonrasında taraflar bu sosyal durum içerisinde oluşan güven düzeyine ilişkin anlaşma sağlar ve böylece birbirleri arasındaki uyum yerini alır. Bu uyumun dayanağı ise tarafların değerlerinin ve yaklaşımlarının benzerlik derecesidir (Jones ve George, 1998). Lewis ve Wigert (1985, s. 972) ise sosyoloji bakışı açısından güvenin üç türü olduğunu belirtmişlerdir: Bunlar; bilişsel, duygusal ve davranışsaldır. Güvenin bilişsel boyutunu ele alacak olursak, bilişsel dayalı güven oluşumu, bireyleri ve kurumları güvenli, güvensiz ve bilinmez olarak sınıflandırma sürecini içermektedir. Bilişsel dayalı güven türüne göre, bireyler bilişsel olarak kime güveneceklerini seçerler. Bununla beraber, bireyler bu seçimi yaparken güvenli olma dayanağını bir takım iyi nedenlere bağlı olarak yaparlar. Güvenin duygusal boyutu ise bireyler arasında ya çok düşük düzeyde (bürokratlar arasında olduğu gibi) ya da birbirine çok yoğun hisler besleyen bireyler (birbirine âşık bireyler) arasında ortaya çıkar. Son olarak davranışa dayalı güven tarafların eylemlerini sınırlandırmasını ya da hiç sınırlandırmamasını içermektedir. Araştırmacıların çoğu güven kavramının durumsallık ile ortaya çıktığı yönünde görüş birlikteliğindedir (Rousseau, Sitkin, Burt ve Camerer, 1998). Buna yönelik olarak iki genel durumdan bahsedilmiştir: Bunlardan biri, “kaybetme” olasılığını içeren risk durumudur (Chiles ve McMackin, 1996). Güven ve risk alma ilişkisi karşılıklı ilişkilerde bireyleri risk alma eğilimine sokarak güven oluşumu için bir olasılık yaratır. Belirsizlik kaynaklı riskin hiç

olmadığı durumları düşünecek olursak güvene gerek kalmayacaktır (Lewis ve Wigert, 1985). Güven için gerekli bir diğer durum taraflardan birinin çıkarının diğeri ile bağlantılı olması, yani birbirine bağımlılıktır (Rousseau ve ark., 1998, s. 13). Hem risk hem de birbirine bağımlılık durumu güven için gerekli olmasına karşın birbirine bağımlılık durumu arttıkça risk ve güvenin ilişkisi değişik gösterecektir. Yani bağımlılık derecesinin ne ölçüde olduğu, risk ve güvenin oluşum sürecine etki edebilir. Tahmin edilebilirlik ve güven arasında da açık bir ilişki vardır (Mayer, Davis ve Schoorman, 1995). Tahmin edilebilirlik ve güven, belirsizliğin azalması anlamına gelecektir (Lewis ve Wigert, 1985). Bununla beraber bir anlam ifade edebilmesi için de bu ikisinin paralel olması ya da eşitlenmesi gerekir. Fakat bu da yine risk alabilme faktörüyle ilişkilidir. Diğer bir deyişe karşı tarafın tahmin edilebilir olması bireyin risk alması için yeterli olmayacaktır (Mayer ve ark., 1995).

Örgütsel alanda güven çalışmaları, örgütsel denetim bağlamında, özellikle de piyasa ve hiyerarşiye karşı alternatif bir mekanizma olarak ele alınmıştır (Miles ve Creed, 1996). Bradach ve Eccles (1989, s. 104) güveni, örgüt tasarımı gittikçe yaygın hâle gelen, örgütsel denetim mekanizmaları içerisinde en genel yapıya sahip kavram olarak tanımlamışlardır. Onlara göre, piyasa ya da hiyerarşi sadece işlemlerin denetlenmesi için bir denetim mekanizması niteliğinde iken, güven hem işlemler hem de ilişkiler için bir denetim mekanizması niteliğindedir. Bradach ve Eccles (1989), ekonomik eylemlerin işbirliğinde üç temel öğeden bahsetmişlerdir: Bunlar güven, güç ve pazardır. Bradach ve Eccles bu üç önemli öğenin çok nadir olarak birbirlerinden bağımsız çalıştığını ve bunların arasında “ardışık” bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Burada ardışık teriminin anlamına bakmak gerekir. Ardışık terimi “taraflardan birinin çıktısı diğer taraf için girdi sağlar.” anlamındadır (Pfeffer ve Salancik, 1978, s. 41). Bununla beraber, güven, pazar ve güç ilişkisi söz konusu olduğunda, bu türden bir ilişki belirtilen öğeleri etkin hâle getirecektir. İlgili alanyazının çoğunluğunda ise, güven kavramı işbirliği kavramı ile bağdaştırılmıştır. Ortaklaşa ekonomik davranışın önem kazanması, güven kavramına daha fazla odaklanmayı beraberinde getirmiştir (Kroczyński, 2000).

İşlem Maliyeti Kuramı İçerisinde Güvenin Yeri

Bromiley ve Cummings (1996, s. 303) güveni bireyin ya da birey grubunun diğer birey ya da birey grupları üzerindeki ortak inançları olarak değerlendirmişler ve güvenin; (a) açık ya da gizli olarak birisi için iyi inanca sahip olma çabasını, (b) dürüst olmayı ve (c) şartlar müsait olsa bile karşısındakinden fayda ummamayı beraberinde getirdiğini belirtmişlerdir. Bu güven tanımının temelini ise, örgütlerde ve örgütler arasında güveni gerektiren etkileşimin, topluma yerleşik, göreceli ve iyimser doğasına dayandırmışlardır. Araştırmacılar işlem maliyeti kuramını belirtilen güvenin bu üç unsurunun hepsini birden yok olması nedeniyle eleştirmişlerdir. Bromiley ve Cummings (1996) işlem maliyeti kuramında yer alan aktör tiplemesinin yalan söyleyebilen, aldatabilen ve eğer kendi çıkarlarına uygun ise işbirliği yapabilen nitelikte gösterilmesinin yetersiz ve doğru olmadığını savunmuşlardır. Bu noktada Williamson'ın ekonomik davranışı hiyerarşi ve pazar doğrultusunda belirlediğini hatırlayalım. Williamson (1993) "Calculativeness, Trust and Economic Organization" isimli makalesinde "hesaplanabilir" bir güven yaklaşımı geliştirmiştir. Buna göre güven, taraflardan birinin davranışını kontrol edemediği diğer taraf karşısında kendini zayıf göstermekten yarar sağlama beklentisi varsa oluşur. Diğer bir deyişle belirli bir durumdan yarar beklentisi varsa güven duymak anlamlı hâle gelmektedir. Bu nedenle Williamson ticari işlemlerde "güven" kavramını kullanmanın abartılı ve yanıltıcı olabileceğini savunmuştur.

Öte taraftan Williamson (1993) sosyal bağlama ve sosyalleşme kavramlarına da vurgu yapmıştır. Buna göre bazı toplumlarda ticari işlemlerde güvenilir davranışın yararı, aldatmanın yararından daha fazladır. Bunun tam tersi de diğer bazı toplumlar için geçerlidir. Williamson (1993) her ne kadar tartışmasına toplumsal bağlam koşullarını eklese de her açıdan güven olgusuna maliyet unsuru olarak yaklaşmaktadır. Fakat güven oluşumunun hangi düzeye kadar çıkabileceği hakkında bir bilgi vermemekte ve sanki belirli bir işleme özgü maliyetleri en aza indirecek güven düzeyinin yeterli olabileceği düşüncesini oluşturmaktadır. Hâlbuki sosyolojik perspektiften bakıldığında güven oluşumunun karşılıklı etkileşim yoluyla yapılması ve topluma yerleşik olması Williamson'ın (1993) belirttiği işleme özgü güven düzeyinin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu noktada Granovetter'ın (1985) temel tartışmasını ele almak yararlı olacaktır.

Granovetter, ticari işlemlerde “topluma yerleşik” kavramını kullanmıştır. Buna göre ekonomik eylemler tarafların karşılıklı sosyal etkileşiminden ve ilişki ağından oldukça etkilenir. Burada “yerleşiklik” kavramı ile Granovetter, örgütlerin çok bağımsız hareket edemediğini çünkü geçmişten gelen bir takım eylemlerin ve ilişki yapılarının örgütlerin karar vermelerini etkilediğini anlatmaya çalışmaktadır. Granovetter, çalışmasında Williamson’ın (1981) sınırlı akılcılık ve fırsatçı varsayımı ile açıkladığı yönetim mekanizmalarını, sosyal ilişkileri göz ardı etmesi yönüyle eleştirmiştir. Burada Granovetter’ın örgütler arası sosyal ilişki olarak belirttiği olay güven kavramının toplumsal boyutudur. Granovetter, örgütler arasındaki sosyal ilişkilerin çok önemli olduğu belirtmiştir. Williamson modelinde, fırsatçı insan varsayımı ile ekonomik işlemlerin karmaşık (düzensiz) olabileceğini ve buna karşın hiyerarşik yönetim mekanizmasının bu gibi bir durum için kontrol mekanizması olabileceğini savunmuştur. Granovetter (s. 502) ise, çok karmaşık işlemler için dahi olsa, “pazar”da yüksek düzeyde düzenin, bunun yanında örgüt içerisinde ise yine bu oranda bir düzensizliğin oluşabilme ihtimali olduğunu belirtmiştir. Williamson’ın aksine Granovetter’a göre her ikisinin (düzen ya da düzensizlik) oluşması durumunda da bireyler arası ilişkilerin doğası ve örgütler arası ağ ilişkileri çok daha önemlidir. Dolayısıyla güvenin ve dürüstlüğü yapabilecekleri örgütün yapabileceklerinden daha fazla olacaktır. Nitekim Granovetter’a göre her ne kadar işlem maliyeti kuramında geçen ekonomik aktörlerin birbirleri arasında ticari çıkarları olsa da bu aktörler sosyal bağlamın dışında olan bireyler değildir ve güven olgusu sosyal normların çok önemli bir parçasıdır.

Butler (1991, s. 643) sosyal normların “diğerlerine genellenebilen küresel güven”e neden olduğunu belirtmiştir. Sosyal normlarımızın içinde, anlaşma normları, yükümlülüğe ve tutarlılığa ya da doğruluğa ilişkin normlar vardır. Bahsedilen bu normlar, belli büyük toplumlar dâhil olmak üzere toplumsal düzeyde insanlar üzerinde ortak beklentilere neden olur (Gouldner, 1960). Ekonomistlere göre “birisinin itibarının zarar görme maliyeti bir bireyin aldatma eğiliminin olmamasıdır.” (Granovetter, 1985, s. 490). Bu cümleden ekonomistlerin ekonomik eylemler içerisinde tarafların tamamına yakınının fırsatçı olabileceği varsayımı olduğunu çıkarabiliriz. Yani işlemleri yapan aktörler, herkesin fırsatçı olduğunu düşünerek, bu ortamda fırsatçı olmamanın maliyetinin

kendi itibarını kaybetme durumuyla karşı karşıya gelebilir. Fakat Granovetter'a göre bu, itibar kavramını sosyalleştirmeyi uzaklaştırmaktan başka bir şey değildir. Diğer taraftan herkesin fırsatçı olabileceği şeklinde genelleme yapılmış bir bilgiyi, daha iyi bir bilgiye sahip olamayacağımızı düşündüğümüz zaman kabul etmiş oluruz. Ekonomistlerin bu yargısından daha iyi bir bilgi toplama şekli ise güven duyulan bir bireyi bularak kendisinden geçerli olabilecek bilgiyi almaktır. Bu bilginin daha doğru olmasının dört sebebi vardır: (1) ucuz olması, (2) bireyin kendi bildiği bilgi en çok güvendiği ve en iyi bildiği bilgisidir, (3) gelecekteki işlemlerin zarar görmemesi için ekonomik ilişkileri devamlılık gösteren bireyler güvenilir olma yönünde eğilim gösterirler, (4) devamlılık gösteren ekonomik ilişkiler, taraflar arasında güçlü güven beklentisi yaratmak üzere toplumsal içerikli hâle gelir.

Diğer taraftan, itibar kavramına sosyal boyutunu eklediğimizde ve bunu örgüt ile ilişkilendirdiğimizde karşımıza daha farklı bir durum çıkmaktadır. Örgütsel itibar, örgütün güvenilirliği, kaliteli olması, dürüst duruş sergilemesi ve toplam nezdinde güvenilir örgüt görünümünde olması bakımlarından oluşturulur (Chiles ve McMackin, 1996). Böyle bakıldığında güven duyulması için örgütsel itibarın oluşması, örgüt için güvenli davranış bakımından yatırım niteliğindedir. Çünkü bu durum, örgütün tarihinde birikim yapmak üzere örgütün ilişkide bulunduğu tarafların örgüte dair eylemlerinde bir referans oluşturacaktır. Fırsatçı davranış ise örgütün itibarına uzun vadede maliyetleri artırarak zarar verecektir. Çünkü uzun vadede itibarı olmayan bir örgüt için sözleşme yapacak taraf bulmak örgüte daha fazla maliyet getirecektir. Dolayısıyla güven oluşumunu, itibar oluşturma boyutunda ele alacak olursak bu, fırsatçı davranışı kısıtlayacaktır.

Bununla birlikte Hill (1990), Williamson'ın ekonomik işlemleri fırsatçılığa bağlamasını eleştirerek, bu tip bir işlemin işbirliğine daha fazla katkı sağlayacağını belirtmiştir. Burada vurgulanan, fırsatçı davranışın işbirliğini olumsuz yönde etkileyeceği ve zamanla fırsatçı davranışın bu nedenle yok olacağı düşüncesidir. Axelrod'un (akt., Hill, 1990, s. 1984) yaptığı bir çalışmaya göre, örgütlerin tarafları ile işbirliğini geliştirmek amaçlı olarak, pazarda kullandıkları en etkili stratejilerden biri fırsatçı davranışın aksine "sevimli" gözükme ve "affedici"

olmaktır. Dolayısıyla örgütler arası işbirliğinin zarar görmemesi için ekonomik aktörler, uzun vadedeki pozisyonlarını düşünerek fırsatçı davranış içerisine girmekten kaçınacaktır. Hill (1990, s. 512) bu durumu “işbirliğine yönelik uzun vadedeki ilişkileri kurmak için güven en iyi yoldur.” şeklinde açıklamıştır. Son olarak benzer bir şekilde Ghoshal ve Moran da (1996) işlem maliyeti kuramını eleştirmişler ve bu kuramın varsayımlarının daha fazla maliyete sebep olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmacılar işlem maliyeti kuramının aksine örgütün fırsatçı davranışa karşı sağladığı sıkı hiyerarşik denetimin çalışanlar üzerinde baskı yaratacağını ve dolayısıyla asıl bu tip bir davranışın beklenmeyen fırsatçı davranışlara zemin hazırlayacağını belirtmişlerdir. Bu durum ise nihayetinde örgütün daha fazla denetime ihtiyaç duymasına ve böylece ekstra maliyete neden olacaktır. Nitekim Ghoshal ve Moran (1996, s. 14) “yöneticilerin asıl görevlerinin güveni örgüt içerisinde yerleşik hâle getiren bir denetim oluşturmak ve bunu kurumsallaştırmak” olduğunu belirtmişlerdir.

İşlem maliyeti kuramındaki bir diğer varsayımın sınırlı akılcılık olduğunu belirttik. Williamson’ın (1985) belirsizliğe durumsallık bakış açısı ile yaklaştığını ve belirsizliğin karmaşıklığın olduğu durumlarda ortaya çıktığının altını çizdiğinden daha önce bahsetmiştik. Williamson (1985), dünyayı bilinebilir olasılık listeleri olarak görmüş ve belirsizliği bu olasılıkları kuşatan yani bilişsel kapasitenin büyük bir bölümünü kaplayan nitelikte göstermiştir. İşlem maliyeti kuramının temel varsayımlarından biri olan sınırlı akılcılık “karmaşık” durumlarda belirsizliğin yaratılmasına zemin hazırlar niteliktedir. Simon’a göre (1976), sınırlı akılcılık bireylerin muğlak bulduğu problemleri çözmede güçlük çektikleri zaman ortaya çıkmaktadır. Şimdi çalışmamızın konusu dâhilinde aynanın diğer tarafı dediğimiz güven açısından karmaşıklığı değerlendirmek yararlı olacaktır.

Luhmann’a (1979, s. 69) göre güven duymak tabii ki herhangi bir durum hakkında tamamen gerçek bilgiye sahip olmak anlamına gelmemekte, fakat en azından güven başarılı bir şekilde karmaşıklığın azalmasını sağlamaktadır. Bu karmaşıklık sosyal hayat içerisinde her an yaşadığımız bir durumdur. Özellikle modern ve sanayileşmiş toplumlar bu karmaşık yapılara sahiptir. Bireylerin sosyal iletişimlerinde gelecekte oluşabilecek olası tüm durumları hesaba katarak eylem planı yapması ise imkânsız gibidir. Lewis ve Wigert’e göre (1985) yapılması gereken

ise bahsettiğimiz bu karmaşıklığı azaltabilecek bir takım stratejiler oluşturmaktır. Bu stratejilerden biri akılcı tahmindir. Akılcı tahmin nedensel ilişkiler için bilgi toplama sürecini içerir. Böylece, gelecek hakkında bir takım tahminlerimiz oluşabilir ve planlarımızı bu yönde tayin edebiliriz. Diğer taraftan, akılcı tahmin tek başına yeterli değildir. Çünkü yakın geleceğin getirebileceklerini tahmin ve kontrol etmek için belirtilen zamana ve kaynağa sahip olmamız pek mümkün olmayabilir. Burada karmaşıklığın azaltılması için güven kavramı akılcı tahmin için alternatif bir işlev üstlenmektedir. Akılcı tahminin işlemediği durumlarda güven başarılı olacaktır. Böylece şunu söyleyebiliriz ki güven, karmaşıklığı daha hızlı ve daha verimli olarak azaltacaktır.

İşlem maliyeti kuramında ifade edilen sınırlı akılcı bireyler, akılcı olmak isteyen fakat sınırlı olarak akılcı olabilen bireylerdir (Simon, 1976). Williamson (1981) bunu bilişsel eksikliğe dayandırmış ve bireylerin bilişsel yetersizliği yüzünden sözleşmelerin gerekli bütün olası durumları karşılayamayacağını belirtmiştir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi karmaşıklığın yarattığı belirsiz durumların yokluğunda sınırlı akılcılık da olmayacaktır. Diğer bir deyişle sınırlı akılcılık ve belirsizlik yoksa bütün olası durumları içeren sözleşmelerin oluşması mümkün olabilecek, böylece de ekonomik aktörlerin belirli yönetim mekanizmalarını seçmelerine gerek kalmayacaktır. Diğer taraftan, insanlar psikolojik olarak bilişsel limitler dâhilinde olduğundan sınırlı akılcılığın olmadığı durumların varlığından söz etmek doğru olmayabilir (Chiles ve McMackin, 1996).

Diğer taraftan daha önce de bahsedildiği gibi belirsiz durumlar sınırlı akılcı olmaya zemin hazırlar. Bu nedenle belirsizlik azaldığında sınırlı akılcılığın da azalabileceğini düşünebiliriz. Nitekim Chiles ve McMackin (1996), sınırlı akılcılık ve güven ilişkisinin Zand'ın (1972) belirlediği bilgi, etki ve kontrol değişkenleri ile ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Belirli ilişkiler içerisinde güvenin oluşumu, bilgi alışverişinin daha doğru, daha geniş ve daha yerinde olmasına ve de diğerleri üzerindeki kontrolün esnemesine, diğer bir deyişle, davranışsal belirsizliğin azalmasına neden olacaktır (Zand, 1972). Böyle bakıldığında davranışsal belirsizliğin azalması da sınırlı akılcılık üzerinde azaltıcı bir etki yapacaktır. Böylece, ilişkilerin kurulmasında güvenin davranışsal belirsizliği azalttığını, dolayısıyla da sınırlı akılcılığı daha az zararlı ve daha az belirgin yapacağını söyleyebiliriz.

Tartışma ve Sonuç

Williamson'ın büyük katkı sağladığı işlem maliyeti kuramı, iktisat temelli örgüt yaklaşımları içerisinde en fazla tartışılan kuram olmuştur. Bu tartışmaların temelinde işlem maliyeti kuramının makro oluşumları açıklarken varsayımlarını mikro oluşumlara dayandırması yer alır. Bu çalışma işlem maliyeti kuramının davranışsal varsayımları olan sınırlı akılcılığı ve fırsatçılığı güven çerçevesinde tartışmıştır. Tartışmanın çıkış noktası işlem maliyeti kuramındaki ekonomik aktör portresinin daha belirlemci bir yapıda kurgulanmasıdır. Özellikle Williamson'ın (1993), ekonomik eylemlerde güven gibi bir kavramın olamayacağı ve güven teriminin ticari anlaşmalarda kullanılmasının yanıltıcı olacağını ve güvenin ancak hesap dâhilinde gerçekleşebileceğini belirtmesi tartışmanın temelini oluşturmaktadır. Böyle bakıldığında Williamson'ın güvene bakış açısının belirlemci olduğunu ve sadece iktisadi bakış açısını yansıttığını söyleyebiliriz. Hâlbuki hadiseye, örgütsel sosyoloji gözlüğünü takarak baktığımızda karşımızdaki manzaranın Williamson'inkinden farklı olduğunu görüyoruz. İşlem maliyeti kuramındaki ekonomik aktörler her ne kadar pazar dediğimiz ticari eylemlerin olduğu yerde ilişkilerini devam ettirseler bile sosyal bağlamdan uzak bireyler değillerdir. İşlem maliyeti kuramı her ne kadar bütün ekonomik aktörler fırsatçı değildir ve bazılarının fırsatçı yaklaşımları olduğu ve kimlerin fırsatçı olmadıklarının ayırımının ise maliyetli olacağını (Barney ve Hesterly, 1996) savunsa da temelde ekonomik aktörlere güvenilmez ve aldatıcı olarak yaklaştığını söyleyebiliriz. Fakat bu görüşün, yukarıda da belirttiğimiz gibi, en büyük eksikliği örgütlerin sosyal toplumun bir parçası olduğunu göz ardı etmesidir. Aslında bu noktada kurumsal kuram, işlem maliyeti kuramının bu eksikliğini dolduracak nitelikte görüşlere sahiptir. Nitekim kurumsal kuram örgütlerin sadece teknik ve ekonomik unsurların olduğu bir çevrede değil aynı zamanda sosyal ve kültürel öğelerin bulunduğu bir sistemde varlıklarını devam ettirdiklerini belirtir. Örgütlerin ayakta kalabilmesi için sadece ekonomik anlamda verimli değil aynı zamanda bulunduğu çevre içinde kendini meşru kılması gerekir. Bu nedenle örgütler teknik ya da ekonomik verimliliklerini tehdit etse bile kendini meşrulaştırmak için toplumun değer afettiği uygulamaları benimser.

Erdem etiğinin içinde özellikle sosyal ilişkilerde en önemli erdem “güven” olduğu belirtilmektedir. Aynı durum iş ilişkilerinde de geçerlidir (Romar, 2004). Güven dediğimiz kavram ekonomik aktörler için dahi olsa sosyal ve toplumsal bağlamın merkezinde yer alır. Bunu ekonomik ya da kurumsal alanda düşüncecek olursak, anlaşma normları ya da işbirliği normları gibi sosyal normlar da vardır. Birçok araştırmacıya göre diğer bir firma ile ticari ilişkiye giren herhangi bir firma itibar kazanmak istiyorsa güven oluşturmak durumundadır (Romar, 2004, s. 669). Böylece bu normların uyulması ile birlikte örgütsel itibar oluşmaktadır. Örgütsel itibar yukarıda da değindiğimiz gibi uzun vadede örgüte belirgin katkılarda bulunacaktır. Böyle bakıldığında işlem maliyeti kuramının ekonomik aktöre ilişkin tasvirinde “günü kurtaran” davranışın varlığı hissedilmektedir. Hâlbuki uzun vadede örgütlerin ihtiyacı güven duyulan ya da itibar edilen örgüt olabilmektir. Bu olay bizi yine kurumsal kuramdaki meşruiyet olgusuna yöneltir. Nitekim bir örgüt teknik verimliliğinin ötesinde toplum nezdinde ne kadar itibar görüyorsa o kadar meşru bir örgüt hâline gelir ve daha fazla hayatta kalır.

Discussing the Role of Trust in Behavioral Assumptions of Transaction Cost Theory

Rabia Arzu KALEMCI^a

Çankaya University

Abstract

In its attempts to explain organizations based on their economical approach, transaction cost theory has a unique position among all organizational theories since it derives its assumptions from human behaviors. The basic behavioral assumptions of transaction cost theory are "opportunism" and "bounded rationality." Transaction cost theory includes a selection of governance mechanisms whose goal is to minimize transaction costs based on the aforementioned behavioral assumptions. This study discusses the notion that not only is "trust" one of the most important aspects of work ethics, but that it is also disregarded by the abovementioned governance mechanisms of transaction cost theory. This study also underlines the importance of building an environment of trust in an organization rather than selecting governance mechanisms under an "opportunistic" and "bounded rational" paradigm, as is currently the case in transaction cost theory.

Key Words

Bounded Rationality, Opportunism, Transaction Cost Theory, Trust, Work Ethics.

a Rabia Arzu KALEMCI, Ph.D., is an assistant professor of the Business Administration Department. She has studies on work ethics, organization sociology, and organization behavior. Correspondence: Çankaya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Eskişehir Yolu, 29. Km, 06810, Yenimahalle, Ankara, Turkey. Email: arzukalemci@cankaya.edu.tr

In an attempt to explain organizations based on their economic approach, new organization theories emerged in the 1970s which both refreshed the domain of organization theories and which were very inspiring in the 1980s and 90s. This collective movement in organization theory is generally known as economics-based theories (Barney & Ouchi, 1986). Of these economics-based organization theories, transaction cost theory is one of the most debated (Donaldson, 1995, p. 164). Specifically, while transaction cost theory seeks to analyze the performance of transactions within the organization rather than the actual organization, the main arguments purporting the validity of this theory are based on governance mechanisms whose goal is to minimize transaction costs.

Transaction cost theory is based on two central assumptions regarding human behavior; these being, “opportunism” and “bounded rationality.” Opportunism refers to offering incomplete and/or inaccurate information during both the negotiation of and implementation of economic transactions; a concrete example being contracts in which middlemen are allowed the ability to put their interests before others. Williamson, the pioneering theorist of this approach (1975, p. 26), defines opportunist behavior as incidents in which individuals behave cunningly, looking out for their interests and feeling little or no qualms in breaking previous promises made when things no longer continue to go according to plan. After opportunism, “bounded rationality” is the other central behavioral assumption of transaction cost theory. This assumption argues that individuals tend to be rational merely in intent rather than being rational in the absolute sense due to the imperfections inherent in humans’ creation, and therefore, in their ability to rationalize. In practice, the assumption of “opportunism” made by transaction cost theory suggests that agreements based on unreliable promises might place individuals in difficult situations whereas the assumption of “bounded rationalism” suggests that all agreements will be, without exception, incomplete agreements.

The review of the basic behavioral assumptions espoused by transaction cost theory reveals the importance of the mechanism of “trust;” an issue although generally discussed in organization and management literature of social sciences, has a vital position within the literature of work ethics. A fact made apparent by the existence of several researchers indicating that both the concepts

of trust and work ethics are closely associated with each other (Brenkert, 1998). The issue of trust is an important field of study within work ethics, especially in virtue ethics due to the fact that “trust” is one of the most important aspects of transactions made between parties. The main reason behind this is that trust minimizes the need for concern as to whether parties will both respect an agreement reached and obey the terms of conditions delineated in a contract (Fraedrich, Ferrell, & Ferrell, 2013, p. 265).

The primary argument of the present study is that levels of trust and integrity have a direct impact on organizational structure and processes and that honest behaviors will be effective in minimizing transaction costs (Bromiley & Cummings, 1992, p. 17). Accordingly, establishing organization-wide trust mechanisms gains a higher level of importance that does selecting possible governance mechanisms based on the assumptions of “opportunism” and “bounded rationality” as described by transaction cost theory.

Transaction Cost Theory and Basic Behavioral Assumptions: Bounded Rationality and Opportunism

In his 1937 article, “The Nature of the Firm,” by Nobel Prize winner economist Ronald Coase laid the foundations of transaction cost theory by questioning the importance of market mechanisms within the neo-classical economics approach embraced of the 1930s. In the article, Coase (1937) discussed the question “why organizations exist at all, since resources are ostensibly allocated most efficiently by the price mechanism of the market” arguing that while deciding between the “market” and the “organization” as alternative governance mechanisms, one should make his choose based primarily on which of these mechanisms minimizes transaction costs. On the other hand, this approach, as Coase himself stated, was “more discussed, but rarely used” later on (1972, p. 63). The main reason behind this is the difficulties present in measuring transaction costs coupled with the disputes regarding which transactions should be made in the market and which transactions should be made within the organization (as cited in Barney & Hesterly, 1996; Geyskens, Steenkamp, &

Kumar, 2006). Transaction cost theory, itself based on Coase's (1937) question of "why do organizations exist?" was expanded when Williamson (1975; 1979; 1981; 1985) introduced new fields and dimensions into the theory. As a matter of fact, transaction cost theory is generally mentioned in reference to Oliver Williamson within organization literature (Foss & Klein, 2008, p. 425).

Williamson (1975) introduced two alternative instruments for completing transactions. One of these alternative instruments is the "market" and the other one is "hierarchy." Coase's concept of "organization" (1937) was replaced with Williamson's concept of "hierarchy" (1975). Generally, these two instruments are known as governance mechanisms in transaction cost theory (Barney & Hesterly, 1996, p. 117). Transaction cost theory generally focuses on performance while at the same time attempting to answer whether transactions would be more *productive* "within the organization (hierarchy)" or "within the market." In reality, this question is referred to as the decision of produce (which refers to hierarchy) or to buy (referring to market) in the theory (Williamson, 1998, p. 30). As the basis of this theory, individuals desire to protect their own interests during contract negotiations when deciding whether to buy or sell goods and services in the market.

Holt (2004, p. 1025) argues that it is vital that behavioral uncertainties in organization contracts be discussed as one of the reasons for this uncertainty is "adverse selection" and the other "moral hazard." It is true that actors are playing a sort of language game while also having implicit knowledge when making sense of their actions. Economic actors attempt to explain the actions of others by referring to these language games and implicit knowledge, thus finding meaning for their actions. Consequently, we will never be in a situation where we know everything; in other words, where uncertainty does not exist. In this aspect, we can argue that "bounded rationalism," one of assumptions of transaction cost theory discussed by Simon (1979), also applies here.

Opportunism, one of the behavioral assumptions of transaction cost theory, mainly involves behaviors displayed by economic actors concerned for their own interests. Williamson (1985, p. 47) argues that opportunism is basically a series of personal actions based on deliberate preferences which involves telling

lies, stealing, and deceiving as well as abstaining from providing complete and accurate information in economic transactions, such as contracts. Ghoshal and Moran (1996, p. 17) summarized Williamson's opportunist behavior model as illustrated in the following drawing (Figure 1).

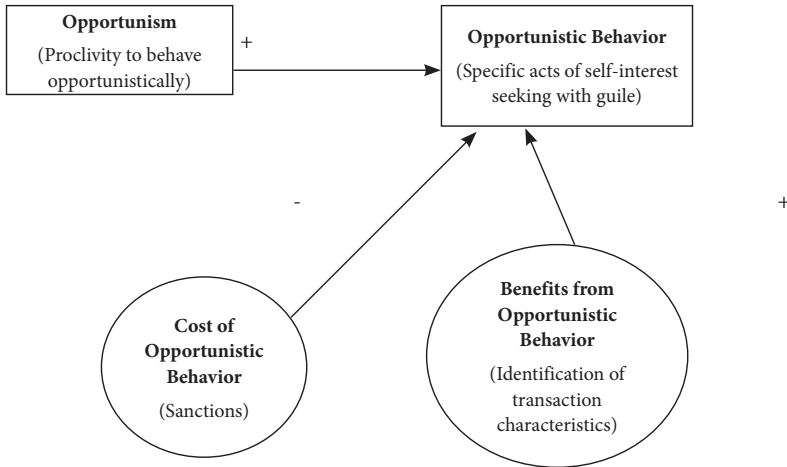

Figure 1.

Williamson's Model of Opportunistic Behavior

Definition of Trust and Organizational Trust

Trust is a universal concept studied by psychology, political sciences, sociology, economy, business ethics, and management. Gambette (1988, p. 219) defined *trust* as “a person's expectation of usefulness rather than damage from others' behaviors.” The issue of trust has been studied in several analysis units; such as, trust between (1) individuals, (2) between organizations, (3) in individuals and public institutions, and (4) between the individual and organization. Furthermore, trust between individuals within a public institution and trust as a general characteristic are other aspects of trust generally studied (Manuel & Anil, 1999).

Trust is able to be built and maintained within a social system if its members assume that their expectations from each other will be met and then act based on this assumption (Lewis & Wigert, 1985, p. 968). If we are to discuss building

trust in terms of the symbolic interaction approach, there are two main assumptions regarding trust analysis. These are: (1) people behave according to the manner that they have learned and which has given meaning to their social conditions and (2) these meanings are achieved through interaction with other people thereby working to define this social condition over the course of time (Blumer, 1962).

In the case of building trust, there is a social contract created between two or more parties who use or develop similar interpretative schemes while defining their social condition. Then, the parties agree on the level of trust to be built within this social condition thereby establishing harmony. More specifically, this harmony is based on the amount of similarities between the values and pre-assumptions held by the parties in question (Jones & George, 1998).

Trust based on behavior involves parties either restricting or not restricting their actions. Many researchers agree that trust theory has emerged with contingency (Rousseau, Sitkin, Burt, & Camerer, 1998), mentioning two general conditions in relation to this. One of these conditions is the possible risk of “losing” (Chiles & McMackin, 1996). There is an evident relationship between foreseeability and trust (Mayer, Davis, & Schoorman, 1995). Foreseeability and trust mean reduced uncertainty (Lewis & Wigert, 1985).

While organizational trust studies are discussed as a mechanism alternative to the organizational audits and especially to the market and hierarchy, these studies have adopted a governance belief and philosophy approach to the discussions of opportunist individual mentioned on economics-based organizational approaches, such as transaction cost (Miles & Creed, 1996). Bradach and Eccles (1989, p. 104) defined trust as the concept having the most general structure of all organizational audit mechanisms which have increased in popularity while designing organizational structures. Bradach and Eccles (1989) discussed three primary elements forming the basis of economic actions: Trust, power, and the market. Bradach and Eccles explained that just as these three important elements rarely work independently of the others, there is a sequential relationship between these elements. Here, the term sequential requires explaining; it means “an output of a party offers an input to another

party” (Pfeffer & Salancik, 1978, p. 41). However, in the case of trust, market, and power relationships, this sort of relationship would activate the elements described herein. The majority of the literature on this subject associates the concept of trust that of cooperation.

The gradually increasing importance of collective economic behavior brings with it a higher level of focus on the concept of trust (Kroczyński, 2000).

Review of Trust within Cost Transaction Theory

Bromiley and Cummings (1996, p. 303) defined trust as the joint confidence of an individual, or group of individuals, toward another individual, or group of individuals, stating that trust brings with it (1) having explicit or implicit faith in someone else, (2) being honest, and (3) not deriving personal benefits even if the conditions are available to do so. Williamson (1993) developed a “calculative” trust approach in his article titled “Calculativeness, Trust, and Economic Organization.” He explained that trust would be established if a party expects to derive personal interests by appearing to be weak before another party whose actions cannot be controlled.

If this matter were to be analyzed from a sociological point of view, it becomes apparent that building trust is structured on mutual interaction and is embedded in society, and that the level of trust specific to transactions, as discussed by Williamson (1993), is not enough. Granovetter (1985) used the theory of “embeddedness” for commercial transactions. According to him, economic actions are highly influenced by social interaction between parties and a network. Granovetter’s concept of “embeddedness” attempts to explain that organizations cannot act independently due to the fact that a series of past actions and relationship structures have impact on organizations’ decision-making processes. Butler (1991, p. 643) stated that social norms cause “global trust which can be generalized to others.” Social norms include the agreement of norms, what the norms associated with liability are, and stability/integrity. The norms mentioned herein lead to common expectations among people at various social levels, including large societies (Gouldner, 1960). Economists

argue that “the cost of not impairing someone’s prestige is a person not inclined to deceive” (Granovetter, 1985, p. 490). This sentence suggests that economists assume that virtually all parties taking part in any economic transaction are opportunist.

Even more interestingly, a different situation manifests itself when an organization’s reputation is added to the equation. The importance of an organization’s positive reputation is evident in that it must be regarded as a reliable, high-class organization with an honest approach if it wishes to conduct business over the long term (Chiles & McMackin, 1996). If this matter were to be considered from this point of view, it becomes clear that earning a positive, trustworthy reputation might be considered as an investment in and of itself. Accordingly, if the issue of building trust were to be considered in terms of establishing a positive reputation, this would then be effective in limiting opportunist behavior. On the other hand, Hill (1990) criticized Williamson for associating economic transactions with opportunism, stating that such transactions would, in fact, further contribute to cooperation. Likewise, Ghoshal and Moran (1996) also criticized transaction cost theory, arguing that these assumptions would cause even further costs.

Bounded rationalism, one of the main assumptions of transaction cost theory, leads to uncertainty in the case of “complex” situations. Simon (1976) argued that bounded rationalism emerges when individuals experience difficulty solving those problems which they consider ambiguous. As such, it would be useful here to review what complexity involves in terms of trust. Luhmann (1979, p. 69) argued that although trust does not necessarily mean having all the facts about any given situation, it successfully minimizes complexity. This complexity is a condition experienced in every step of our social life, especially in modern and industrialized societies which have this kind of complex structures. It is very unlikely for individuals to develop action plans that take into consideration all possible scenarios that might be encountered during social interactions. Lewis and Wigert (1985) argued that strategies minimizing this complexity should be developed.

Another aspect that deserves mention are the “bounded (conditionally) rational” individuals mentioned in transaction cost theory. Namely, these individuals are those who wish to be rational but who can only be rational under certain conditions, leading to the term “bounded rational”¹ (Simon, 1976). If bounded rationalism and uncertainties were not to exist, it would neither be necessary to select certain governance mechanisms during the negotiation and drawing up of contracts nor would be necessary to include all possible conditions, and thus economic actors, in them. On one hand, it might not be accurate to speak about the existence of situations in which bounded rationality does not apply since people are subject to psychological cognitive restrictions (Chiles & McMackin, 1996). However, on the other hand, uncertainties are grounds for being conditionally rational, as already explained. Thus, we can assume that bounded rationalism will be minimized if uncertainties themselves are minimized. As a matter of fact, Chiles and McMackin (1996) explained that the relationship between bounded rationality and trust emerges with information, impact, and the control variables determined by Zand (1972). Thus, it can be argued that increased trust minimizes behavioral uncertainties in the process of building relationships, and thus, that bounded rationalism becomes less problematic and less apparent.

Discussion and Conclusion

Williamson contributed greatly to transaction cost theory, rendering it the most discussed economics-based organization approach. In these discussions, assumptions are based on micro formations while explaining the macro formations of transaction cost theory. The present study has discussed trust within the scope of bounded rationalism and opportunism which are the behavioral assumptions of transaction cost theory. The discussion’s starting point is to depict a portrait of the economic actors effective in transaction cost theory within a more necessarian structure.

Although transaction cost theory argues that not all economic actors are opportunist, it does argue that they do include certain opportunist approaches

1 For sake of flow and grammatical correctness, the term “conditionally rational” will be used for the remainder of the article. [Editor]

and that determining who is and who is not an opportunist would be costly (Barney & Hesterly, 1996). As such, we can say that the current dominant approach is that economic actors are both unreliable and deceitful. However, as stated above, the main downfall of this approach is its disregard that organizations are, in fact, a part of a social community.

It is therefore argued that “trust” is the most important virtue within the domain of virtue ethics, especially in social relationships. This also applies to business relationships (Romar, 2004). The concept of trust is at the very heart of both social and communal contexts, including economic actors. If we are to discuss this fact on an economic or corporate level, there are also agreement/social norms, such as cooperation, that come into play. According to many researchers, any company involved in a commercial relationship with another company is obliged to build a relation of trust if it hopes to earn a positive reputation (Romar, 2004, p. 669). Thus, a positive organizational reputation is assured when these norms are respected. As stated above, organizational reputation will contribute highly to the organization in the long run. In essence, therefore, when we consider the matter from this point of view, we are able to feel the presence of the “save the day” behavior present in transaction cost theory’s definition of the economic actor.

References/Kaynakça

- Barney, J., & Hesterly, W. (1996). Organizational economics: Understanding the relationship between organizations and economic analysis. In S. Clegg, C. Hardy, & W. Nord (Eds.), *Handbook of organization studies* (pp. 115-147). London: Sage.
- Barney, J., & Ouchi, W. (1986). Transaction-cost economics: Governing economic exchanges. In J. Barney & W. Ouchi (Eds.), *Organization economics* (pp. 72-156). California: Jossey-Bass Publishers.
- Blumer, H. (1962). Society as symbolic interactionism. In A. Rose (Ed.), *Human behavior and social processes* (pp. 179-192). London: Routledge and Kegan Paul.
- Bradach, J. L., & Eccles, R. G. (1989). Price, authority, and trust: From ideal types to plural forms. *Annual Review of Sociology*, 15, 97-118.
- Brenkert, G. G. (1998). Trust, business and business ethics: An introduction. *Business Ethics Quarterly*, 8(2), 195-203.
- Bromiley, P., & Cummings, L. L. (1992). *Transactions cost in organizations with trust* (Discussion Paper, 128). Minneapolis: University of Minnesota, Strategic Management Research Center.
- Bromiley, P., & Cummings, L. L. (1996). The Organizational Trust Inventory (OTI). In R. M. Kramer & T. R. Tyler (Eds.), *Trust in organizations* (pp. 302-319). Thousand Oaks: Sage.
- Butler, J. K. (1991). Toward understanding and measuring conditions of trust: Evolution of a conditions of trust inventory. *Journal of Management*, 17, 643-663.
- Chiles, T. D., & McMackin, J. F. (1996). Integrating variable risk preferences, trust and transaction cost economics. *Academy of Management Review*, 21, 73-99.
- Coase, R. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4, 386-405.
- Donaldson, L. (1995). *American anti-management theories of organization: A critique of paradigm proliferation/ Lex Donaldson*. New York: Cambridge University Press.
- Foss, N. J., & Klein, P. G. (2008). The theory of the firm and its critics: A stocktaking and assessment. In J. M. Glachant & E. Brousseau (Eds.), *New institutional economics: A textbook* (pp. 425-443). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fraedrich, J., Ferrell, O. C., & Ferrell, L. (2013). *Ethical decision making in business: A managerial approach*. Canada: South-Western Engage Learning.
- Gambetta, D. (1988). Can we trust trust? In D. Gambetta (Ed.), *Trust making and breaking cooperative relations* (pp. 213-239). Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Geyskens, I., Steenkamp, J., & Kumar, N. (2006). Make, buy, or ally: A transaction cost theory meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 49, 519-543.
- Ghoshal, S., & Moran, P. (1996). Bad for practice: A critique of the transaction cost theory. *Academy of Management Review*, 21, 13-35.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25, 161-179.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 481-510.
- Hill, C. L. (1990). Cooperation, opportunism, and the invisible hand: Implications for transaction cost theory. *Academy of Management Review*, 15, 500-514.
- Holt, R. (2004). Fear prudence: Hobbes and Williamson on the morality of contracting. *Journal of Economic Issues*, 38, 1021-1037.
- Jones, G. R., & George, J. M. (1998). The experience and evolution of trust: Implications for cooperation and teamwork. *The Academy of Management Review*, 23, 531-547.
- Kroczyński, M. (2000). The political economy of trust. *Journal of Management Studies*, 37, 1-21.
- Lewis, J. D., & Wigert, A. (1985). Trust as a social reality. *Social Forces*, 63, 967-985.
- Luhmann N. (1979). *Trust and power*. Chichester: Wiley.
- Manuel, B., & Anil, G. (1999). Trust within the organization: Integrating the trust literature with agency theory and transaction cost economics. *Public Administration Quarterly*, 2, 177-204.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). Integration model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20, 709-735.

- Miles, R. E., & Creed, D. W. (1996). Trust in organizations: A conceptual framework linking organizational forms, managerial philosophies, and the opportunity costs of control. In R. M. Kramer & T. R. Tyler (Eds.), *Trust in organizations* (pp. 16-37). Thousand Oaks: Sage.
- Pfeffer, J., & Salancik, G. R. (1978). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. New York: Harper and Row.
- Romar, E. J. (2004). Globalization, ethics, and opportunism: A Confucian view of business relationships. *Business Ethics Quarterly*, 14(4), 663-678.
- Rousseau, D. M., Sitkin, S. B., Burt, R. S., & Camerer, C. (1998). Not so different after all: A cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23, 393-405.
- Simon, H. (1976). *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization*. New York: Free Press.
- Simon, H. A. (1979). Rational decision making in business organizations. *American Economic Review*, 69, 493-513.
- Williamson, O. E. (1975). *Markets and hierarchies: Analysis and antitrust implications*. New York: Free Press.
- Williamson, O. E. (1979). Transaction-cost economics: The governance of contractual relations. *Journal of Law and Economics*, 22, 233-261.
- Williamson, O. E. (1981). The economics of organizations: The transaction cost approach. *American Journal of Sociology*, 87, 548-577.
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. New York: Free Press.
- Williamson, O. E. (1993). Calculativeness, trust, and economic organization. *Journal of Law and Economics*, 36, 453-486.
- Williamson, O. E. (1998). Transaction cost economics: How it works; where it is headed. *Economist*, 146, 23-58.
- Zand, D. E. (1972). Trust and managerial problem solving. *Administrative Science Quarterly*, 17, 229-239.

Sömürgeciliğe İyimserlik Gözlüğüyle Bakmak: Adam Smith'te Ahlakın İktisadi Rolü

Cemil Hakan KORKMAZ^a

Öz

İktisat biliminin kurucu babası Adam Smith'in, bir ahlak profesörü olması tesadüf değildir. Her şeyden önce 18. yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere ve Avrupa ana karası baş döndürücü gelişmelerin safağında, toplumsal yaşamın her yönü de bu değişimden etkilenmeye başlayacaktı. Üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerinin sermaye eksenli büyümesi ve değişmesi, köyden kente, serften işçiye, tebaadan vatandaşa doğru değişen toplumsal dinamiklere de yön veriyordu. İşte bu değişim dalgası; insanların çıkarlarına uygun davranmaları ile ahlaki buyruklar arasında bir denge (en azından bir açıklama) kurma çabasını daha çetrefilli hâle getirdi. Bu çerçevede ekonomik insanın (homo economicus'un) tam anlamıyla ahlak dışı bir kavram olup olmadığı, çeşitli nedenlerden ötürü cevaplanması zor bir soruydu. Bu noktada çalışma, Smith'in yazılarına dayanılarak yapılan bir yöntemliysel çerçeveyi izler. Metinsel inceleme merkezli bu çalışmada, ahlak ve iktisat arasındaki bağlar, Smith üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan söz konusu ilişki hattı, sömürgecilik olgusu üzerinden elestirel bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Sonuç olarak çalışmada görüleceği üzere Smith için bir yandan toplumsal ve ekonomik koşullar, diğer yandan da sömürgecilik olgusu görünmez el aracılığıyla iyimserliğe bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Adam Smith, Ahlak, İktisadi Denge, Sömürgecilik, Toplumsal Uyum.

^a Dr. Cemil Hakan KORKMAZ düşünce tarihi çerçevesinde sömürgecilik, oryantalizm, Avrupamerkezcilik konularında çalışmalarını sürdürmektedir. Bu konu kapsamında Türk modernleşmesi bağlamında araştırmalar da bulunan Korkmaz, hâlen İstanbul Ticaret Odası'nda görev yapmaktadır. İletişim: İstanbul Ticaret Odası Binası, Reşadiye Caddesi, Fatih, İstanbul. Elektronik posta: chkorkmaz@gmail.com

Toplumsal ahlak ve kişisel davranışların toplumsal yönleri, matematiksel iktisadın göz önüne almaktan kaçındığı bir alan olarak göze çarpar. Günümüzde neoklasik temelli görüşlerin bu alana pek de sıcak bakmadıkları ve iktisadi insan (homo economicus) özelinde açıklamalara başvurdukları oldukça bilinen bir gerçektir. Anılan bu yargılardan yola çıkarak matematiksel iktisadın -özellikle ahlakı dışlayarak- fizik bilimler düzeyinde algılanması (ya da öyle olduğuna inanılması) iktisadın bir toplum bilimi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Esasen toplumsal alanın bir parçası olarak iktisat ve iktisadi ilişkiler, ahlaki sistemlerden bağımsız değildir. Kuramsal alandaki çalışmalar da kendilerini bu gerçekten tam anlamıyla soyutlayamaz.

İncelemelerinde böylesi bir görmezden gelme hâline teslim olmamış Adam Smith'in (1723–1790) iktisadi düşüncesinin temel kavramlarında ve bunların sömürgecilik siyaseti üzerine olan etkilerinde ahlak felsefesi etkin bir rol oynar. Öncelikle bir ahlak profesörü olan Smith hem kişisel hem de toplumsal olarak ahlakın liberal felsefe ile olan ilişkisi üzerine önemli düşünceler geliştirmiştir. “Ahlaki Duygular Kuramı” (Theory of Moral Sentiments) adlı eseri, onun kişi ve toplum arasındaki ilişkiler üzerine kurduğu genel kuramının ahlaki ilkelerini vermektedir. Bu nedenle düşüncelerine içkin olan felsefi temeller, onun ahlaki görüşlerini ele almadan anlaşılabilir. Nitekim erdemli yaşamının gerekliliğinin para kazanma hırsının yarattığı olumsuz etkilerle birlikte nasıl bir arada durabileceği, öncelikle bu tür bir ahlaki kuramın varlığını zorunlu kılmaktadır.

Her şeyden önce Smith'in ahlaka yönelik görüşleri, iktisat biliminin kendisi ve liberalizmin kuramsal temelleri açısından çok önemli bir role sahiptir. İktisadi akılla, ahlaki alanı birbirleriyle uyumlu gösterme amacına dayalı olan Smith'in düşüncesi en çok da sömürgecilik konusundaki çelişik hâlde kendisini gösterir. Dolayısıyla Smith'in ahlak düşüncesinin işlerliği, sömürgecilik olgusuna yönelik olarak benimsediği tutumdan da rahatlıkla anlaşılabilir. İyimserlik, hem sınıfsal çelişkileri uyumluymuş gibi göstermenin hem de uluslararası alandaki eşitsizlikleri son kertede dengeleneceğine ilişkin iddianın temelinde yatan kavramdır. Sonuç olarak bu çalışma, Smith'in ahlaka ilişkin düşüncelerinin dayanaklarındaki zayıflığa sömürgecilik örneği üzerinden işaret etmektedir.

İktisadi Dengeye Giden Yol: Ahlaki Duygular ve Kişisel Çıkarlar

Smith'in çalışmalarında varlığını hissettiren ve birbirlerini tamamlayan iki temel amaç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğa bilimlerine uygulanan yöntemleri iktisada uygulamayı öngören bilimsel amaç; ikincisiyse, erdemli yaşama dayalı ve baskıya gerek göstermeyen bir toplumsal düzen yaratmaktır (Buğra, 1995, s. 91). Kural koyucu nitelik ve bilimselliğe -dolayısıyla kesinliğe- dayanan düşünce, aydınlanmacı düşünürlerin ortak iki niteliğinin Smith'te de devam ettiğinin ispatıdır (Callinicos, 2004, s. 35-36). Söz konusu görüşün iki kökü vardır: Hıristiyan düşüncesinde her şeyin yaratıcısı ve yönlendiricisi olan Tanrı'nın gizli eli ve Newton'daki fizik yasaların şaşmazlığı içindeki evren anlayışı.

Konusunu insanın ve toplumun oluşturduğu çalışmaların bilimselliğe ulaşma amacı fizik yasalarla birlikte oluşturulurken; gizli el kavramıysa kültürel alandaki yer etmiş gücüyle birlikte kendisini Tanrısallaştırılmış bir insan biçiminde ortaya koymuştur. Ancak burada konu edilen insan, bilinçli tercihlerinin yarattığı bir evrenin içinde değil, kendi kendisinin efendisi olan kişinin sahip olduğu bir toplumsallık içinde yaşar. Bu noktada Smith, insanların bencil olduklarını ancak bu bencilliklerinin yarattığı toplumsal sonuçların olumlu olduğu görüşünü ileri sürerek, söz konusu toplumsallığı göz ardı etmediğini gösterir. Bu dizgi için gereken en önemli koşulsuz, iktisadi faaliyetlerin insanın doğal eğilimleri doğrultusunda yönlendirilmiş olmasıdır (Buğra, 1995, s. 94). Böylece ilk adımda anarşi gibi görünen durum, daha sonra mükemmel işleyen toplumsal bir kurgunun parçası olur. Özetle Smith'in düşüncesine göre insanın bir doğası vardır ve bu doğaya uygun olan koşullar kendiliğinden düzenin kurulmasını sağlar.

Smith için öncelikle karşılıklı çıkar kavramının işlevi ve anlamı önemlidir. Söz konusu çerçevede toplumsal koşullar neticesinde bulunan karşılıklı çıkar, aynı zamanda ahlaki amaçlarla yakından ilişkilidir. İşte buradan hareketle Smith, karşılıklı çıkar olgusu üzerinden hareket ederek toplumsal yaşamda kendisini hissettiren kendiliğinden düzen düşüncesine ulaşır ve bunu evrensel bir ilke olarak sunar. Böylelikle görünmez elin varlığıyla dengeye gelen piyasanın işlevliliği, ahlaki amacın sağladığı kişisel etkenlerle sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanların

kendi çıkarları peşinde koşan yaratıklar olmasına karşın çıkar peşinde koşmanın toplumsal anlamda olumlu sonuçlar doğurması kabulü, sağlanmış görünen toplumsal dengenin kuramsal teminatıdır.¹ Bu itibarla;

“Birey faaliyetleri tam bir serbesti içindeyse, her anlamda ‘kötü’ olan hiç kimse satın almak istemeyeceği için başkalarına vereceği ‘iyi’ bir şeyleri olmayanlar, serbest mübadele süreci dışında kalacaklardır. Bu da herkesi, eğer tek başına yaşamayı göze almıyorsa, başkalarının değer verdiği bir şeyler yapmaya sevk edecektir. İşte görünmez el metaforu bunu anlatmaktadır.” (Demir, 2003, s. 164).

Öyleyse burada kişisel çıkar, toplumsal alanda değerli görülen olgu ve olayların bir parçası olma idealinden bağımsız değildir.

Diğer yandan kişisel çıkar ile ahlak olgusu bağdaştırılmadıkça, Smith’in kabulleri ahlaksızlığın övgüsü olarak ortaya çıkabilirdi. Nitekim Bernard de Mandeville’de (1670-1733) görülen ahlak dışı tutum ve davranışların toplumsal açıdan olumlu sonuçlar doğurması, Smith’in karşı olduğu bir düşünceydi (Smith, 2000, s. 451-452). Mandeville “Arıların Masalı” adlı eserinde kişisel çıkara dayalı davranışların tümünü kötü ve ahlaksız olarak adlandırmaktaydı (1997, s. 36 - 45). Ne var ki bu kötülüğe karşın toplumsal açıdan yararlı sonuçlar doğuran kişisel çıkara dayalı davranışlar yoluyla ahlakın dışındaki kişi, toplumsal uyumun öznesi olmaktadır. Böylelikle kötü olan kişisel davranışlar ortak yararları sağlamaktaydı.

Bu anlayış ilk bakışta Smith’in düşüncesiyle oldukça önemli benzerlikler taşımaktadır. Ancak Mandeville’le aynı noktalardan hareket etmiş olmakla beraber Smith, onun ahlak dışı olan insanını değil, ahlakın toplumsal ve kişisel alandaki dengeyi sağlayacağı bir işlevselliği ele almaktadır. Buna göre Smith insanın bencilliğini, kişinin toplum içinde suçlu, kötü vs. olarak nitelenmekten kaçınması ve saygınlık elde etmeye çalışması ile birlikte düşünür. Söz konusu noktada bencillik ya da bencilce davranışlar, ahlak dışı olmakla değil, üretkenliği artıran bir unsur olarak Smith’in düşüncesindeki yerini alır (Ridley, 2011, s. 60) Diğer yandan Amartya Sen’in de dikkatle ifade ettiği üzere Smith’te işbölümünün insanların bencil varlıklar olduğunu göstermez. Bunun tersine aslında Smith,

¹ Adı geçen denge, iktisadi alanın kendiliğinden düzeniyle ilgilidir. Ancak Smith, bu durumun toplumsal adalet ile olan çelişkinin de farkındadır. Bu yönüyle mekanik bir dünya görüşünden de bir ölçüde uzaklaşır. Bkz. (Dennis, 1997, s. 196).

bencilliğin varlığına rağmen, insanların birbirilerinin yararına olacak işler yaptıklarını kabul etmektedir (Sen, 2003, s. 30).

Her işçi üretim sürecinin bir parçasında yer alırken, tek başına üretebileceklerinden daha fazla mal nasıl olup da ortaya çıkmaktadır? Smith bu soruyu pek bilinen bir örneğiyle cevaplandırır; “Aynı kalan insan sayısı, işbölümünden dolayı işin sayısal sonuçlarındaki bu büyük çoğalmayı, üç duruma borçludur...” (Smith, 2004, s. 20-21). Buna göre, “bir kişi teli çeker, diğeri düzeltir, üçüncüsü keser, dördüncüsü sivriltilir, beşincisi iğne başının yapılması için döver...” (Smith, 2004, s. 17-18).

Üstelik Smith, iş yaşamında giderek rutinleşen hareketlerin veya işlemlerin ve üretimin işçi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin de farkındaydı. Her şeyden önce Smith, işçinin devamlı aynı işi yapmasından dolayı kendini geliştireme sorunuyla karşılaşacağını iddia eder. Çünkü işçi her işgününde yaptığı aynı hareketlerin dışına çıkamaz. İşçinin giderek sürecin mekanik bir parçası olmaktan kaynaklanan sarmalın içinde anlamsızlaştığını açıkça görebiliyordu. Bu yönüyle Smith, klasik iktisadın -günümüzde ele alınmaktan kaçınılan- eleştirel yanını ortaya koymaktadır.²

Düşüncesini sadece kişinin bedensel ve ruhsal sınırlı içine hapsetmeyen Smith, insanın toplumsal bir varlık oluşuna vurgu yapmış olur. Böylelikle kişisel çıkarın varlığı, toplumsal uyumla el ele vererek kuramsal alandaki yerini alır. Ancak bu sayededir ki Smith'in insanı ahlak karşıtı olmaktan sıyrılır ve kişisel çıkar kadar, ödev ve sorumluluklara dayalı davranışların açıklaması için de güçlü bir zemin oluşturur. Aksi hâlde sadece kendi çıkarını düşünen insanın nasıl olup da fedakârlıklarda bulunduğu ve toplumsal yaşamda yer alabildiği havada asılı bir yargı olarak kalırdı.

Diğer yandan kişinin başkasına olan duygusal yakınlığı -yani sempati- (Smith, 2000, s. 14) onu kendimizle eşit düzeyde görmemize neden olmaz. Böylelikle kişisel çıkarın savunusu, temel davranış biçimi olma özelliğini korur. Ayrıca Smith, Hume'un düşüncesinde yer bulan ve duygusal yakınlığı amaçların uygun oluşuyla değerlendirilerek vicdan ve ahlakın belirleyici bir duygu olduğuna yönelik yargıları da reddeder (Timuçin, 2000, s. 258-259).³ Böylelikle Smith

² Bu noktada daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. (Sennett, 2002, s. 36-40).

³ Ayrıca bu durumun -Smith'in de kabul ettiği gibi- duygudaşlık (sempati) kavramı üzerinden açıklaması için bkz. (Hume, 1997, s. 289, 342). Kişisel çıkarı, yine kişisel çıkarın kendisinin kısıtlandığına ilişkin Hume'a ait düşüncenin eleştirisi için bkz. (Poole, 1993, s. 26-27).

insanın akılcı yanını ahlaki yanına üstün tutar. Burada davranışların gelenekler ve ahlaki duygularla iç içe olması göz ardı edilmez. Ancak üst ölçekte ve evrensel bir dengeyi sağlayan akıl esastır.

Kişinin zengin olma yönündeki güçlü isteği -en saf biçimiyle- kişisel çıkar olgusunda görülür. Kişisel çıkarın piyasada peşinden koştuğu odak, para ya da dönemin tasarruf olarak birikimde kullanılan ve değişim ilişkilerinde para yerine geçen maddeleridir. Aslında bu maddelerin ve paranın kendi başına bir değer taşımadıkları, sadece toplum içindeki değişim ilişkilerinin içindeyken kişilerin onlara değer atfedebilecekleri aşikârdır. Genelin değerli olarak gördüğü şey, kişinin kendisi için de değerlidir. Sonuçta kişisel çıkarın iktisadi anlamdaki toplumsal yönü ve temeli ortaya çıkmış olur. Smith'e göre de zengin olma isteği, başkalarının istediğine sahip olmak amacına dayanır. Bu nedenle söz konusu istek, toplumun genel çıkarlarından ayrı değildir. Böylelikle insanın zengin olma isteği; duygusal yakınlık -sempati- kavramından hareketle, insanların acılara değil sevinçlere ortak olma eğilimi taşımasından kaynaklanmaktadır (Smith, 2000, s. 70). Smith, 1730 ve 1790 yılları arasında yaşanan İskoç Aydınlanmasının önde gelen düşünürlerinden biri olarak da ahlaki alanın kavramsallaştırılmasında büyük rol oynadı. Bu noktada Smith'in sempati kavramı, Francis Hutcheson'un (1694-1746) "başkalarının ahlaki niteliklerini kavrama" ifadesinin devamıdır.

Zengin Olmayı İstemek Ahlak Dışı mıdır?

Hangi toplumsal koşullar içinde olursa olsun zengin olmanın gerçek anlamı, toplumsal olarak istenilenlerin ne olduğuyla yakından ilgili olacaktır. İnsanların acılarımıza değil de sevinçlerimize yakınlık duyması, kişinin toplumsal bir varlık olmasıyla birlikte anlaşılabilir. Zenginlik peşinde koşan kişi, kendisi dışındaki insanların duygularına hitap edebilecek şeyleri zenginlik olarak adlandıracak ve onları elde etmeye çalışacaktır. Ancak burada ifade edilen temel düşünce, bütün zenginliklerin kendi tarafında toplanmasını isteyen bencillik değil, karşılıklı çıkarın getirileridir. Başkalarının isteğine atfedilen rol, aynı zamanda kişinin isteklerindeki toplumsal etkenlerin ağırlıklı varlığına işaret eder. Çünkü duygusal yakınlık, toplumsal koşulların çizdiği sınırlarla birlikte olu-

şur. Örneğin bir çiftçinin köydeki topluluk açısından zenginliğinin göstergesi toprak sahipliği olacağından; toprak alma arzusu zengin olmak isteği ile iç içe geçecektir. Toprak sahipliği, köydeki insanların özeneceği bir durumdur.

Bundan dolayı Smith'e göre ahlak, -sadece iktisadi anlamıyla değil kişisel ve toplumsal düzlemlerde- zengin olma isteğinin toplumsal uyumuyla birlikte açığa çıkmaktadır. Elbette bu düşünceyi tersinden okuduğumuz zaman yoksulluktan duyulan utancın kaynağının da kişinin toplum karşısında acılarını saklama ve onlardan kaçınma isteğine dayandığı anlaşılır (Smith, 2000, s. 70).

Diğer yandan zenginleşmenin sağlanabilmesindeki en önemli araçlardan biri tutumluluktur. Ve bu davranışın toplumsal uyum ve iktisadi zenginlikteki önemli yeri tartışılmaz. Çünkü gerçekten de "sermaye tutumlulukla artar, israf ve kötü yönetimle azalır." (Smith, 2004, s. 361). Tutumlu kişi kendi geçimi kadar başkalarının müsrifliğini de kapatacak ve genel refahın artırılmasını ya da korunmasını sağlamış olacaktır. Smith bir yandan insanın yaşamında daha çok tutumluluğun egemen olduğuna inanır ve bunun birikime yol açmasını, "...durumumuzu iyileştirme isteği(nin)..." (Smith, 2004, s. 365) yarattığını söylerken, diğer yandansa salt zengin olmanın kendisini istemenin ve zenginliğe tapınmanın ahlaki bir yozlaşma olduğunu da eklemektedir (Buğra, 1995, s. 100).

İşte bu düşünce, aynı zamanda onun merkantilizm eleştirisinin felsefi temelini oluşturmaktadır. Çünkü sadece zenginliğin kendisini istemenin kaba biçimi, insanın toplumsal yaşamla olan uyumlu isteklerinin çarpıtılmış bir hâlidir.

Ne var ki iyimserliği elinden bırakmayan Smith, salt bencil bir isteğin dahi toplumsal anlamdaki olumlu sonuçlarını ortaya koymaktan geri durmaz. Elbette evrensel uyumun bozulmasının, er ya da geç daha yetkin biçimde geri geleceğine yönelik inancın sağlam kurgusu, bu iyimserliğin varlığına bağlıdır. Buna göre hükmetme isteğinin kökeni olarak kibir (Smith, 2004, s. 414), gösteriş amaçlı ve tam anlamıyla tatmin edilemeyen hırsların yarattığı mutsuzluk (O'Neill, 2001, s. 104) -çelişkili olarak- gelişmenin altyapısını oluşturur. Zenginleşme isteğinin -bunun yozlaşma getirdiğine ilişkin düşüncesine rağmen- sürekli çalışma isteği yaratarak gelişmeyi sağlayacağını göz önüne alması bu duruma iyi bir örnek oluşturur. Buna göre;

“Burada gördüğümüz, insanların araçla amacı birbirlerine karıştırmalarından doğan ahlaki sorunun... yanılığın temelinde düzenlenmiş bir ekonomik sistemin olumlu yönleriyle karşılaştırılarak geri plana itilişidir.” (Buğra, 1995, s. 100).

Aslında sorun sadece zenginliğin kendisini istemekten oluşmaz. Bunun yanında kişinin zenginliği elde etmek için girmek zorunda olduğu toplumsal ilişkilerin varlığı da bir diğer çetrefilli alanı ortaya çıkarır. Sonuçta elde edilmesi gereken zenginlik toplumsal nedenlere dayanıyorsa -ki öyledir-, kişi de kendi çıkarlarını ancak toplumsal alanda kovalayacaktır. Bu nedenle Smith; insanın sadece çıkarları peşinde koşmadığını, buna ek olarak isteklerini değişim ilişkilerine girerek elde eden bir varlık olduğunu da ifade eder. Nitekim değişim ilişkilerinin önemi, bunların serbest piyasa ortamında ve rekabete açık olması koşullarıyla birlikte kişisel çıkarı toplumsal uyuma çevirmesinden kaynaklanır.

Zaten tersi düşünülüyöndeyse, çıkarları sadece kendi istek ve hayalleriyle sınırlı olan ve -elbette insanın toplumsallığına aykırı- bir kişi ortaya çıkmış olur. Böylesi bir modelin Smith'in kuramına aykırı olacağı çok nettir. Smith, kişisel çıkarın doğal eğilime uygun ve toplumsal yaşamla uyumlu bir gelişmeyi sağlayacağına dair düşünce basamaklarına çıkabilmek için, insanı ve toplumu bir arada tutanın ne olduğuna dair açıklamayı taşıyan ve ahlaki-duygusal öğeleri ele alan bir düşünce sunmuştur.

Buradaki temel sorunsal insanın toplumsal bir varlık olarak evrensel dengenin içinde nasıl yer alabileceğini açıklama çabasından oluşmaktadır. Bu sorunsalın açıklanması, Hirschman'ın vurguladığı üzere kapitalist sistemin tutku ve çıkar arasındaki çetrefilli ilişkilerini açığa çıkartmakla mümkündür.⁴ Smith'e göre çıkarların yarattığı toplumsal dengenin sonucu olarak beliren evrensel düzen ideali, tutarlı bir sistemin sonucunda ortaya çıkmaz. Smith'in doğal düzen düşüncesinin felsefi temeli olarak evrendeki denge ve bu dengenin değişimi ile ilgili ortaya koyduğu yargılar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. “Astronomi Tarihi” adlı yazısında Smith'in söz konusu düşüncesine ilişkin derin izler görölmektedir.

4 Özellikle öngörülebilirlik ve tutarlılık açısından çıkarların varlığı ve anlamı için bkz. (Hirschman, 2008, s. 63-69).

Astronomi Tarihi ve İnsanın Evrene Duyduğu Hayranlık

Smith söz konusu yazısında ilk olarak insanın evrendeki dengeye hayran olduğunu belirtir. Huzur ve dinginliğin egemen olduğu bu ortam, kişinin yanılığısı ve şaşkınlığıyla birlikte bozulur. Böylelikle katı biçimde akılcılığın şaşmaz olduğuna yönelik yargı Smith'te görülmez çünkü onda, insanın yanılabilir bir yaratık olduğu kabul edilmiştir. Şok hâlinde bulunan kişi, yeniden dengeye varmak adına çalışmaya devam eder ve nihayet bu amacına da kavuşur. Evrene duyulan hayranlık, kişinin dünyasını tekrar kaplar. Hem geçmiş tecrübeler hem de yenilik ve keşfetme arzusu kişiyi içine düştüğü şok hâlinde çıkarmada rolü bulunan iki önemli olgudur. Yanılığandan doğruya, bilgisizlikten bilgiye, şoktan dengeye ve şaşkınlıktan hayranlığa uzanan yol, görünmez elin dengeyi sağlama işleviyle birlikte hayran olunası bir evren anlayışını ortaya koymaktadır (Smith, 1967). Böylelikle Smith için yaşamda görülen dengesizlikler, temelde yer alan denge unsurunun varlığını ortadan kaldırmaz.

İnsan ve toplum merkezli bir bakış açıyındansa bu durumda; tutkularının peşinde sürüklenen insan tutarsız ve dengesiz dünyasından hareketle, çıkarların vurgulandığı bir denge ortamına ulaşmış olur. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere çıkarlar, kişi ve toplum arasındaki ilişkilerin her anlamda dengeleyici bir işleve sahip olduklarını öngörerek, tutarsızlığa karşı savaş açmış olur. Böylece tutarsızlık -dolayısıyla dengesizlik hâli- ancak geçici bir süre varolabilir.

Ne var ki hemen ardından denge sağlanır ve insanın çıkarları, tutkularını bastırmış olur. Çünkü tutkuların neden olacağı kaos, denge vurgusunu anlamsızlaştıracak derecede karışık davranış ve düşünceleri destekler. Oysaki çıkarlar, tutkular gibi dengesiz değil, tutarlı ve ne istediğini bilen bir niteliğe sahiptir. İşte Smith'in çıkarları savunması, bu nedenle oldukça anlamlı durmaktadır. Ne var ki diğer yandan Smith, tutkuları bir kenara koymaz ve onları da ön plana çıkararak bir anlamda tutku ve çıkar arasındaki farklılığı ortadan kaldırmaya çalışır.

Öyle ki her insanın sahip olduğu varsayılan; ünlü olma, para kazanma ve diğer insanlar üzerinde üstünlük kurma amaçları bu düşünceyi farklı bir boyuta taşımaktadır. Buna göre Smith, tutku ve çıkar arasında herhangi bir ayrıma gitmeye gerek, sınıfsal farklılığın tutkular karşısında etkisiz olduğunu ilan etmiştir. İşte

bu değişim, tutkularla çıkarlar arasındaki farklılığı vurgulayan düşünce çizgisinden kopuşu göstermektedir (Hirschman, 2008, s. 112-114). Bütün bunlara göre sonuçta tutkulu insan, aynı zamanda çıkarlarını koruyan akılcı insandan ayrı düşünülemez olur ve böylece duygular, aklın sınırları dışına taşmayarak toplumsal ideallerin kurgulanmasını engellemeyecek bir niteliğe erişir. Buraya kadar açıklanan düşünceler ışığında özetle;

- Kişisel çıkar eksenli insan davranışı, evrensel dengenin bir parçasıdır. Nitekim bu denge, insanın akılcı ve duygusal yanlarından ayrı değildir.
- Evrensel uyum ve denge, iktisadi alandaki dengeyi beraberinde getirir. Bu hâliyle de insan davranışları baskıyla değil, evrenin doğal dengesi içerisinde gerçek yerini bulur.
- Öyleyse ahlaki duygular kuramı, adeta bir içgüdü gibi içimizde yer etmiş bulunana davranış kalıplarına benzetilebilir.
- Dolayısıyla ahlak dışı görünen davranışlar, bir şekilde, uyum ve dengenin bir parçası olmaya başlar.

Söz konusu nedenler ışığında Smith'in ahlaki duygular kuramı kelimenin genel olarak çağrıştırdığı kural koyucu niteliğinden oldukça farklı bir anlama sahiptir. Burada kural koyucu olmaktan çok, önceden kabul edilmiş bir evrensel düzenin kodlarını ortaya koyma mantığı temel rol oynamaktadır. Bu nedenle de esas yaklaşım, serbesti üzerine kuruludur. Serbest ticaret, iktisadi özgürlük ve girişim serbestisi gibi olgular bu yüzden Smith'in düşüncesinde çok önemlidir.

Ne var ki soyut kişiler üzerinden açıklanan bu ahlaki ve iktisadi görüşler, uluslararası alandaki eşitsizlikler karşısında fazlasıyla havada asılı kalır. Bu durum kendisini en çok Smith'in sömürgeler konusundaki görüşlerinde gösterir.

Sömürgeciliğe İyimserlik Gözlüğüyle Bakmak

Öncelikle Smith, varolan eşitsizlikler ve mutluluğu engelleyen maddi hırsların olumsuzluklarını görmezden gelmez. Üstelik bu anlamda o bir Epikürcü değil,

olsa olsa bir Stoacıdır⁵ (Dennis, 1997, s. 197). Mutluluğu katıksız bir yararlılık ilkesine dayandırmaz ve bu yüzden de yoksulun dingin dünyasını, zenginini yaşamıyla eşitmiş gibi gösterebilir (Dennis, 1997, s. 197).

Kaldı ki Roma İmparatorluğu'nun içinde en parlak dönemini yaşayan Stoacı ilkelerin, İngiliz gücünün tartışılmaz olduğu çağın düşünürlerinden biri olarak Smith'i de etkilemesi oldukça anlaşılır bir durumdur. Bu anlamda kişinin oturduğu ahlaki zemini var eden etkenler, evrensel bir toplum idealinin çerçevesinde algılanmalıdır. Nitekim Smith için böylesi bir felsefenin anlamı, ancak içinde bulunulan iktidarın gücüyle doğru orantılı bir gelişme imkânı bulabilir ve kendi yerelliklerini güç yoluyla sözde evrenselleştiren bir söylemin alanında yaşam bulur.⁶

Evrensellik, uyum, öngörülmemiş sonuçlar ve iyimserlik kavramlarının bütünü, doğal olarak Smith'in sömürgecilik siyaseti ve gelişme olgusuna olan bakışını belirler. Söz konusu durum, Smith'in Avrupa ve dünyanın geri kalanıyla -özellikle de keşfedilen topraklarla- ilgili ifadelerinden birinde oldukça çarpıcı biçimde gözükmektedir:

“...dünyanın en uzak kısımlarını birleştirerek, bunların birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayarak, birbirlerinin hayattan aldıkları keyfi artırarak ve birbirlerinin sanayisini teşvik ederek, bunların genel eğiliminin faydalı olabileceği düşünülebilir. Ne var ki hem Doğu, hem de Batı Hindistan yerlileri için bu olaylardan elde edilmiş bulunan tüm ticari yararlar, başlarına gelmiş korkunç felaketler karşısında yok olmuştur. Bununla birlikte söz konusu felaketler bu olayların tabiatıyla ilgili herhangi bir şeyden çok, kaza ile oluşmuşa benzemektedir. Bu keşiflerin yapılmış olduğu belli bir zaman aralığında güç üstünlüğü Avrupalıların o derece lehinde idi ki, onlar bu uzak ülkelerde, hiçbir cezaya uğramadan her türlü adaletsizliği yaptılar.” (Smith, 2002, s. 226).

Hemen ardındansa bu düşünce, öngörülemez sonuçlar ve iyimserliğe bağlanır:

“Bundan sonra belki de bu ülkelerin yerli halkları güçlenirken Avrupalılar

5 Stoacı felsefede, doğa ve akılçılık kavramları birleştirilir. Stoacılıkta aklın doğaya için oluşu ve bunun ardından gelen evrensel düzen düşüncesi, Smith'in yargılarının köklerini oluşturur. Buna göre Stoacıların eyleme dönük ahlak anlayışı, Smith'in dünyadan elini eteğini çekmeyi salık veren Hıristiyan münzevilikini dışlamasında da açık biçimde görülür. Bkz. (Dennis, 1997, s. 197).

6 Ayrıca konuyla ilgili olarak Smith'in şu ifadeleri de önemlidir: “Avrupa'nın vahşi adaletsizliği, tüm ülkeler için yararlı olabilecek bir olayı, bazı talihsiz ülkeler için yıkıcı ve tahrip edici bir gelişme hâline sokmuştur.” (Smith, 2002, s. 35).

zayıflayabilir ve dünyanın her köşesinde yaşayan insanlar cesaret ve güç açısından belli bir eşitliğe ulaşarak, yaratacakları karşılıklı korku sayesinde bağımsız devletleri adaletsiz yapmaktan caydırabilir ve birbirlerinin haklarına saygı göstermeye sevk edebilir.” (Smith, 2002, s. 226).

Avrupa'nın gelişimine ait sürecin içerdiği bütün adaletsizlikler ve olumsuz uygulamalar karşısında, bardağın dolu olan ya da olabilecek tarafıyla avutulmaya çalışıldığımızı anlamamak en az Smith kadar “iyimser” olmayı gerektiriyor. Bu arada yukarıda anılan eşitlik olasılığının ve karşılıklı saygının “sağlanmasında en önemli faktör, bilginin karşılıklı olarak iletilmesi ve tüm ülkeler arasında yapılacak yaygın ticaretin doğal olarak veya ister istemez yaratacağı her türden ilerlemedir.” (Smith, 2002, s. 226).

Görüldüğü üzere dünya ölçeğindeki bir düzenin varlığı sadece olasılık dâhilindedir ve esasen hiçbir sağlam nedene dayanmaz. Böylelikle iyimserliğin felsefi rolü, sömürgeciliğin katıksız gerçekleri karşısında hayali bir dünya oluşturmaktan öteye geçmez. Zaten sömürgecilik siyasetinin anlamı da, bu etkenlerin yaşama geçirilebilmesi üzerine kuruludur.

Üstelik yukarıdaki alıntıları, Smith'in eşitliğe -bir olasılık olarak da olsa- olumlu biçimde baktığı söylenerek ya da sömürgeciliğin yarattığı sonuçların ne kadar büyük felaketlere yol açtığı ifadesine göndermede bulunularak sömürgeciliğin reddiyesi biçiminde yorumlamak oldukça güçtür. Elbette “gerçekçi” Smith'in tespitlerine katılmamak elde değil. Ancak eğer olasılık olarak bakılan böylesi bir dünya düzeni gerçekleşmeyecekse -ki öyle de olmuştur- Smith'in kuramsal bütünlüğü uygulanabilirlik ve tutarlılık açısından ortadan kalkar. Böylelikle uluslararası uzmanlaşma ve serbest ticaretin ilke olarak barış ve uyumu sağlayacağı inancı, sömürgeciliğin maddi sonuçları karşısında sekteye uğrar.

Ticaret ve bilgi akışındaki açıklığın sağlanamaması; ulusların karşılıklı ilişkilerindeki kazançların ve bunun üzerine kurulu zenginliğin olasılık dışı kalmasına neden olmakta ve aynı zamanda kuramsal yapıyı bir ütopyaya dönüştürmektedir. Bu nedenle Smith'in sömürgelele ilişkili iddiaları ve çıkarsamaları, kuramının ayakta kalıp kalmamasıyla yakından ilişkilidir. Ulusların birbirleri üzerindeki egemenliklerinin yarattığı çelişkileri göz ardı etmek, katıksız bir

iyimserliğin gerçekliği ortadan kaldırdığı bir yaklaşımla beslenmektedir. Ticaret serbestisinin ilke olarak uyumu ve barışı sağlayacağı kabulü, sömürgeciliğin maddi sonuçlarına karşı nereden kaynaklandığı belli olmayan bir iyimserlikle desteklenmeye çalışılır. Diğer yandan ulus olgusu da, kuramın anlamlı bir tümlenyeni olmaktan oldukça uzaktır.

Gerçekten de “Ulusların Zenginliği”nde adı geçen “ulus” kavramı, kişilerin oluşturduğu topluluğun tek bir siyasal coğrafya içindeki konumlarıyla ilgili olmaktan öteye geçmez. Bir devletin siyasal egemenliği altında bulunan topraklarda yaşayan insanlar, iktisadi özneler olarak bu ulus kavramının içinde yerini bulmaktadırlar. Öyle ki kendi iktisadi çıkarlarını düşünen insanların genel çıkarla olan uyumları, ulus denen topluluğun genel çıkarları ile birlikte varolabilmektedir. Merkantil siyasetin ulus kavramına atfettiği anlamdan oldukça farklı olan bu yaklaşım, Smith'in söz konusu iktisadi siyasete getirdiği eleştirilerde de kendisini gösterir. Böylelikle Smith'in serbest ticaret üzerine kurulu düşüncelerinin merkantil yöntem ve esaslarla çatışması, aynı zamanda ulus kavramı ile ilgili bir anlam kaymasını bağrında taşır.⁷

Smith için ulus, başlı başına bir kavram olmaktan çok, kişilerin tek tek oluşturdukları birliktelik hâli olarak göze çarpar. Dolayısıyla uluslararası eşitsizlik, kişisel çıkarların zamanla uyuma dönüşen bir dengeye sahip olmasından ayrı bir şeymiş gibi görülmez. Benzer biçimde sömürgecilik de, uyum ve dengeyi bozan kişisel davranışlara benzer. En nihayetinde bu tür tutum ve davranışlar, toplumsal uyumun ve evrensel dengenin içerisindeki yerlerini alacaklardır.

Sonuç

Smith'in ahlak olgusuyla olan düşünsel ilişkisi, görünmez el benzetmesinden ayrı olarak düşünülemez. Smith'in düşüncesinde rol oynayan asıl etken ahlaki buyruklara duyulan inanç değil, görünmez el benzetmesinin ve iyimserliğin sağladığı bir denge kabulüdür. Her şeyden önce kişisel yaşamdaki denge de bu düşünce çizgisinden bağımsız değildir. Smith için toplumsal ahlak, tek başına iktisadi denge sağlanmasında belirleyici değildir.

7 Bu tür bir yaklaşım için bkz. (Hobsbawm, 1995, s. 41-49).

İyimserlik ve evrensel denge kabullerini yanına alan düşünürümüz, genel olarak kişisel çıkarın ahlaki duygularla birlikte nasıl dengeye kavuştuğunu göstermeye çalışmıştır. Bu yönüyle insanın ahlaklı olup olmaması önemli değildir. Önemli olan ahlaki duyguların nasıl olup da iktisadi denge içerisinde yer alabildiklerine işaret etmektir. Bu açıdan Smith'te insan davranışlarına akıldan çok duygu ve gelenekler egemendir (Gray, 2013, s. 11). Başkalarının gözünde yüksek bir yer elde etme amacımız, ekonomik zenginlikle ele ele yürür. Bu noktada Smith'in "Ahlaki Duygular Kuramı" ile "Ulusların Zenginliği" adlı eserleri birbirilerini tamamlayan bir nitelik gösterirler (Ruben, 2011, s. 31).

Ulus temelinde görülen ahlaki duygular ve iktisadi denge ise uluslararası alandaki ticareti teşvik ederken, sömürgecilik olgusunu da bu dengenin bir parçası yapar. Dolayısıyla iyimserlik ve ahlaki duygular kuramı yoluyla Smith, esasen uluslararası eşitsizliğin maddi sonuçlarını bir kenara ayırır ya da görmezden gelir. Nitekim tek bir kişiden başlayarak uluslararası alana yayılan ve kendisini iyimserlik temelinde gösteren ahlak kuramı, Smith'in düşüncesinin geneline yayılmıştır. Aklın izinden giden Smith, ahlakla birlikte evrensel bir dengenin varlığını ortaya koyduğunu iddia eder. Böylelikle kişisel yaşamdan toplumsal yaşama kadar geniş bir çizgide görülebilen dengesizliklerin istisnai olduğu sonucuna varır.

Söz konusu düşünce çizgisinin ahlaken yadırgadığı sömürgeciliğin olumsuz sonuçlarını kabul etmekle birlikte Smith, bu eşitsizliğin ve adaletsizliğin en nihayetinde dengeye kavuştuğunu ya da kavuşacağını düşünür. Ne var ki görüldüğü üzere fazlasıyla iyimserlik üzerine kurulu olan bu denge arayışı ve kişisel yaşamdan yola çıkılarak kurulan bu düşünce çizgisinin sınırları, sömürgecilik konusuna gelindiğinde zorlanmaya başlar.

An Optimistic Perspective of Colonialism: Economical Role of Morals in the Works of Adam Smith

Cemil Hakan KORKMAZ^a

Abstract

It is not a coincidence that Adam Smith, the founding father of economics, was a moral philosopher. First of all, when both England and continental Europe were at the edge of unprecedented developments during the second half of the eighteenth century, in which European communal life felt the impact of this change in every aspect of society. Just as growth and development of production depended on capital, so did distribution and consumption, a reality which thus directed the social dynamics to change from the village to town, from being a serf to worker, and from being a subject to a citizen. This wave of change made establishing (or at least explaining) the balance between protecting self-interests and moral rules even more complicated. In this context, issue of whether homo economicus is an utterly amoral concept has emerged as a question difficult to answer on many different levels. This study follows a methodological context based on a number of Smith's works and attempts to illustrate the connections between morality and economics through his works. On the other hand, the critical assessment of the link mentioned herein is discussed based on the phenomenon of colonialism. It is the conclusion of this study that, throughout Smith's works, there exists an invisible hand which insists on an optimistic connection between social and economic conditions on the one side and the phenomenon of colonialism on the other.

Key Words

Adam Smith, Colonialism, Economic Balance, Morals, Social Harmony.

^a **Cemil Hakan KORKMAZ, Ph.D.**, conducts ongoing studies about colonialism, orientalism, and Eurocentrism within the context of intellectual history. The author participates in studies discussing Turkish modernization in the same context. Dr. Korkmaz is currently working at the Istanbul Chamber of Commerce. *Correspondence:* İstanbul Chamber of Commerce, Reşadiye Caddesi, Fatih, İstanbul, Turkey. Email: chkorkmaz@gmail.com

Social aspects of social morality and personal behaviors constitute a field of study avoided by mathematical economics. Today, it is a well-known fact that concepts based on neoclassic theory do not lean toward this field of study, intending, instead, to give explanations based on *homo economicus*. Even if the field of mathematical economics is perceived to fall within the domain of physical sciences -especially by externalizing morals, one cannot deny the fact that economics is a field of sociology. Since, in reality, economics and economic relationships, both parts of the social domain, are not independent from moral systems, studies on this theoretical field cannot be totally isolated from this reality.

Moral philosophy has an active role on the basic concepts of economics theory, argues Adam Smith, who had not surrendered to such a disregard in his works, and its impact on colonial politics. Most essentially, as a moral philosopher, Smith developed important theories about the relationship between personal and social morality and liberal philosophy. His work titled “Theory of Moral Sentiment” explains the moral principles of his general theory based on the relationship between the individual and society. Hence, the immanent philosophic basics of his theory cannot be understood without discussing his moral beliefs. As a matter of fact, the coexistence of the necessity to lead a virtuous life coupled with the negative impacts caused by ambition to make money manifests the very necessity of such a moral concept.

Smith’s views on morals play a crucial role in terms of economics and the basic theoretic principles of liberalism. The ideas argued by Smith for establishing harmony between the economic mindset and morals become even more complicated when the phenomenon of colonialism is added into the equation. Specifically, the functionality of the moral concept embraced by Smith is clearly illustrated through his attitude toward colonialism. Optimism is the underlying concept of making class conflicts appear to be a system in harmony in which the claim that international inequalities will eventually reach a state of equilibrium. As such, this study will discuss the weaknesses of the moral concepts argued by Smith through the beliefs he held about colonialism.

A Path to Economic Balance: Moral Sentiments and Self-interests

There are two basic goals which emerge and complete with each other in Smith's works. The first being the scientific goal anticipating the implementation of the methods applied by physical sciences in the field of economics while the second goal is to create a social order based on a virtuous life in which every form of oppression is absent (Buğra, 1995, p. 91). The idea based on making rules and being scientific, which therefore entails being precise confirms that the two common aspects espoused by professions from the age of enlightenment continue in Smith's works (Callinicos, 2004, pp. 35-36). The idea mentioned has two roots; the invisible hand of the omnipotent and omniscient God in Christianity and the concept of a universe based on the steady laws of physics by Newton.

The function and meaning of mutual benefits is important in the works of Smith. In this context, the mutual benefits which exist as a result of social conditions are also closely associated with moral goals. Starting from this point of view, Smith uses the concept of mutual benefits to reach a social order based on freedom, which he then presents as a universal principle. Thus, the functionality of the market balanced by the existence and working of an invisible hand is closely associated with the personal factors assured by the moral goal. Although humans are creatures in the pursuit of self-interest, the pursuit of interests is acceptable so long as it brings with it positive outcomes for society, and it is the assurance of social order that seems to be established (Demir, 2003, p. 164; Dennis, 1997, p. 196).

Unless we correlate the concepts of self-interest and morality, the beliefs held by Smith might strike the reader as praise of amorality. As a matter of fact, Smith opposed Bernard de Mandeville's (1670-1733) arguments which suggested that an amoral attitude and behaviors might yield positive outcomes for the society (Smith, 2000, pp. 451-452). Mandeville, in his work titled "The Fable of the Bees," argues that all behaviors based on self-interest are evil and amoral (1997, pp. 36-45). Despite this evilness however, the very individual considered to be amoral by dint of his hedonistic behaviors also becomes the means for social harmony. Thus, bad personal behaviors assure the common good.

Both this theory and that of Smith's appear to have a significant number of similarities at first glance. Yes, Mandeville and Smith certainly do start from the same point of view; however, Smith discusses functionality in which morality assures social and personal balance rather than presupposing the amoral human factor as Mandeville does. Accordingly, Smith associates human selfishness with avoiding being described as a criminal, evil etc. by society while at the same time trying to earn society's respect. Here, selfishness -or selfish behaviors- is incorporated in Smith's theory as an element improving productivity rather than in association with being amoral (Ridley, 2011, p. 60). On the other hand, as argued by Amartya Sen, the division of labor suggested in Smith's works does not indicate that human beings are selfish creatures. On the contrary, Smith presupposes that people do things for each other despite having selfish desires (Sen, 2003, p. 30).

Moreover, Smith was aware of the negative impact on workers of actions and procedures becoming routines in business life and production. Specifically, Smith argues that a worker who does the same job continuously will be faced with a situation in which he is unable to develop himself since he finds himself unable to escape this monotonous cycle. He was able to clearly see that workers might become a mechanical part of the process, and thus insignificant, in this vicious cycle. In doing so, Smith discusses the highly critiqued side of classical economics (see Sennett, 2002, pp. 36-40), a side which is commonly avoided today.

On the other hand, emotional intimacy, or sympathy, toward another person (Smith, 2000, p. 14) is still not enough to cause one to see another person as his equal. In this vein thus, self-interest continues to form the base argument of behavior management. Moreover, Smith refuses Hume's argument suggesting that emotional intimacy should be evaluated based on its compatibility with one's goals and that morality should be a determinative emotion (Timuçin, 2000, pp. 258-259).¹ As such, Smith prefers the rationalist characteristics of individuals rather than their moral characteristics. Here, it cannot be denied that behaviors are closely associated with traditions and moral sentiments. However, the mind is the essential element for assuring a global balance at a higher level.

¹ For more, please see (Hume, 1997, p. 289, 342) for explanation of this event through the concept of sympathy. Please see (Poole, 1993, pp. 26-27) for the review on Hume's argument suggesting that self-interest is also limited by self-interest.

Is the Desire to Become Wealthy Amoral?

Regardless of the related social conditions, the true meaning of being wealthy is closely associated with social expectations. The fact that people associate themselves with our joys rather than our sorrows verifies that humans are social beings. One in pursuit of wealth considers those things which appeal to others as the definition of richness and tries to achieve them. However, the basic idea purported here is not nurturing the selfish desire to gather insurmountable amounts of wealth; instead, what is purported here is gathering the yields of mutual benefits. The role attributed to the desires of other individuals also indicates the dominating existence of social factors in individual desires because emotional intimacy is shaped within the limits established by social conditions. For example, being a landowner is an indicator of a farmer's wealth in a village, thus rendering his desire to own lands to go hand in hand with his desire to be wealthy. Especially in such an environment, where being a landowner is a title envied by villagers. Savings is one of the key elements of becoming wealthy and the influence of this behavior on social harmony and economic wealth is undeniable because it is true that "capital increases with savings and decreases by wasting and poor management" (Smith, 2004, p. 361). A thrifty person prevents extravagance in his subsistence as well as in the lifestyles of others and assures improving or preserving the level of general welfare. On one hand, Smith believes that thriftiness generally dominates human life and that the savings earned by thriftiness create the "...desire of improving our conditions..." whereas on the other hand he argues that the sole desire of becoming wealthy and worshipping wealth causes moral corruption.

However, Smith follows the optimism doctrine, even suggesting that a purely selfish desire might manifest positive outcomes in society. Without a doubt, the scenario suggesting that disturbed global harmony will be back more effectively sooner or later depends on the existence of such optimism. Accordingly, arrogance, itself the root of desire to dominate (Smith, 2004, p. 414), and unhappiness caused by pretentiousness and unsatisfied ambitions (O'Neill, 2001, p. 104) controversially form the very infrastructure of development. The desire to become rich, although it might lead to corruption, will continuously

increase the desire for one to work thus assuring that constant development -which is considered to be good- remain a relevant example for society.

In reality, the problem is not solely the desire of wealth; in fact, the existence of social relations, which should be established by any individual in order to achieve wealth, manifests yet another complicated area. All in all, if the wealth to be achieved depends on social reasons, which it does indeed, people will pursue self-interests only in the social sphere. Thus, Smith argues that people are not only after self-interest, but that they are creatures achieving to fulfill their desires by establishing relations of exchange. As a matter of fact, the importance of exchange relationships lays in the fact that these transform self-interest into a basis for social harmony in the free market environment and also under the conditions of being open to competition. Otherwise, a person whose benefits are limited to his own desires and dreams, which will, without a doubt, be against human being's sense of community, will emerge. It is clear that this model contradicts Smith's theory. In order to fully comprehend his theory of development being assured by self-interest, while also being in harmony with natural tendency and social life, Smith presented an idea explaining the element which holds the individual and society together and which discusses moral-sentimental elements.

History of Astronomy and Human's Admiration for the Universe

Smith argues that people admire the balance within the universe. An environment ruled by peace and serenity might be disturbed with delusion and confusion of people. Thus, Smith does not support the idea that radical rationalism is unailing because he accepts humans as fallible creatures. A person in shock continues to work in order to restore the balance until he finally achieves this goal. The admiration for the universe once again fills up the person's world. Previous experiences and innovation and the desire to discover are two important concepts having a role in the process of recovering from shock. The path from delusion to truth, ignorance to knowledge, shock to balance, and confusion to admiration as well as the balancing function of an

invisible hand all establish the concept of an admirable universe (Smith, 1967). Thus, the imbalances experienced throughout life do not deny the existence of an underlying element of balance present in Smith's works.

In this case, the starting point of an unstable and imbalanced world of people in pursuit of their desires, rather than an approach focused on people and society, brings along an environment of balance highlighting the benefits. As previously stated, benefits stipulate that the relationship between a person and society have the function of balancing all aspects, a situation which therefore wages war on unstableness. Hence unstableness, and eventually imbalance, may survive only temporarily. Balance is restored and people begin to suppress their interests and desires right after this unstableness because the chaos created by desires breeds behaviors and ideas so complicated that they render society's focus on balance to be meaningless. However, interests are not imbalanced in the same way desires are in that interests have a consistent and goal oriented structure. This is why Smith's arguments supporting interests are very meaningful.

The goals considered to be inherent in every person; namely, the goals of becoming famous, making money, and achieving superiority over other people, bring this idea to an entirely new level. Accordingly, Smith does not make a distinction between desires and interests, and instead suggests that class differences are ineffective when it comes to desires. This change indicates the isolation from a line of thought underlining the difference between these desires and interests (Hirschman, 2008, pp. 112-114). In the light of all these facts, a passionate person cannot be disassociated from a rational person who also protects his self-interests, thus creating a person whose emotions do not transcend the limits of his mind and who achieves a nature which does not prevent the fictionalization of social ideals.

Optimistic Approach in Regards to Colonialism

First and foremost, Smith does not disregard the atrocities suffered due to the existing inequalities and earthly ambitions working to prevent universal happiness. Moreover, he might not be considered as an Epicurean, but perhaps

as a Stoic for this reason. He does not base happiness on the pure capability principle and thus portrays a quiet world of the poor as if it were equal to the life of the wealthy (Dennis, 1997, p. 197).

In reality, it is only natural that Smith, being one of the philosophers of an era unquestionably dominated by British hegemony, is under the influence of Stoic principles which had reached their golden age during the Roman Empire. In this context, the factors making up the moral ground of people should be interpreted within the framework of such social ideals. As a matter of fact, Smith believes that such philosophy can find the means of development only in parallel to the power of government and survives in a discourse supposedly globalizing their localness through power.

Naturally, globalizations, harmony, unpredicted outcomes, and optimism concepts, as a whole, determine Smith's approach toward colonial politics and the concept of development. This approach manifests itself most poignantly in the statements made by Smith about Europe and the rest of the world, especially those about the "discovered lands." We should be at least as "optimistic" as Smith if we are to disregard the idea that we are being comforted with the half full, or only possibly half full, glass despite all existence of so much the unfairness and negative practices involved in the process of European development. Here, "the most important factor of assuring" the possible equality and mutual respect mentioned above "is a kind of improvement to be achieved naturally or inevitably through the exchange of information and widespread trading activities between all countries." (Smith, 2002, p. 226).

Harmony between people in pursuit of self-economic interests and their general interests can coexist with the general interest of the community known as the "nation." This approach, which is materially different from the meaning attributed by mercantile politics to the concept of nation, manifests itself on the critical reviews introduced by Smith on political economy. Thus, the conflict between mercantile methods, principles and Smith's ideas based on free trade also bring along with them a semantic shift about the concept of nation (Hobsbawm, 1995, pp. 41-49).

Conclusion

The intellectual relationship of Smith and morality cannot be disassociated from the metaphor of the invisible hand. The main factor having a role in Smith's theory is not trust in moral orders, but the acceptance of balance being assured by an invisible metaphor and by optimism. First of all, the balance in personal life is not independent from this line of thought. Smith argues that social morality is not the source of assuring economic balance on its own.

Smith tried to explain the balance generally established between self-interest and moral sentiments based on the acceptance of optimism and universal balance. In this aspect, it is not important whether an individual is moral or amoral. The important thing here is to underline how moral sentiments can be incorporated into the economic balance. When considered from this point of view, Smith argues that emotions and traditions dominate human behaviors rather than the mind (Gray, 2013, p. 11). The goal of achieving a position superior in the eyes of others goes hand in hand with economic welfare. At this point, Smith's two works titled "The Theory of Moral Sentiments" and "Wealth of Nations" seem to complete each other (Ruben, 2011, p. 31).

References/Kaynakça

- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve insanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Callinicos, A. (2004). *Toplum kuramı: Tarihsel bir bakış* (çev. Y. Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, Ö. (2003). *İktisat ve ahlak*. İstanbul: Liberte Yayınları.
- Dennis, H. (1997). *Ekonomik doktrinler tarihi* (C. 1., 3. bs., çev. A. Tokatlı). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gray, J. (2013). *Kara ayin: Apokaliptik din ve ütopyanın ölümü* (çev. B. Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hirschman, A. (2008). *Tutkular ve çıkarlar: Kapitalizm zaferini ilân etmeden önce nasıl savunuluyordu?* (çev. B. Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik: Program, mit ve gerçeklik* (2. bs., çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hume, D. (1997). *İnsan doğası üzerine bir inceleme* (çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mandeville, B. (1997). *The fable of the bees and other writings*. Cambridge: Hackett Publishing.
- O'Neill, J. (2001). *Piyasa: Etik, bilgi ve politika* (çev. Ş. Sürer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve modernlik* (çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ridley, M. (2011). *Erdemin kökenleri* (çev. E. Yücesoy). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ruben, E. B. (2011). *İktisadın unuttuğu insan*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Sen, A. (2003). *Etik ve ekonomi* (Çev. A. Süha). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Sennett, R. (2002). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri* (çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smith, A. (1967). History of astronomy. In J. Ralph (Ed.), *The early writings of Adam Smith* (pp. 33-105). New York: Augustus M. Kelley.
- Smith, A. (2000). *The theory of moral sentiments*. New York: Prometheus Books.
- Smith, A. (2002). *Ulusların zenginliği* (C. 2., çev. M. T. Akad). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Smith, A. (2004). *Ulusların zenginliği* (C. 1., 4. bs., çev. A. Yunus ve M. Bakırcı). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Timuçin, A. (2000). *Düşünce tarihi: Gerçekçi düşüncenin kaynakları* (C. 2., 3. bs.). İstanbul: Bulut Yayınları.

İktisat ve Etik: Amartya Sen Mirası*

Adem LEVENT^a

Muş Alparslan Üniversitesi

Öz

Amartya Sen, iktisat disiplini üzerine yeni öneriler getirerek, disiplini zenginleştirmeye çalışmaktadır. Yeni önerilerinden birisi de Adam Smith'e dayanarak geliştirdiği etikle uyumlu bir iktisadi yaklaşımdır. Sen'e göre iktisadın mühendislik ve etik gibi iki ayrı kökeni vardır. Sen için etik ve mühendislik gibi iki türün hiçbir örneği herhangi bir anlamda saf değildir. İktisatla asıl sorun, bu iki farklı yaklaşım arasında denge meselesidir. Sen'e göre Aristoteles'ten Adam Smith'e kadar etik yaklaşımın birçok sözcüsü, etik akıl yürütmenin tanımladığı genel çerçevede içinde aynı zamanda mühendislik konularına da büyük ilgi duymuştur. Bundan dolayı bu iki köken arasında denge kurulmalıdır. Dengenin kurulması disiplin içindeki rasyonalite, faydacılık, Pareto Optimalitesi vs. kavramları da gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Adı geçen kavramların eleştirisi veya değerlendirilmesi, ortodoks/egemen iktisat yaklaşımını sarsmak amacıyla değil, disiplinin kendi içindeki tutarsız noktalarını ayıklamaya ve disiplini daha işlevsel kılmak için yollarını aramaya yönelik bir çabadır. Sen, bu yaklaşımı ortodoks/egemen iktisat enstrümanlarını kullanarak yapmaktadır. Çalışma, Sen'in eserlerinin yanı sıra etik ve iktisat ilişkisine değinilen yan eserlerde güçlendirilmeye de çalışılarak Sen'in etik temelli argümantasyonlarının amacını da görmeye gayret etmiştir. Böylece Sen'in etik temelli önerisinin amacı, disiplini ortodoksi bağlamında geliştirmek ve disiplinin yayılımını mümkün olduğunca diğer sosyal bilimlere taşımaktır. Buna karşın heteredoksi bağlamında geliştirilen bir öneri veya tartışmadan da oldukça uzaktır.

Anahtar Kelimeler

Amartya Sen, Etik, Faydacılık, Ortodoks İktisat, Rasyonel Davranış.

* Çalışma boyunca ahlak kavramı yerine etik kavramının tercih edilmesi, Sen'in geliştirdiği iktisadi etik yaklaşımı ile ilgidir. Zira Sen, ahlaki geleneksel dünyaya, etiği ise modern dünyaya özgü kılarak geleneksel aile ilişkilerine bilişsel bir argüman sunduğunu iddia etmektedir (Sen, 1990, s. 20).

a Adem LEVENT İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nde doktora çalışmalarına devam etmektedir. Muş Alparslan Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. Çalışma alanları arasında iktisat metodolojisi, iktisat sosyolojisi ve iktisadi düşünce yer almaktadır. İletişim: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Politikaları Araştırma Merkezi, Beyazıt Yerleşkesi, Fatih, İstanbul. Elektronik posta: levent49@gmail.com

"İktisat deyince akla ilk önce piyasa ekonomisinin, ahlak deyince de diğerkâmlığın gelme ihtimali yüksektir... Ahlakın mesruiyet alanı ile piyasanın mesruiyet alanının kesişim kümesinin genişlemesinin, sosyal sistemin başarı şansını nasıl arttıracakını... ahlak ve piyasa etkileşiminin, sanıldığından tersine, bu kesişim kümesini küçültmediği, aksine genişlettiğidir." (Demir, 2013a, s. 244).

İktisat disiplini, etiğin bir alt dalı olarak başlayan gelişimine, zenginlik biliminden ekonomi politığe, oradan da seçim kuramına indirgenerek felsefeden, politikbilimden ve de sosyal teoriden uzaklaşmıştır. Bu durum iktisadın sosyal bilimlerle ilişkisinin azaldığını ifade ederken beri taraftan da teknikleşmesine vurgu yaparak, disiplini doğa bilimlerine yakınlaştırır. Disiplinin ortodoksisi¹ bu tarihsel gelişim süreciyle oluşurken, "evrensel" ve "nesnel" olma iddiasını da modern çağlara taşımaktadır.

Disiplinin ortodoksisi, etiği, değer yargıları içerdiği ve iktisat disiplini bilimsel ölçütlerden uzaklaştırdığı iddiasıyla dışlamaktadır. İktisat literatüründe etik, gündeme gelince, öznel değerlendirmeler ve kişisel görüşlerin ön plana çıktığı gerekçesiyle şüphe ile karşılanmakta ve küçümsenmektedir. Ortodoksi içinde yer alan günümüz iktisatçısı için etik, boş, anlamsız ve her yere çekilir bir kavramdır. Bu nedenlerden dolayı, etiğin iktisat kuramı içine tekrar taşınma girişimlerinin büyük ölçüde başarısız kaldığı ve ortodoks/egemen kuramsal iktisat yaklaşımının, yakın zamana kadar bu çabaları yokmuş gibi değerlendirmekte sıkıntı çekmediği söylenebilir (İnsel, 2000, s. 7).

Disiplinin bu yöneliminden endişe duyan heterodoks iktisatçılar, başta felsefenin dolayısıyla etiğin, politikbilimin ve sosyal teorinin iktisat disiplini dışlanmasından rahatsızlık duyan itirazlar geliştirseler de bu itirazlar ya hep ten cılız kalmış ya da ortodoksini sarsacak güçte ol(a)mamıştır. Ancak, itirazlar genelde, iktisadın heterodoksisini etkileyecek düzeyde cereyan etmiştir. Etik konusu da yukarıda ele alındığı üzere, iktisadın teknikleşmesi sonucunda disiplinin ortodoksisinin dışında kalmış ve heterodoks iktisatçıların ilgi alanına girmiştir.

¹ İktisatta ortodoksi-heterodoksi ayrımı sosyolojik bir kavram olarak disiplin içi egemenlik ilişkisini ima etse de bu ayrımın epistemolojik temelleri de vardır ve ayrım on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğindeki yöntem kavgası (methodenstreit) dönemine kadar geri gider. Yöntem kavgasında sonradan ortodoksini oluşturacak olan taraf temelde doğa bilimlerini taklit etmeyi bilimsellik kriteri olarak almaktaydı ve yöntemsel bireyciliğe dayalı, evrensel kurallar çerçevesinde bir bilimin mümkün olduğunu savunmaktaydı. Diğer taraf ise sosyal bilimlerin kendine has karakterini öne çıkarıp, doğa bilimlerinden farklı kendine has yöntemlere başvurması gerektiğini, tarihsel bilgiye dayalı ve bireyden ziyade bütünü esas alan bir yaklaşımı savunmaktaydı. Kavga, en azından sosyolojik sonuçları itibarıyla, ilk grubun belirleyiciliği ile sonuçlandı ve neoklasik iktisat disiplinin ortodoksisi hâline geldi. İktisadın ortodoksisi diğer sosyal bilimlerle mukayese edildiğinde öyle güç kazandı ki kendi tanımını neredeyse disiplinin tanımını hâline getirdi (Yılmaz, 2012, s. 4-5).

Sen'in etik iktisat önerisinin uzun zamandan beri ihmal edilen iktisat ve etik ilişkisine yeni bir katkı yaptığı söylenebilir. Katkının düzeyinin ne seviyede olduğu tartışmalıdır. Bu çalışmanın amacı da çok yönlü bir düşünür olan Sen'in etik-iktisat etkileşimi yaklaşımının iktisat bilimi içerisinde yankı bulan tartışmalı yönünü vurgulamaktır.

Çalışma, ana hatlarıyla Sen'in etik-iktisat önerisi paralelinde geliştirdiği, iktisadın iki kökenine, rasyonel davranışa ve faydacılığa değinerek Sen'in önerisinin disiplin içindeki yerini tartışmaktadır. Böylece bu çalışma, Amartya Sen'in tüm görüşlerini tartışmak iddiasında olmayıp, temelde Sen'in etik iktisat önerisinin iktisat disiplini içerisinde yankı bulmuş tartışmalı yönlerine bir giriş denemesidir.

İktisadın İki Kökeni

Sen'e göre iktisadın, her ikisi de politika ile bağlantılı ama iki ayrı gelenekten gelen, iki farklı kökene sahip olduğu söylenebilir. Bunlardan biri "etik"tir; diğeri ise "mühendislik"tir. Etikle bağlantılı gelenek Aristoteles'e kadar gider. Aristoteles iktisadın servetle ilişkisine dair atıfları insani amaçlarla birleştirmektedir. Siyaset, "sanatların efendisi" olarak iktisat dâhil "bütün öteki sanatları" kullanmalıdır. Bu yaklaşıma göre, ekonomi konusunun araştırılması ilk elde servetin artırılmasıyla ilgili olarak görülse de daha derin bir düzeyde daha temel hedeflerin değerlendirilmesi ve geliştirilmesini kapsayan başka araştırmalarla da bağlantılıdır. Çünkü servet yararlıdır, başka bir şeyin bedeli olarak arzulanır.²

İktisat nihai olarak etik ve siyaset araştırmaları ile ilgilidir. Dolayısıyla iktisadın etik ve siyasetten koparma olanağı yoktur. İktisadın temelleri açısından özel önem taşıyan iki merkezi konu vardır. Bunlardan birincisi, "insan nasıl yaşamaalı?" sorusuyla bağlantılı olarak insanın davranışlarıdır. Diğer konu, toplumsal başarı hakkındaki yargılarla ilgilidir. İkincisi ise "toplumsal başarıyı etikle bağlantılı olarak açıklayan" değerlendirmedir. Bu, modern iktisat bağlamında, özellikle de modern refah iktisadı bağlamında oldukça önem taşıyan bir noktadır.

² Servetin başka bir şey uğruna istenmesi düşüncesinin, Sen'in "yapabilirlik" (capability) yaklaşımı ile ilgili olduğu söylenebilir. Mutlu/iyi bir yaşamı geliştirebilmek olanağıyla servetin, özgürlüklerin, yeteneklerin hem amaç hem araç olarak kullanılması için bkz. Sen (2004).

İktisadın öteki kökeni olan mühendislik yaklaşımının ise etik ve “insan nasıl yaşamalı?” türünden meselelerle ilgili olduğu söylenemez. Mühendislik yaklaşımı esas olarak mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlanması şeklinde tanımlanan “lojistik” ile ilgilidir. Bu yaklaşım, insan davranışlarını basit ve kolayca nitelenen saikler temelinde açıklar. “Mühendislik” yaklaşımının aynı zamanda çok geniş bir yelpazeye yayılan, “köylerin inşası,” “toprakların sınıflandırılması,” “gelir tahsilatı,” “muhasabe tutulması,” “tarife mevzuatı” gibi konulardan kaynaklanan iktisat araştırmalarıyla da bağlantısı vardır.

Sen, bir taraftan insan davranışlarını etik temelli açıklamasının modern iktisatta mutlaka yer alması gerektiğini belirtmekte, diğer yandan, mühendislik yaklaşımının da iktisada verebileceği şeyler olduğunu ifade etmektedir.

Sen'e göre, doğası göz önünde alındığında iktisadın, hem etik hem de mühendislik temelli kökenlerinin, iktisat düşünürleri açısından da ele alındığı görülebilir. Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marx, ya da Francis Edgeworth'un çalışmaları etik meselelerle; William Petty, François Quesnay, David Ricardo, Augustine Cournot ya da Leon Walras'ın çalışmaları lojistik ve mühendislik meseleleri ile ilgilidir (Sen, 1990, s. 2-6).³

Sen için etik ve mühendislik gibi iki türün hiçbir örneği herhangi bir anlamda saf değildir. İktisatta asıl sorun, bu iki farklı yaklaşım arasında denge meselesidir. Sen'e göre Aristoteles'ten Adam Smith'e kadar etik yaklaşımının birçok sözcüsü etik akıl yürütmenin tanımladığı genel çerçeve içinde aynı zamanda mühendislik konularına da büyük ilgi duyuyorlardı. Sen'in *On Ethics and Economics* eseri bu öneri üzerine kurulmaktadır (1990, s. 9).

Görüldüğü gibi Sen, iktisadın her iki kökenine de vurgu yaparak iktisadın her iki yaklaşım arasında bir denge kurması gerektiğini salık verir. Ona göre, bu iki yaklaşım arasında mesafenin büyümesi sadece iktisadı fakirleştirmekle kalmamakta aynı zamanda etiği de fakirleştirmektedir. İktisatta mühendislik yaklaşımının verimli sonuçlar doğurduğunu söyleyen Sen, mühendislik yaklaşımının iktisadın

³ Sen, düşünce öncüleri arasında bu iki geleneğe gelen düşünürleri belirtmekle beraber etikle ilgilenen isimlerden daha çok etkilendiğini ifade etmektedir. Adam Smith'i okuduğu kadar başka hiç kimseden daha fazla zevk almadığını, zevk alarak okuduğu, düşünürler arasında Karl Marx'ın Smith'ten sonra ikinci sırada geldiğini ama Ricardo'yu her zaman sıkıcı bulduğunu hatta onu klasik politik iktisatçıları arasındaki en dar görüşlü iktisatçı olarak gördüğünü söylemektedir (Klamer, 1989, s. 141).

daha iyi kavranmasına yardım ettiğini düşünmektedir. Hem de bu durum etik yaklaşımın ihmal edilmesine rağmen olmuştur. Dolayısıyla etiğin iktisada dâhil edilmesi, iktisadı daha verimli hâle getirebilecektir. Etik ve iktisat arasındaki mesafenin açılmasıyla ortaya çıkan kayıp iki yanlıdır. Mühendislik yaklaşımının etik için de yararlı sonuçlar doğurması muhtemeldir (Sen, 1990, s. 9).

Yayılmacı bir karaktere sahip olduğu bilinen iktisat biliminin, Sen'in önerileri üzerine mühendislik yönünü koruyarak etiğe dolayısıyla felsefeye kadar açılmasının, iktisadın ortodoksisinin ihmal ettiği alanları da içine alarak sosyal bilimler içerisinde elde ettiği "bilimlerin bilimi" olma vasfını daha da güçlendirmeye dönük olduğu söylenebilir. İktisadın mühendislik yönünü koruyarak bu açılımı yapması "bilim olarak iktisat"ın "sanat olarak iktisat"ın ilgi alanlarını da içermesini, yani ortodoksinin hâkimiyet alanı dışında bir konunun kalmamasını ifade etmektedir. Dolayısıyla 1970'li yıllardan beri söz konusu olan "metodolojik emperyalizm" ya da "iktisadi emperyalizm" tartışması, Sen'in iktisadın mühendislik yaklaşımının "yararlarını" benimsemesi hatta teşvik etmesiyle, sadece politikbilim ve sosyal teori ile sınırlı kalmamakta felsefeye de açılmakta ve etki etmektedir.

Bu durum 19. yüzyıldan bu yana, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerinin bir "bilim" statüsüne kavuşmaları konusunda bilim felsefesi düzleminde sürdürüle gelen tartışmalarda iki ana görüşü/eğilimi hatırlatmaktadır. Birinci görüş, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerini "doğa bilimi" örneğine göre düzenlemek ve bu düzenlemeye uygun bir sosyal bilim geliştirmek istemektedir. İkinci görüş ise, tarihe ve topluma yönelecek bir bilimin "doğa bilimi" örneğine göre kurulamayacağını belirterek, hem konu ve hem de yöntem bakımından bir başka bilim tasarımı altında bir tin bilimi oluşturmak istediğindedir.

Bu iki ana yönelim doğrultusunda 19. yüzyılın son çeyreğinden bu yana birbiriyle tartışan iki bilim felsefesi tipinden söz etmek mümkündür. Birinci tip bilim felsefesi, Bacon'dan başlayıp Locke, Hume ve Comte üzerinden Mach'a ve çağdaş mantıkçı pozitivistlere (Schlick, Carnap vb.) kadar kendi içinde değişik çizgilerle uzanan pozitivist bilim felsefesidir. Bu bilim felsefesi geleneğinde tek bilim, "bilimin birliği" ilkesi egemendir ve bundan büyük ölçüde "bilim" ile "doğa bilimi" kavramlarının özdeşliği kastedilir. İkinci tip bilim felsefesi ise, kökleri İbn Hal-

dun ve Vico'ya kadar inen bir gelenek içinde, Herder, Alman Tarih Okulu (Ranke, W. Humboldt, Droysen vb.), bazı bakımlardan Alman İdealizmi (Schleiermacher) üzerinden Dilthey'e, Yeni Kantçı Heidelberg Okulu'na (Rickert) ve çağdaş hermeneutik felsefesine (Gadamer) kadar uzanan bir çizgi üzerinde, "doğa bilimi" yanında bir ikinci bilimden söz eden ve bu bilimi temellendirmeye çalışan tarihselci bilim felsefesidir. Gerçi pozitivist bilim felsefesinde de iki tür bilimden, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerden söz edilir; ama sosyal bilimlerde aynı ve tek bilim tipine, yani gene "doğa bilimi"ne göre konumlanırlar.

İkinci tip bilim felsefesinde, tin bilimlerinin doğa bilimleri ile olan sınırlarını genişliğine göstermek yoluyla sistematik bir biçimde belirleyip temel özelliklerini saptama konusundaki en güçlü girişim W. Dilthey'dan (1833-1911) gelmiştir. Dilthey'a göre gerçeklik alanı doğal ve tinsel gerçeklik olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki gerçeklik alanı, konu ve yöntem bakımından birbirinden farklı iki bilim grubunca araştırılabilir: 1. Doğa bilimleri ve 2. Tin bilimleri. Doğa bilimi olgular arasındaki "değişmez" ilişkileri saptamaya çalışır ve saptadığı bu ilişkilere yasa adını verir. Doğa bilimlerinin yöntemleri açıklayıcıdır. Açıklama ise nedenselliği gerektirir. Nedensel ve nicel bir açıklama peşindeki doğa bilimleri için en uygun açıklama biçimi ise matematiksel açıklamadır. Bu olgucu bir konumlamadır. Ama tin bilimleri söz konusu olduğunda bu konumlama değişir. Dilthey'a göre tin bilimleri ancak öznel (sübjektif) olarak bir anlama (verstehen) konusu olabilen değerleri, normları, ideleri ve bunların anlamlarını, kısacası, tinsel gerçekliği anlamak durumundadır. Tinsel gerçekliği oluşturan ideler, normalar, değerler, her şeyden önce yaşanırlar. Bunlar tarihsel birikim olarak "insan yaşamı"nı yönlendiren, hatta biçimlendiren şeylerdir. Bu yüzden de bunlar bir algılamanın değil, yaşantılara dayalı bir anlamamanın konusu olabilirler (Özlem, 2008, s. 40-58).

İktisadın her iki kökenine yapılan atıf/vurgu, iktisadı doğa bilimlerine bağımlı bir sosyal bilim hâline getirirken, yukarıda dile getirilen ve Dilthey'in titizlikle işlemeye çalıştığı, doğa bilimi-tin bilimi ayrımını da geçersiz kılmaktadır. Böylece yaklaşık kırk yıldır devam eden "metodolojik emperyalizm" ile başlayan politik bilim ve sosyal teori tartışmalarından sonra felsefi düzlemde yürütülen tartışmalar da (doğa bilimi-tin bilimi) iktisadın bağımlı değişkeni hâline gelmiş olmaktadır.

Dolayısıyla Sen'in iktisadın her iki kökenine de vurgu yaparak iktisadın her iki yaklaşım arasında bir denge kurma önerisi, yukarıda dile getirilen felsefi düzlemde yürütülen tartışmalara katkı yapmaktan uzaktır. Sen'in katkısının "metodolojik emperyalizm" bağlamında olduğu görülmektedir.

Rasyonel Davranış

Rasyonalite kavramı neoklasik iktisat teorisinin özellikle de 1950'li yıllar sonrası hâkimiyetini tesis eden neo-Walrascı teorinin en önde gelen kavramıdır. İktisatçıların rasyonaliteye yükledikleri anlam, seçim kavramına odaklanma arttıktan sonra iktisadi analizin kendisinin en ayırıcı vasfı hâline gelmiştir. Ortodoks neoklasik teori içinde araçsal rasyonalite, teorinin tanımını oluşturan bir yapı arz etmektedir. İktisadın "sert çekirdeğini" oluşturan bu kavram, disiplinin en temel varsayımını oluşturduğundan pek de sorgulanmaz.

Rasyonaliteye yönelik en temel itirazların heterodoks okullardan gelmesi beklenirken paradoksal bir biçimde, itirazlar, ortodoks neoklasik teori içinden gelir. Fakat bu itirazlar kavramın teorideki merkezi yerini sorgulamak şeklinde değil de, gerçeklik karşısında teoriyi hayli sınırlı bir tanıma mahkûm eden bu kavramın tanımının biraz daha genişletilmesi, zenginleştirilmesi ve çağdaş tartışmalara açık hâle getirilmesi şeklindedir (Yılmaz, 2009, s. 143-144).

İktisat biliminde rasyonalitenin bu merkezi konumundan dolayı, iktisada yeni bir öneri veya kavram sunmak isteyenler bu kavramla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu yüzden Sen'in etik ve iktisat etkileşiminde ele aldığı önemli bir konu da rasyonalitedir.⁴ "Rasyonel davranış" varsayımı, modern iktisat teorisinde önemli bir yer tutmaktadır. Standart iktisat teorisinde davranışların rasyonalitesini tanımlamanın iki ana metodolojisi bulunmaktadır. Bunlardan biri rasyonaliteyi seçimlerin iç tutarlılığı olarak görmekte, diğeri ise rasyonaliteyi kişisel çıkarın maksimizasyonu ile özdeşleştirmektedir (Klamer, 1989, s. 141; Sen, 1990, s. 11).

⁴ Sen, "Akıllı Budalalar: Ekonomik Teorinin Davranışsal Temellerinin Eleştirisi" (Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundation Theory) adlı çalışmasında "pür/bütünüyle ekonomik insanı sosyal moron" olarak görmekte ve bunun imkânsızlığına değinmektedir (1977, s. 336). Ayrıca iktisat teorisindeki rasyonalitenin batı düşüncesinden başlanarak iktisat içinde bir tekniğe dönüştüğünü ele alan ufuk açıcı, müstakil bir çalışma için bkz. Yılmaz (2009).

Seçimlerin İç Tutarlılığı Olarak Rasyonalite

Gerçek hayatta ortaya çıkan seçimler kümesi, herhangi bir ikili bağıntı temelinde maksimizasyonun bir sonucu olarak açıklanabilir. Rasyonel seçim, insanın gerçekleştirmeye çalıştığı sonuç ile bunu yapış tarzı arasında asgari bir uygunluk bağıntı koşul olarak almak zorundadır. Sen, seçimlerin içsel tutarlılığını eleştirmektedir. Ona göre, seçimlerin içsel tutarlılığı tek başına rasyonalite için yeterli koşulu sağlayamamaktadır. Dışsal etkenlerin de seçim teorisine eklenmesi gerekmektedir (Sen, 1990, s. 13-14).

Fakat Sen'in bu analizinin standart rasyonel seçim teorilerine köklü bir eleştiri getirdiğini söylemek zordur. Çünkü bu analiz, nihayetinde rasyonel seçimi ikili bağıntı içerisinde analiz edip onu genişletmekte ve dışsal ilişkilerin de analize dâhil olmasını sağlamaktadır. Ama seçimin pür mantıksal ya da rasyonel temeli bundan etkilenmemektedir. Yani ilgili tartışmalar ilgili matematik dili içerisinde, çoğu zaman ikili bağıntı olarak yapılmakta ve bir anlamda pür mantık tartışmaları çerçevesinde yürümektedir (Yılmaz, 2009, s. 122).

Kişisel Çıkarın Maksimizasyonu Olarak Rasyonalite⁵

Bu rasyonalite yaklaşımı, bir insanın yaptığı seçimler ile onun kişisel çıkarı arasında dışsal bir uygunluk koşulu üzerinde yükselir. Rasyonalitenin içsel tutarlılık ve bireysel çıkar maksimizasyonu aynı mantıksal zemine oturmamaktadır. Tarihsel kökeni bakımından rasyonalitenin kişisel çıkar temelindeki yorumu uzun bir geçmişe sahiptir⁶ ve birkaç yüzyıldan beri, iktisat teorisinin ortodoksisinin/ana akımının temel özelliklerinden biri hâline gelmiştir.

Neden başka her şeyin bir kenara bırakılması pahasına, yalnızca kişisel çıkarın peşinde koşmak akılcı olsun? Rasyonalite kavramının bir "aracı" gibi kullanılmasına dayanan metodolojik strateji, gerçek hayattaki davranışların mutlaka kişisel çıkarın maksimizasyonuna yaslandığını önerdiğinde uygunsuzdur.

5 Kişisel çıkarın maksimizasyonu olarak rasyonalite tanımlamasının akıl ve çıkar ekseninde tartışıldığı Türkçe bir eser için bkz. Demir (2013b).

6 Kapitalizmin zaferini ilan etmeden evvel çıkarların tutkular bağlamında ele alındığı yetkin bir analiz için bkz. Hirschman (2008).

Kişisel çıkar kavramına yönelik önemli eleştiriler vardır. Bunlardan ilki bu kavram yoluyla iktisadın etiği dışladığını öne sürmektedir. Çünkü bireysel çıkarın rasyonalite ile ilişkilendirilmesi, iktisatta etik ile ilgili yaklaşımların reddini de gerektirmektedir (Sen, 1990, s. 15-17; Yılmaz, 2009, s. 125).

Ayrıca bireysel çıkarın maksimizasyonu olarak kavranan rasyonalite yaklaşımı, iktisat teorisi içinde uzun zamandan beri var olan “Das Adam Smith Problem”⁷ tartışmasına da kaynaklık etmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi Sen, Smith’i düşünsel öncüsü olarak kabul etmektedir. Hatta Sen, Nobel İktisat Ödülü almasını sağlayan “yapabilirlik” (*capability*)⁸ yaklaşımını geliştirdiği ve diğer çalışmalarının bir özeti niteliğindeki “Özgürlükle Kalkınma” adlı eserinin güçlü bir şekilde Smithçi karakter taşıdığını ifade etmektedir (Sen, 2004, s. 346).

Sen’e göre Smith’in Ahlaki Duygular Teorisi (*The Theory of Moral Sentiments*) adlı kitabında açıkladığı gibi, ihtiyatlı davranış, “akıl ve kavrayış” özelliği ile “kendine hâkim olma” özelliğinin birliğidir. “Kendine hâkim olma” kavramı, hiçbir biçimde “kişisel çıkar”la ya da Smith’in kendi deyişiyle “ben sevgisi”yle özdeş değildir. Smith, “kendine hâkim olma” ve “sempati” kavramlarına sıkı sıkıya bağlıdır.

Yine Sen’e göre günümüz Smithçilerinin yaptıkları: “Yemeğimizi, kasabın, bira imalatçısının ya da fırıncının iyiliğimizi değil kendi çıkarlarını düşünmelerine borçluyuz. Onların insanlığına değil ben sevgisine hitap ederiz; onlarla konuşurken kendi ihtiyaçlarımızdan söz ederiz.” şeklindeki ünlü alıntı, yanlış yorumlanmaktadır. Çünkü Smith’in yapmak istediği şey, yorumlayıcılarından çok farklıdır. Sen’e göre alıntılanan pasaj iş bölümü ile ilgilidir. Dolayısıyla pasaj iş bölümünün neden ve nasıl işlediğini anlatmak içindir. Gerçekte Smith tam tersini iddia etmekte, ekonomik selameti tek bir insan saikine/davranışına dayandırmamaktadır. Smith hiçbir çalışmasında kişisel çıkara genel olarak öteki faaliyetlerden üstün bir rol atfetmemiştir (Sen, 1986, s. 31-34, 1990, s. 22-26).

7 Bu tartışma nihayetinde Smith’in birey tasavvurunun iktisat içi tartışmalardaki doğasına ilişkin bir tartışmadır (Yılmaz, 2010, s. 67). Ayrıca tartışmanın daha geniş boyutlarda eleştirel açıdan ele alındığı yaklaşımlar için bkz. Teichgraber III (1981), Wilson ve Dixon (2004).

8 Bir kişinin “kapasitesi” o kişinin başarması mümkün olan alternatif işlev bileşimlerini anlatır. Bu durumda kapasite bir tür özgürlüktür; alternatif işlev bileşimlerini başarmak için gerekli olan temel özgürlük ya da formel olmayan biçimde, çeşitli yaşam tarzlarını gerçekleştirme özgürlüğüdür (Sen, 2004, s. 108). Kapasite yaklaşımının ele alındığı müstakil bir çalışma için bkz. Boz (2009).

Ayşe Buğra da Sen ile benzer tespitlerde bulunarak, Ulusların Zenginliği'nde Smith'in kişisel çıkar dürtüsünü ekonomik faaliyetin tek yönlendiricisi olarak görmediğini gösteren bölümlerin var olduğunu söylemektedir. Fakat ona göre bu tartışma Ahlaki Duygular Kuramı'nda kalmıştır. Smith maddi çıkar peşininde koşma dürtüsünün sempati ilkesinin yozlaşması ile oluştuğunu ifade eder. Buğra'ya göre sorun, iktisatçıların, Smith'ten, Ahlaki Duygular Kuramı'ndan Ulusların Zenginliği'ne geçerken çözülmeden bırakılan ahlaki çelişkiyi miras almış olmalarıdır (Buğra, 1988, s. 18).

Faydacılık ve Kişiler Arası Fayda Karşılaştırılması

İktisat disiplini içinde hâkim etik okulunun faydacılık olduğu söylenebilir. Bundan dolayı Sen, faydacılık sorununu etik, "haklar kuramı" ve adalet sorunları ile karşılaştırabilecek şekilde yeniden bir okumaya tabi tutar. Zaten Sen'i diğer iktisatçılardan farklı kılan özellik, modern refah iktisadında⁹ önemli bir yer tutan faydacılığın eleştirisini yapması ve haklar kuramı denilen Amerikan çağdaş politik felsefe tartışmalarını modern refah iktisadına dâhil etmesidir.

Sen'e göre faydacı değerlendirmenin gerekleri üç ayrı bileşene bölünebilir. Birinci bileşen "sonuçculuk"tur ve bütün seçeneklerin (eylemler, kurallar ve kurumlar vb.) sonuçları, yani ortaya çıkardıkları neticeler bakımından değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Yapılan işlerin sonucunu odağa yerleştiren bu yaklaşım bazı normatif teorilerin bir kısım ilkelerini, sonuçlarına bakılmaksızın doğru bulma eğilimini reddeder. Aslında bu yaklaşım sadece sonuca duyarlı olmanın ötesine geçer, çünkü sonuç dışında herhangi bir şeyin nihai olarak önem taşıyabileceğini göz ardı eder.

Faydacılığın ikinci bileşeni, yapılan işlere dair değerlendirmeleri her bir durumda (hakların kullanılmasını, görevlerin yerine getirilmesini ya da bu ikisinin ihlalini vb. doğrudan dikkate almaksızın) ortaya çıkan faydalarla sınırlayan "refahçılık"tır. Refahçılık sonuçculukla birleştiği zaman, her seçeneğin ayrı ayrı ürettiği faydalarla değerlendirilmesi gerektiği görülür. Örneğin, her

⁹ Amartya Sen refah iktisadına yaptığı katkılarla Nobel İktisat Ödülü almıştır. James Meade ve Lionel Robbins'ten beri neredeyse kırk yıldır devam eden faydacılık yaklaşımını eleştirerek refah iktisadının dar tanımını genişletmiş ve modern refah iktisadında yeni tartışmalara kapı aralamıştır (Atkinson, 1999, s. 174).

eylem ortaya çıkan sonuçla değerlendirilir (sonuçculuk nedeniyle) ve sonuç olarak ortaya çıkan durum o durumda ortaya çıkan faydalarla değerlendirilir (refahçılık nedeniyle).

Üçüncü bileşen “en yüksek toplam”dır. Farklı insanların edindikleri faydaların toplam yararını elde etmek için onları bir araya getirerek toplamayı ve bunu yaparken söz konusu toplamın bireylere dağılımını dikkate almamayı gerektirir (yani toplam fayda, faydaların paylaşımındaki eşitsizliğin boyutu dikkate alınmadan azamileştirilmektedir). Bu üç bileşenin bir araya gelmesi her seçeneğin o seçenek aracılığıyla üretilen faydalar toplamıyla değerlendirildiği klasik faydacı formülü verir (Sen, 1979, 2004, s. 84-85).

Sen'e göre faydacılık, geleneksel refah iktisadında “kutsal” bir konuma sahiptir. Faydacılığın kutsal konumu ile Pareto Optimumu arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Faydacılığın “en yüksek toplam” bileşeni ile Pareto Optimumu, bölüşüm sorunları ile ilgilenmemektedirler. Pareto Optimumu, kişilerarası fayda karşılaştırılması¹⁰ yapmaksızın faydacı mantığı mümkün olduğu kadar ileri taşımaktadır. Kişiler arası fayda karşılaştırılmasının olanaksız kabul edilmesiyle fayda hâlâ içkin tek değer olarak ayakta kalmaktadır. Gerçekten de faydacı kriterin faydanın hiçbir şekilde karşılaştırılmaz olduğu bir durumla birleşmesinin hiçbir ikirciklilik taşımayan toplumsal sıralamanın kısmi bir düzenlemesini getireceği ve bu kısmi düzenlemenin Pareto kriteriyle elde edilen toplumsal sıralamayla bir biçimde aynı olacağı kolayca gösterilebilir. Böylece Pareto Optimumunu da arkasına alan faydacılık, refah iktisadında kayda değer bir yer tutmaktadır (Sen, 1990, s. 38).

Ne mutluluğu ne de arzuyu ölçmek yeterince kolay olmadığı için, modern iktisadi çözümlerde fayda çoğu kez bir kişinin gözlemlenebilir seçeneklerinin sayısal temsili olarak tanımlanır. Temel formül şudur: Bir kişi alternatif bir x 'i,

10 Kişiler arası fayda karşılaştırılmasının olanaklı olup olmadığı tartışmasının iktisat teorisi içerisinde uzun bir geçmişi vardır. Lionel Robbins'in 1930'lu yıllarda geliştirdiği “faydanın kişiler arası karşılaştırılması yapılamaz” yaklaşımı, iktisatçılar tarafından kabul görmüştür. Robbins bu yaklaşımı şu şekilde gerekçelendirmektedir: “Eşitlik fikri, bilimsel olmayan, değer yargularına dayanan ve iktisat dışı bir düşüncedir. Bundan dolayı kişiler arası fayda karşılaştırılması yapılamaz.” (1938, s. 640). İktisatçılar arasında refahın karşılaştırılabileceğini savunanlar kardinal faydayı öne çıkarırken, refahın karşılaştırılmazlığını savunanlar ordinal faydayı öne çıkarmaktadırlar. “İktisat felsefesi” diye nitelendirilecek alana dair çalışmaları ile hatırlanan Daniel M. Hausman da faydanın karşılaştırılması meselesinde ordinalist bir tutum içindedir (Hausman, 1995, s. 475). Fakat Sen, Robbins ve Hausman'ın aksi yönünde ve de oldukça etkili bir görüş belirtmektedir. Sen, kişiler arası fayda karşılaştırılmasını uygun görmektedir. Zaten Sen ile John Harsanyi arasındaki çağdaş faydacılık tartışması da bu yönü ile öne çıkmaktadır. Harsanyi'ye göre, bireysel faydanın anlaşılması, aynı zamanda onun eşitlik içermediğinin de fark edilmesidir. Sen ise Harsanyi'nin faydacılık anlayışını temsili olarak görmektedir ve daha eşitlikçi bir tarzda faydacılık yorumları yapmaktadır. Sen-Harsanyi tartışmasının hem teknik hem de teknik olmayan bir düzeyde analizleri için bkz. McClennen (1981), Nunan (1981), Weymark (1991).

bir başka alternatif olan y'ye tercih edecek olursa, ancak bu durumda o kişi x'ten y'ye kıyasla daha fazla fayda sağlar. Faydanın "ölçeklendirilmesi" diğerlerinin yanı sıra bu kuralı izlemek durumundadır ve bu çerçevede bir kişinin x'ten, y'ye kıyasla daha fazla fayda sağladığını onaylamak, ikisi arasında bir seçim söz konusu olduğunda x'i seçeceğini söylemekten önemli ölçüde farklıdır (O'Neill, 2001, s. 63-65; Sen, 2004, s. 85).

Sen'e göre, faydacı düşüncenin en önemli handikaplarından biri, hak temelli etik teorileri (haklar kuramı) etik literatürden çıkarmaya çalışmasıdır. Bu yüzden Jeremy Bentham gibi faydacılar etik teorileri, "düpedüz saçmalık", "kâğıt üzerinde feryat" ve "retorik saçmalık, palyaçoluk" gibi terimlerle karalamışlardır. Etik alanında faydacılığın uzun hâkimiyetine rağmen hak temelli etik teoriler son zamanlarda başkalarının yanı sıra Kangler, Rawls, Nozick, Dworkin ve Mackie gibi yazarlarca yeniden ve güçlü biçimde canlandırılmıştır (Sen, 1990, s. 48-49).¹¹

Modern liberter teori, bazı formüllendirmelerde haklardan oluşan (kişisel serbestliklerden mülkiyet hakkına kadar değişen) geniş grupları, (yoksunluk ve yoksulluğun kaldırılmasını kapsayan) toplumsal hedefler için verilen uğraşın üzerine neredeyse tam bir siyasal öncelik olarak yerleştirir. Yaratacakları sonuçlara bakılmaksızın kabul edilen hakları güvence altına almak için tasarlanan işlemler, arzulanabilir olduğuna hükmedilen şeylerle (faydalar, refah, sonuçların ya da fırsatların adilliği vb.) aynı düzlemde yer almazlar (tez bu şekilde devam eder). Dolayısıyla, bu formüllendirmede mesele, hakların karşılaştırılmalı önemi değil, mutlak önceliğidir. Hak temelli etik teorilerden en etkili olanı şüphesiz John Rawls'un teorisidir.¹² Bu teorinin birçok önceliği vardır. Ama Rawls'un kendisi "özgürlüğün önceliği" ile başlamaktadır. Sen'e göre, modern liberter teorisinin geniş haklar önceliğine karşın Rawls'un "özgürlük önceliği"nde ise haklar daha dar kapsamlıdır ve aynı zamanda iktisadi ihtiyaçların gücüyle hiçbir şekilde uzlaştırılmaz (2004, s. 90).¹³

11 Ayrıca Sen, haklar kuramını ele almak için müstakil bir eser yazmış ve eserini haklar kuramı teorisyenleri içerisinde en yakın durduğu isim olan John Rawls'a ithaf etmiştir (Sen, 2009). Tek başına bu durum bile Amartya Sen'in faydacılık/haklar tartışmasında nerede durduğu hakkında ipucu vermektedir. Sen ve Rawls arasındaki düşünsel etkileşim için bkz. Gilardone (2013).

12 Robert Nozick'e göre, Rawls'un A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi), siyaset ve ahlak felsefesi alanında John Stuart Mill'in yazılarından beri benzeri görülmemiş, güçlü, derin, ustaca hazırlanmış, geniş kapsamlı ve sistematik bir eserdir. Güzel bir bütün haline getirilmiş aydınlatıcı fikirler kaynağıdır. Siyaset felsefecileri, ya Rawls'un teorisinde çalışmak zorundadırlar ya da neden böyle yapmadıklarını açıklamak zorundadırlar (Nozick, 2006, s. 241).

13 Mustafa Erdoğan, Sen'in aksine, sadece Rawls'un değil, Dworkin dâhil tüm Amerikan liberter geleneğinin en üstün ahlaki talepler olarak nitelediği "haklar" listesinde mesele ifade ve örgütlenme özgürlüklerine öncelikli bir yer verirken, iktisadi özgürlük haklarını bu listeye dâhil etmediğini belirtmektedir (2013).

Dominique Meda'nın gösterdiği gibi, aslında Rawls'un kuramı, politik felsefe-den ziyade, "iktisat bilimi"nden kaynaklanan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumsal seçiş ya da rasyonel seçiş kuramı olarak adlandırılan disiplinde kullanılan yöntemlerden esinlenmektedir. Rawls, Adalet Kuramı'nda, başlangıçtaki durumda tarafların rasyonel varlıklar olduklarını açıklar ve ekler: "Rasyonalite ilkesi, dar anlamda, yani verili amaçlara varmak için en etkili araçları kullanma yeteneği olarak yorumlanmalıdır... Adalet kuramı, rasyonel seçiş kuramının belki de en önemli bölümüdür." (Meda, 2012, s. 257). Görüldüğü gibi, Sen ve de Erdoğan'ın (2013) iddialarının aksine, Rawls dâhil tüm modern liberter teori, iktisat varsayımlarını benimsemektedir. Dolayısıyla Rawls'un faydacılık eleştirisi de bireycilik temelindedir ve faydacılığın "ilkel" bireyciliği yerine kendisinin "yüksek" bireyciliğinin konulmasıdır. Kuramının üstünlüğü ise sistematikliğinden kaynaklanmaktadır (Meda, 2012, s. 278-279).¹⁴

Sonuç

Sen'in ilk dönem çalışmaları daha çok teknik (ya da Sen'in kendi deyişiyle mühendislik/lojistik) iktisatla ilgilidir. Daha sonraki çalışmaları heterodoksiye kayma yönelimi gösterse de temel de ortodoksiden sapmadığı görülmektedir. Sen, ortodoksi dışında çalışmalar yapsa da ortodoksiye bağlı başat yaklaşım, çalışmalarının omurgasının oluşturmaktadır. Bundan dolayı, Sen'in "etik-iktisat etkileşimi yaklaşımı" dâhil tüm heterodoks çalışmaları, ortodoksinin heterodoksiye yayılması şeklinde görülebilir.

¹⁴ Rawls'un kuramının politiktan ziyade iktisat içerikli olduğuna dair daha ayrıntılı bir eleştirisi için bkz. Mouffe (2008) ve Meda (2012). Buna karşın Rawl'un kuramının, öncelikli olarak, "toplum sözleşmesi" geleneği içerisinde yer aldığı söylenebilir. Bilindiği gibi, toplum sözleşmesi geleneği, büyük oranda Locke, Rousseau ve Hobbes tarafından şekillendirilmiş politik bir tasarımdır ve "başlangıç durumu/tabiati hâli" gibi bir varsayımı esas almaktadır. Yani "kültür ortaya çıkmadan önce insan hangi koşullarda yaşamaktadır?" sorusu ve "insan ilişkileri belli bir kaideye göre düzenlenmemektedir" cevabı tabiat hâlini açıklamaktadır. Yine bu durumla ilgili olarak "cehalet perdesi" varsayımı da kurama dâhil olmaktadır. Rawls bu iki varsayım üzerine adalet kuramını oturtur ve teorisini rasyonel seçiş teorisi ya da "social choice" teori yöntemi ile açıklar. Ve buradan da adalet kuramına ulaşır. Burada rasyonel kavramı, Rawls'un kuramında anahtar kavramlardan biridir. O, kavramı "rational-reasonable" diye ikiye ayırır. Rational kavramı, koşullu buyrukları yöneten, duyular dünyasını yöneten mantıktan kaynaklanan akıl kullanımıdır. Yani "hesaplı" hareketin adıdır, araçsalı akıldır. Oysa reasonable kavramı aklın araç olarak değil, kendiliğinde, kendi kendisinin amacı olarak algılanmasını içerir. Yani "makul" olmandır. Rawls bütünüyle reasonable kavramının yönetmesi gereken bir sürecin "rational choice" kuramıyla irdeleneceğini iddia ediyor. Oysa "rational choice" kuramı, eğilimleri doğrultusunda iş gören, amacını en çoklaştıran rational bireyleri varsayar. Görüldüğü gibi rational-reasonable ikilemi burada baş gösterir ve Rawls bunu ikinci büyük kitabı olan Political Liberalism (Siyasal Liberalizm) ile aşmaya çalışır ve kimi yazarlara göre bu eserinde rasyonel seçiş teorisini terk eder (Ege, 2011, s. 165-186). Fakat yine de iktisat temelli bir adalet kuramı/anlayışı oluşturmuş olur. Bundan dolayı Rawls'un kuramının özel olarak etik, adalet kuramı, faydacılık ve refah ile genel olarak da politik iktisat ile ilgili önemli bir yerde durduğu söylenebilir.

Ayrıca Sen, felsefeyle uyumlu bir iktisadi analiz yaklaşımını yöntemsel bireycilik, etik bireycilik ve siyasal liberalizmi birleştirerek başarmaya çalışır. Ortodoks olmayan araştırma programını, standart bir metodolojiyle yürütebildiği için rahat biçimde ortodoks/egemen iktisat yaklaşımına kendini kabul ettirebildiği söylenebilir. Bu açıdan Sen, hem eleştirel hem de “uygun” bir iktisat yaklaşımının günümüzde önde gelen bir temsilcisidir. Zaten Sen’in yaklaşımının asıl önemli yanı, eleştirel olması değil, bireysel çıkar normuna bariz biçimde uymayan kuramsal araçlar geliştirerek, iktisat kuramının merkezine “değerleri” yerleştirebilmesidir. Sen’in önerdiği analitik araçlar, iktisat disiplini içinde kalarak, iktisatçı olmayan bir çözümlemenin mümkün olabileceğini ve iktisadın, analitik gücünü kaybetmeden, etik ve siyasal değerler merkezli de tasarlanabileceğini gösterir (İnsel, 2000, s. 20). Nobel İktisat Ödülü almasında da bu “başarılı” girişiminin (ortodoks olmayan araştırma programını standart metodolojiyle yürütebilmesinin) büyük payı olduğu söylenebilir.

Kısacası Sen, iktisat başta olmak üzere kalkınma, politik bilim ve felsefe alanlarında ürün vermektedir. Fakat kuramındaki tüm bu verimlilik ve çeşitliliğe rağmen iktisadın ortodoksisini sarsacak argümantasyonlar geliştirememektedir. Bunun nedeni disiplinin ortodoksisine fazlasıyla gömülü olması ve yürüttüğü metodolojide “metodolojik emperyalizm”den kaynaklanan rasyonel seçim teorisini kullanmasıdır. Bundan dolayı, etik-iktisat önerisinin de piyasanın ya da sosyal sistemin başarısı için ortodoksi bağlamında geliştirilen bir kuram olduğu görülmektedir.

Economics and Ethics: Heritage of Amartya Sen

Adem LEVENT^a

Muş Alparslan University

Abstract

Amartya Sen is currently working on enriching the discipline of economics through the introduction of new propositions. One of these propositions, developed by himself and based on Adam Smith, is an approach to economy in harmony with ethics. According to Sen, economy has two separate origins; engineering and ethics. For him, no example of two forms, such as ethics and engineering, can be considered to be completely pure in any sense. The real problem in economics is the problem of balance between these two approaches. According to Sen, many spokespeople advocating an ethical approach, from Aristotle to Adam Smith, have also shown a deep interest in various aspects of engineering within the general frame described by ethical reasoning. For this reason, these two origins should be balanced which means to review the concepts of the discipline; among them being rationality, utilitarianism, and Pareto Optimality. The review or criticism of these concepts is not intended to unsettle the orthodox/prevaling approach of economy, but is rather an effort to sort out the conflicting points within the discipline and to search for ways to increase functionability. Along with Sen's work, the study has been strengthened through the inclusion of other works that refer to the relationship between ethics and economy in an attempt to see the objective of Sen's ethics based argumentations. Thus, the objective of Sen's ethics based proposition is to develop the discipline within the contexts laid out by the orthodoxy and then to expand this discipline to as many other social sciences as possible. With this in mind however, Sen's proposal is still quite far from being a proposition or argument developed as part of the heterodoxy.

Key Words

Amartya Sen, Ethics, Orthodox Economy, Rational Behavior, Utilitarianism.

^a Adem LEVENT is a Ph.D. candidate in the Department of Economics, Faculty of Economics, Istanbul University. His fields of study are methodology of economics, sociology of economics, and economic thought. *Correspondence:* Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, Fatih, Istanbul, Turkey. Email: levent49@gmail.com

"It is highly possible that when one mentions economics, the market economy comes to mind and when one mentions ethics, altruism comes to mind. How will expanding the area of intersection between the legitimacy of ethics in economy increase the chance of success of the social system? The interaction between ethics and economy expands this intersection rather than shrinking it." (Demir, 2013a, p. 244)

The discipline of economic, whose development traces its beginnings as a sub-branch of ethics, has been reduced from the science of wealth to political economy and then to rational choice theory. As such, it has been removed from among the branches of philosophy, political science, and social theory. This reality indicates that the relation between economics and the social sciences is on the decrease, while at the same time becoming more technical, thereby bringing it closer to the natural sciences. While the orthodoxy of the discipline (Yilmaz, 2012, pp. 4-5) has been formed by means of this historical development process, it now has made its way into modern period carrying with it the claim of being both "universal" and "objective."

The orthodoxy of the discipline ostracizes ethics under the claim that it encompasses value judgments by which it removes the discipline from scientific criteria. When ethics finds itself in the agenda of the literature on economics, it is met with doubt and contempt on the basis of the subjective evaluations and individual opinions that come to the forefront. For the modern economist involved in the orthodoxy, ethics is an empty, meaningless concept devoid of any inherent value. For this reason, it can be said that most attempts to place ethics into the theory of economics had been unsuccessful, and that furthermore, the prevailing orthodox theoretical approach to economics had no problem disregarding such efforts until recently (İnsel, 2000, p. 7).

Moreover, Sen's ethical economy proposal has made a new, long-neglected contribution to the relationship between ethics and economics. The level of this contribution should therefore be discussed, making the aim of this study to point out the debated aspects of Sen's significant approach to ethics-economics.

This work mainly discusses the place of Sen's proposal, which he developed in parallel to the ethics-economics proposition, within the discipline by referring to the two origins of economy, rational behavior and utilitarianism. Therefore, this work does not aim to discuss all of Sen's ideas, rather it intends to delve

into the debated aspects of Sen's innovative ethical economics proposal whose impact is clearly visible within the discipline of economy.

The Two Origins of Economics

According to Sen, economics is related to two origins, both of which are related to politics but which also come from two separate traditions themselves. One of these is "ethics" and the other is "engineering" (Sen, 2004). Ultimately, economics is related to ethics and political research, making it impossible to isolate economics from ethics and politics. It cannot be said that the engineering, the other origin of economics, is certainly related to ethics, dealing with such question as: "how should a human being live?" The engineering approach is related more with "logistics," which can be described as the management, organization, and planning of the activities that provide goods and services. On the one hand, Sen expresses that ethical based explanations of human behavior have a place in modern economics while on the other hand, he states that the engineering approach can also contribute to the discipline.

According to Sen, it is clear that, when its nature is taken into consideration, both origins of economics have been discussed by economics philosophers. While Adam Smith, John Stuart Mill, Karl Marx, and Francis Edgeworth's works are related to ethical issues; William Petty, François Quesnay, David Ricardo, Augustine Cournot, and Leon Walras's works are related to matters of logistics and engineering (Sen, 1990, pp. 2-6). Citing philosophers from the pioneers of these two traditions, Sen says that he was influenced more by those who were interested in ethics (Klamer, 1989, p. 141).

It can be said that the science of economics, with its expansionist character, is directed at strengthening its attribute of being the "science of sciences" within the social sciences by including those areas the economics orthodoxy has thus far neglected while preserving its engineering aspect and becoming open to ethics, and even to philosophy, through Sen's suggestions. This expansion of economics, while protecting its engineering aspect, means that "economics as a science" encompasses the areas of interest of "economics as an art," and

that there is no subject not under the dominance of the orthodoxy. Therefore, through Sen's adoption, and even through the encouragement of the "benefits" of the engineering approach of economics, the argument of "methodological imperialism" or "economics imperialism" that has been in question since the 1970's has not been limited to political science and social theory, but has both expanded into and affected philosophy.

In accordance with these two main directions, it is possible to state that there are two types of "science philosophy" which have appeared since the last quarter of the 19th century. The first type of science philosophy is the positivist science philosophy, whose roots may be traced to Bacon, being nurtured by Locke, Hume, and Comte until reaching Mach, under whom they have come into fruition in the form of modern logical positivism (Schlick, Carnap, etc.). In the tradition of this scientific philosophy, only one science; that is, "the unity of science," is dominant and this means the uniformity of the concepts of "science" and "natural science." The roots of the second type of science philosophy trace themselves to the tradition of Ibn Khaldun and Vico, continuing under Herder and The German School of History (Ranke, W. Humboldt, Droysen, etc.) until they reach Dilthey via German Idealism (Schleiermacher), the New Kantian Heidelberg School (Rickert), and modern hermeneutic philosophy (Gadamer). This tradition is the historical science philosophy that discusses a second science next to "natural science," working diligently both to establish it and build its credence (Özlem, 2008, pp. 40-50).

Both references to the origins of economics turn economics into a social science dependent on the natural sciences while invalidating the distinction between the spiritual sciences and the natural sciences, a distinction which Dilthey has diligently tried to assert, as mentioned above. As a result, after all the arguments starting with "methodological imperialism," continuing with political science and social theory, extended onto a philosophical plane (natural sciences-spiritual sciences) and have become a dependent variable of economics. Consequently, by stressing the two origins of economics, Sen's proposal of economics strikes a balance between both approaches and is far from contributing to the above-mentioned arguments being carried out on

a philosophical basis. It is clear that Sen's contribution is in the domain of "methodological imperialism."

Rational Behavior

The concept of rationality is the preeminent concept of the neo-Walrasian theory of the neoclassical economics theory which established its dominance after the 1950's. This concept, considered the "hard core" of economics, is not often questioned because it constitutes the most fundamental hypothesis of the discipline. Interestingly, whereas the basic objections to rationality are expected from heterodox schools, paradoxically, the objections come from within the orthodox neoclassical theory. Yet, these objections do not question the central position of the concept in the theory which confines itself to a very limited definition, but rather they consist of extending, enriching, and opening this concept to modern arguments (Yılmaz, 2009, pp. 143-144).

Those who would like to introduce a new proposition or concept to the field of economics must face this concept because of rationality's holding a central position in the discipline. For this reason, rationality is another important subject Sen has discussed in the interaction of ethics and economics. In his book "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundation Theory," he sees "the purely economic man as a social moron" while also speaking about the impossibility of such a man (1977, p. 336).

This approach to rationality is built upon the condition of an external convenience between the choices that an individual makes combined with his/her personal interest. Yet, neither internal consistency nor maximizing personal interest of rationality (Demir, 2013b) sit on the same logical base. With regards to its historical origins, the interpretation based on the personal interest discourse of rationality has a long-standing history (Hirschman, 2008) which has, for a couple of centuries, become one of the main features of the orthodox thought within the theory of economics.

Also, the rationality approach, seen as the maximization of personal interest, is also the source of the “Das Adam Smith Problem” discussion, a point present in the theory of economics for a long time. Ultimately, this discussion is one about the nature of Smith’s conception of the individual within the arguments of economics (Teichgraeber III, 1981; Wison & Dixon, 2004; Yilmaz, 2010, p. 67). The “capacity” of one person tells the alternative composite functions that the person can achieve. In this situation, capacity is a type of freedom; specifically, it is the freedom necessary to achieve the alternative composite functions, or to put it informally, it is the freedom to realize various lifestyles (Boz, 2009; Sen, 2004, p. 108).

According to Sen, the famous Smith quotation repeated by his supporters today, “We owe our food to the butcher or the beer maker looking after his own interest rather than ours. We do not appeal to their humanity but to their ‘self’ love; when we are talking to them we talk about our needs” is misinterpreted. What Smith wants to do is very different from what his interpreters understand. Smith has never placed a superior role on personal interests above other activities (Sen, 1986, pp. 31-34, 1990, pp. 22-26).

Ayşe Buğra also makes similar observations to Sen, stating in her work, *The Wealth of Nations*, that there are sections indicating that Smith does not see the impulse of personal interest as the sole determiner of economic activity. According to her, this discussion has stayed within the Ethical Feelings Hypothesis, evident in Smith’s statement that the impulse of chasing material gain is formed by the corruption of the principle of sympathy. According to Buğra, the problem is the inheritance of the ethical discrepancies by economists that have been left without a solution by Smith passing from *The Theory of Moral Sentiments* to *The Wealth of Nations* (Buğra, 1988, p. 18).

Utilitarianism and the Interpersonal Comparison of Utility

It can be said that the dominant school within the school of economics is utilitarianism. For this reason, Sen subjects utilitarianism argument to a new reading in which he compares it with “the rights hypothesis” of ethics

and justice arguments. After all, what makes Sen unique among the rest of economists is his criticism of utilitarianism since it holds such an important place in modern welfare economics. Another aspect making Sen unique is his inclusion of what is called the rights hypothesis, which is the modern American political philosophy argument, in the modern welfare economics. Amartya Sen received the Nobel Prize in Economic Sciences for his contributions to welfare economics. He widened the narrow description of welfare economics by criticizing the utilitarianism approach which had been in place since James Meade and Lionel Robbins, thereby opening the door for new discussions in the field of modern welfare economics (Atkinson, 1999, p. 174).

According to Sen, the requirements of the evaluation of utilitarianism can be divided into three components. The first being “consequentialism,” where it is argued that all choices (actions, rules, hypotheses, etc.) should be evaluated according to their results -meaning their outcomes- which they manifest. The second component of utilitarianism is “welfarism,” which limits the evaluation of labor in each case to the outcome of benefits (without directly taking into account the use of rights, fulfillment of duties, or the breach of both, etc.). It becomes clear that when welfarism merges with consequentialism, each option needs to be evaluated separately according to the benefits they produce. The third component is the “highest total,” and in order to calculate to total benefit which people have obtained, one needs to add all of them together without taking individual distribution into consideration (which means that total benefit should be maximized by disregarding the extent of inequality in the sharing of these benefits). All three of these components together give us the classical utilitarianist formula, in which each component is evaluated according to the total benefits produced by that individual component (Sen, 1979, 2004, pp. 84-85).

According to Sen utilitarianism has a “sacred” place in traditional welfare economics and that there is a close relationship between the sacred place of utilitarianism and the Pareto Optimum. The “highest total” component, together with Pareto Optimum, are not interested in problems in distribution. The Lionel Robbins approach, which he developed in the 1930’s, stating that, “benefits cannot be compared among individuals” has been accepted by economists (1938, p. 640).

Among economists, those who argue that welfare can be compared, highlight the cardinal benefit whereas those who argue that benefits cannot be compared, highlight the ordinal benefit. Daniel M. Hausman, renowned for his work which could be referred to as the “philosophy of economics,” holds an ordinalist attitude regarding the matter of comparison of benefits (Hausman, 1995, p. 475). Sen, however, makes a very effective argument opposing Robbins and Hausman, believing in the comparison of benefits among individuals. According to Harsanyi, the understanding of individual benefit is also the realization that it does not include equality. Sen sees Harsanyi as the representation of the utilitarian understanding which makes more egalitarian utilitarian comments. There has been further analysis of the Sen-Harsanyi argument both technically and non-technically (McClennen, 1981; Nuna, 1981; Weymark, 1991).

In modern economics analysis, benefit is generally defined as the numeric representation of the observable choices of an individual since it is not easy to measure happiness or desire. The basic formula is as follows: If an individual prefers the x alternative to another alternative (y), that person benefits more from x than from y. The “scaling” of benefits must follow this rule, among others, and in this case confirming that an individual benefits more from x as compared to y is considerably different than saying an individual will chose x if he has to choose between the two (O’Neill, 2001, pp. 63-65; Sen, 2004, p. 85).

According to Sen, one of the greatest handicaps of utilitarian thought is that it tries to remove ethical theories (right hypothesis) from ethics literature. On this topic, Sen wrote a separate work, dedicating it work to John Rawls, who Sen felt to be the closest to the right hypothesis theoreticians (Gilardone, 2013; Sen 2009).

In some of the theories, the modern libertarian theory places the wide groups that consist of rights (from individual freedoms to rights of property) as a political priority above the endeavor for societal objectives (those which include reducing poverty and deprivation). According to Robert Nozick (2006, p. 241), Rawls’ work, *A Theory of Justice*, is a powerful, deep, and professionally prepared wide ranged, systematic work in the field of politics and ethical philosophy, unprecedented since the writings of John Stuart Mill. Sen believes that despite the precedence of the wide range of rights in the modern libertarian theory, the

rights in the Rawls 'freedom precedence' are narrower while at the same time do not reach reconciliation with the power of economic necessities (2004, p. 90). Mustafa Erdoğan states that, in contrast to Sen, not only Rawls, but neither Dworkin nor any of the American libertarian traditionalists which attribute the freedom of expression and freedom of organization as the highest ethical demands, includes economic freedom in their list of freedoms (2013).

As Dominique Meda has shown, actually Rawls's hypothesis is inspired from the methods used in the discipline dubbed *societal choice* or *rational choice* in the USA, which arised from the "science of economics," and not from political philosophy. In his work, *Justice Hypothesis*, Rawls explains that parties are rational beings at the beginning, adding: "The rationality principle, in a narrow sense, should be interpreted as the most effective ability to use the tools to reach the given goals... the Justice Hypothesis, may be the most important section of the rational choice hypothesis." (Meda, 2012, p. 157; Mouffe, 2008).

The concept of Rationality is one of the key concepts in Rawls's hypothesis. He divides the concept into two: rational and reasonable. The "rational" concept is the use of intelligence that stems from logic, which rules the world of senses and the conditional orders. It is the name of the "calculated" movement, and it is the instrumentalist intelligence. The "reasonable" concept includes the perception of intelligence as an objective in and of itself, and not as a tool. In a sense, it is the quintessential "reasonable" one. Rawls argues that the process that should be managed by the "reasonable" concept can be examined by the "rational choice" hypothesis. However, this very hypothesis counts those rational individuals who function in accordance with their tendencies and those who maximize their objectives. As it is seen, a rational-reasonable dilemma arises here which Rawls works to overcome in his second major book, *Political Liberalism*, in which, according to some writers, he abandons his rational choice theory (Ege, 2011, pp. 165-186). Yet even if this is the case, Rawls has still formed an understanding/hypothesis of justice based on economics. For this reason, it can be said that the hypothesis of Rawls stands at a critical point, pertinent both to political economics in general and to ethics, the concept of justice, utilitarianism, and welfare in particular.

Conclusion

The first stage of Sen's studies is more about technical economics (in his own words, "engineering/logistics"). Later, although his works seem to lean toward heterodoxy, it is clear that he does not waver from orthodoxy. Even though Sen has conducted studies outside of orthodoxy, the dominant approach of orthodoxy shapes the backbone of his studies. For this reason, all of Sen's heterodox works, including his "approach of ethics-economics interaction," can be seen as the expansion of orthodoxy into heterodoxy.

Moreover, Sen has worked to accomplish an economics analysis approach in harmony with philosophy by converging methodological individualism, ethical individualism, and political liberalism. It can be said that, because he was able to conduct an unorthodox research program with a standard methodology, his work was easily accepted by the orthodox/dominant approach of economics. For this reason, Sen is a prominent representative of both the critical and "appropriate" approaches of economics in today's world.

In short, Sen has been producing works particularly in economics and also in the areas of development, political science, and philosophy. However, despite all this productivity and variety in his hypotheses, he has not been able to develop argumentations that shake the orthodoxy of economics. The reason for this is his extreme immersion into the orthodoxy of the discipline and his usage of rational choice in the methodology he conducted, which stems from "methodological imperialism." Consequently, it is clear that the ethics-economics proposition is a hypothesis developed within the context of the orthodoxy for the success of the social system or the market.

References/Kaynakça

- Atkinson, A. B. (1999). The contributions of Amartya Sen to welfare economics. *Scandinavian Journal of Economics*, 101(2), 173-190.
- Boz, Ç. (2009). *Amartya Sen'in yetkinlik yaklaşımı: teori ve uygulama* (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <http://tez2.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Buğra, A. (1988). İktisat ve ahlak. *Toplum ve Bilim*, 41(Bahar), 9-41.
- Demir, Ö. (2013a). İktisat ve ahlak. Ankara: Liberte.
- Demir, Ö. (2013b). *Akl ve çıkar: Davranışsal iktisat açısından rasyonel olmanın rasyonelliği*. Ankara: Sentez.
- Ege, R. (2011). John Rawls'un düşünsel serüveninin iktisat için önemi. E. Eren ve M. Sarfati (Der.), İktisatta yeni yaklaşımlar içinde (s. 163-196). İstanbul: İletişim.
- Erdoğan, M. (2013). *Ronald Dworkin, bir siyaset düşünürü*. http://www.zaman.com.tr/yorum_ronald-dworkin-bir-siyaset-dusunuru_2066910.html adresinden edinilmiştir.
- Gilardone, M. (2013). Rawls's influence and counter-influence on Sen: Post-welfarism and impartiality. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 22(2). Advance online publication. doi.org/10.1080/09672567.2013.792365.
- Hausman, D. M. (1995). The impossibility of interpersonal utility comparisons. *Oxford Journals*, 104(415), 473-490.
- Hirschman, A. O. (2008). *Tutkular ve çıkarlar* (Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis.
- İnsel, A. (2000). Özgürlük etiği karşısında iktisat kuramı: Amartya Sen'in etik iktisat önerisi. *Toplum ve Bilim*, 86(Bahar), 7-21.
- Klamer, A. (1989). A conversation with Amartya Sen. *Journal of Economic Perspectives*, 3(1), 135-150.
- McClellenn, E. F. (1981). Utility and equity: Sen vs. Harsanyi. *The Journal of Philosophy*, 78(10), 600-601.
- Meda, D. (2012). *Emek kaybolma yolunda bir değer mi?* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: İletişim.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin dönüşü* (Çev. F. Bakırcı ve A. Çolak). Ankara: Epos.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya* (Çev. A. Oktay). İstanbul: İstanbul Bilgi.
- Nunan, R. (1981). Harsanyi vs. Sen: Does social welfare weigh subjective preferences? *The Journal of Philosophy*, 78(10), 586-600.
- O'Neill, J. (2001). *Piyasa etik, bilgi ve politika* (Çev. Ş. Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı.
- Özlem, D. (2008). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: Doğu Batı.
- Robbins, L. (1938). Interpersonal comparisons of utility: A comment. *The Economic Journal*, 48(192), 635-641.
- Sen, A. (1977). Rational fools: A critique of the behavioral foundation theory. *Philosophy & Public Affairs*, 6(4), 317-344.
- Sen, A. (1979). Utilitarianism and welfarism. *The Journal of Philosophy*, 76(9), 463-489.
- Sen, A. (1986). *Adam Smith's prudence*. Retrieved from edwardmcpmail.com/dismal_science/Smiths_Prudence.pdf.
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Cambridge: Basic Blackwell.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı.
- Sen, A. (2009). *The idea of justice*. Cambridge: Harvard University.
- Teichgraeber III, R. (1981). Rethinking Das Adam Smith Problem. *Journal of British Studies*, 20(2), 106-123.
- Weymark, J. A. (1991). A reconsideration of the Harsanyi-Sen debate on utilitarianism. In J. Elster & J. E. Roemer (Eds.), *Interpersonal comparisons of well-being* (pp. 255-321). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, D., & Dixon, W. (2004). *Das Adam Smith problem: A critical realist perspective*. Retrieved from www.brill.nl.
- Yılmaz, F. (2009). *Rasyonalite: İktisat özelinde bir tartışma*. İstanbul: Paradigma.
- Yılmaz, F. (2010). İskoç Aydınlanması ve Adam Smith. M. Kara ve N. E. Aydınonat (Der.), *Görünmez Adam Smith* içinde (s. 65-87). İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, F. (2012). İktisat, kurumsal iktisat ve iktisat sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları, 45(1), 1-17.

İktisat Etik İlişkisine Sosyal Darwinist Bir Yaklaşım*

Tuğba TORUN^a

Öz

Sosyal Darwinizmin ilkelerinden hareketle iktisat-etik ilişkisinin ele alındığı bu makalede, modern dünyanın hâkim ekonomik sistemi olan kapitalizmin felsefi zemininde, adı geçen düşünce ve onun evrimci etikle ilgili görüşüne ait bazı ilkelerin bulunduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sosyal Darwinist felsefenin iktisadi faaliyetlerde dikkati çeken en önemli ilkesi "laissez faire" olarak ifade edilen "bırakınız yapsınlar" olmuş ve bu ilke serbest piyasa anlayışının gelişip yayılmasında önemli rol oynamıştır. Yine sosyal evrimin sadece güçlü olan ve şartlara uyum sağlayanların her alanda varlıklarını devam ettirebileceklerine dair iddiasının iktisadi alandaki karşılığı kapitalizm olmuştur. Çünkü kapitalizm ekonomik güce ve bu gücün korunması için daha fazla tüketime vurgu yapan bir sistem olarak tanımlanmıştır. Bu ise zorunlu ihtiyaçların dışında yeni ihtiyaç alanları yaratılmasına, bu ihtiyaçların giderilmesi için tüketimin artmasına yol açmış ve acmaktadır. Tüketime yapılan teşvik ise aslında insan, doğa, kaynaklar, zaman gibi pek çok varlığı kuşatan bir sömürü politikasının doğmasına hizmet etmiştir. Bütün bu ilişkiler ağı daha çok tasviri bir anlatımla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Etik, Kapitalizm, Serbest Piyasa, Sosyal Darwinizm, Sömürü.

* Bu çalışma Prof. Dr. İlhan KUTLUER danışmanlığında Tuğba TORUN tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan *Evrimsel Ahlak Felsefesi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

a Dr. Tuğba TORUN felsefe tarihi alanında doktordur. İlgili alanları evrimci etik, nörobilim-etik ilişkisi ve modern ahlak felsefesidir. Elektronik posta: tugbatorun@hotmail.com

İktisatla etik arasındaki ilişki, ekonomik faaliyetlerdeki yöntem ve amaçlar ile bunu oluşturan felsefi düşüncenin sonuçlarının etik açıdan incelenmesini içermektedir. Bu tanıma bağlı olarak Sosyal Darwinizmin ilkelerinden hareketle iktisat-etik ilişkisinin ele alındığı bu makalede ilk olarak, kısaca sosyal evrim düşüncesinden, onu ortaya çıkaran sosyo-kültürel şartlar ile bu düşüncenin beslediği fikirlerden söz edilmekte diğer bir ifadeyle evrimci etiğin öne çıkardığı iktisat anlayışına yer verilmektedir. Böylece Sosyal Darwinizm ile iktisadi düşünce arasında nasıl bir ilişki bulunduğu, bu ilişkinin kurulmasına imkân veren evrimci fikrin ne olduğu ortaya konulmaktadır. Daha sonra ise bu anlayışın bugünkü izdüşümlerinin ve ahlaki açıdan doğurduğu problemlerin neler olduğu, iktisadi düşünce ve pratikleri dolaylı da olsa etkileyen sosyo-kültürel hayattaki sömürü politikaları makalenin sınırları içinde tartışılmaktadır. Aynı zamanda bu makalenin özgünlüğünü de ortaya koyan böyle bir ilişkinin var olduğuna dikkat çekilmesinin sebebi, modern iktisadi düşüncenin en önemli ayağı olan kapitalizmi biçimlendiren, ona felsefi güç ve dayanak kazandıran teorik zeminler arasında Sosyal Darwinizmin de bulunmasıdır. Böyle bir ilişkinin bulunmasına rağmen, çok titiz bir araştırma yapılmamakla birlikte ve görülebildiği kadarıyla Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve onun ahlak anlayışı ile modern iktisadi düşünce ve kapitalist sistem arasındaki ilişkiye dair modern iktisatla ilgili yazılan eserlerdeki atıflar dışında herhangi bir akademik çalışma mevcut değildir.

İktisatla söz konusu düşünce arasındaki ilişki daha çok liberalizm merkezli ele alınmaktadır. Örneğin bunlardan birisi olan Tosun’a ait (2010) çalışmada eşitlik ve özgürlüğün yayılması ile devletin iktisadi, sosyal her alandaki müdahalesini reddetmesi bakımından Sosyal Darwinizm ve serbest piyasa anlayışı konu edinilmektedir. Yine Güzel ve Özel’in (2011) birlikte kaleme aldıkları makalede evrim kavramının tarihsel süreç içinde iktisadi ve sosyal alanda kazandığı farklı anlamlara yer verilerek kavram analizi yapılmakta ve bu farklılıkların ortaya çıkardığı problemler üzerinde durulmaktadır. Doğrudan iktisat ile evrim teorisini birlikte konu edinerek ikisi arasındaki ilişkiyi ve evrimsel iktisadın Türkiye’de bir araştırma alanı hâline gelmesini grafiklerle anlatan; ancak ahlaki veya felsefi bir değerlendirmeden ziyade iktisadın kendi ölçütlerinden hareketle ve kendi terminolojisi içinde meseleye yaklaşan makale Yalçıntaş’a (2010) aittir. Dolayısıyla söz konusu iki alan arasında var olduğunu düşündüğümüz

ilişkinin ahlaki boyutuna dair bir boşluk olduğu kanaati böyle bir başlığın seçilmesinin en önemli sebebidir. Buna bağlı olarak da bu satırlarda iktisadın temel konusu olan üretim ve tüketim dengesinin kurulmasında, bu üretim ve tüketim süreçlerinin öznesi durumunda olan insan tutumlarının oluşmasında Sosyal Darwinizmin ahlaki açıdan nasıl bir etkide bulunduğu yer verilmektedir.

Sosyal Darwinizm denilince akla evrimci düşünür Herbert Spencer (ö. 1903) ve onun insanın biyolojisi gibi ahlaki davranışlarının da biyolojik kökenli olduğuna dair düşüncesi gelmektedir. Spencer, evrimin kanununun organik ve inorganik hayatın her yerinde geçerli olduğunu söyleyerek evrime yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu anlayışa göre ahlaki kurallar çevreye uyum sağlamaya yarayan ve uyumu kolaylaştıran prensiplerdir. Bundan dolayı da onun evrime dair görüşleri Sosyal Darwinizm (Degler, 1991, s. 11); evrimci etiği savunanlar ise Sosyal Darwinciler olarak adlandırılmıştır (Ruse, 1999, s. 98). Adı geçen düşüncede öne çıkan üç temel fikir şudur: “En uygun olanın yaşaması” (survival of the fittest) bir tabiat kanunudur, tabii olan iyidir ve bu sebeple insan toplumlarına da söz konusu kanun hâkim olmalıdır. Bu yönüyle sosyal evrim teorisinin biyolojik evrimin içerdiğinden çok daha fazla bir anlam ihtiva ettiği, şeylerin ahlaki bakımdan nasıl geliştikleri ve nasıl gelişmeleri gerektiğine vurgu yaptığı için etki alanının da daha geniş olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla bu yaklaşımda ahlaki iyiyi tanımlayan ilke, uyum sağlayanın hayatta kalacağı sağlamayanın ise ölere hayattan çekileceği, yani uyuma bağlı bir doğal seleksiyonun meydana geleceği fikriyle ortaya konulmuştur (Wright, 2002, s. 125).

Buradan hareketle Sosyal Darwinizm, evrimin hayatta kalma (survival) ilkesinin çevreye/şartlara uyum sağlama biçiminde her alanda dolayısıyla ekonomik hayatta da geçerli olduğunu ileri süren bir felsefi düşünce olarak tanımlanmakta; bu ise sadece uyum sağlayanın hayatta kalmasına izin veren tabiat kanununun ekonomik hayatı da belirleyip düzenlediğinin kabul edilmesine yol açmaktadır. Bunun anlamı şudur: Bugün rekabete dayanan ancak rekabete katılamayanlar üzerinden daha çok kazanarak refahı artırma ve böylece ilerlemeyi amaçlayan serbest piyasa ekonomisinin gerisinde adı geçen düşüncenin biyolojik ve ahlaki evrimle ilgili görüşleri yer almaktadır. Nitekim böyle bir ilişkinin kurulabilmesine imkân tanıyan önemli verilerden biri, ekonomik hayatı belirleyen temel

güdünün bencillik olduğu yönündeki görüştür (Koslowski, 2001, s. 1). Bencillik ise fayda elde etmenin bir gaye olarak ele alındığı Faydacı ve Sosyal Darwinist etik yaklaşımlarda öne çıkan bir duygu ve davranıştır. Söz konusu duygu, aynı zamanda, Sosyal Darwinist etiğin, diğer bir ifadeyle evrimci etiğin, hem iktisadi hem ahlaki söylemleri için en önemli hareket noktası olmuştur.

Sosyal Darwinizmin Fikri Temelleri

Bu fikrin oluşmasında Adam Smith'in (ö. 1790) ekonomiye dair görüşlerinin rolü göz ardı edilemez. Ekonomiyle ilgilenmekle birlikte aynı zamanda bir ahlak düşünürü de olan Smith, insanların tabiatında bulunan bencillik ve açgözlülüğün iktisadi hayatı belirlediğini ve bu hayatta tam bir rekabetin yaşandığını ileri sürerek evrim teorisindeki "hayatta kalma mücadelesi"ne fikri bir temel hazırlaması yönüyle dikkati çekmektedir. Ona göre, insan doğasındaki bu bencillik ve açgözlülük, ürün ve hizmet bolluğu sebebiyle fiyatların düşük olmasına dolayısıyla toplum için faydaya yol açmaktadır. Bu ise evrimci etikteki özgeci davranışların gerisinde bencil duygular olduğu düşüncesiyle benzerlik göstermektedir. Adam Smith'in iktisatla ilgili görüşlerini açıklarken kullandığı "görünmez el" (invisible hand) kavramıyla kastedilen, serbest piyasada her şey çok karmaşık ve düzensiz gibi görünse de aslında gizli bir el piyasadaki düzeni sağlamaktadır. Ahlakî duyguların ekonomik rekabet ve piyasadaki canlılıkta rolü olduğunu düşünen Smith, ahlak profesörü olmasının da etkisiyle iktisatla ilgili düşüncelerini ahlakî bir bakışla anlatmaktadır (bkz. Haakonssen, 2002; Richards, 1999; Smith, 1761, s. 113). Buna bağlı olarak düşünürün söz konusu görüşlerinin Darwin'i ve Spencer'i etkileyerek evrimci etiğin şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte Malthus'un nüfus-besin ilişkisine dair görüşleri de Spencer'in dikkatini çekmiştir. Thomas Robert Malthus'un (ö. 1834) hem Darwin hem de Spencer'e etki eden iddiaları, kıt besin kaynaklarına karşın nüfusun hızla arttığı ve bunun neden olduğu dengesizlik sonucu besin kaynaklarına ulaşamayanların ölecek yok olduklarına dair düşüncesidir (Darwin, 1996, s. 56; Wright, 2002, s. 125). Spencer'in entelektüel dünyasının şekillendiği İngiliz toplumunun ana eğilimi evrim fikrinin ilkeleriyle uyum içindeydi; çünkü İngiliz devlet ve toplumun-

daki serbest rekabet ve mücadele evrimci fikirleri beslemiştir (Sorokin, 1963, s. 92). Nitekim evrimci etiğe dair düşüncelerin rekabetin yoğun olduğu kapitalist bir ortamda filizlenmiş olması, bu rekabetin en üst safhada yaşandığı ekonomik şartlar içinde kimi şirket ve fabrikaların işlerini ve kazançlarını artırırken kimilerinin yok olup gitmesi ve böyle bir ekonomik yarış içinde hayatta kalma mücadelesinin verilmesi gerektiğinin düşünülmesi iktisat ile evrimci etik arasında bir ilişki kurulabilmesi için önemlidir. Bununla ilgili olarak Darwin'in ve Spencer'in ekonomik rekabetin yaşandığı bir toplum yerine istikrarlı bir toplumda yaşamış olsalardı muhtemelen doğal seleksiyon, hayatta kalma mücadelesi gibi fikirleri ileri sürmeyecekleri ifade edilmektedir (Taslaman, 2007, s. 121-123).

Söz konusu ilişkinin doğmasına yol açan dikkat çekici faktörlerden birisi de elbette dönemin sosyo-kültürel şartlarıdır. Nitekim evrim teorisini doğuran sebepler arasında da bu şartlardan söz edilmektedir. Bundan dolayı Sosyal Darwinizmin iktisadi politikalar üzerindeki etkisi, onun ortaya çıktığı Victoria Çağı ve bu çağa damgasını vuran Endüstri Devrimi'nin genel özellikleri araştırıldığında daha açık görülebilir. Aynı zamanda liberal düşüncenin gelişiminde de önemli bir basamak olan bu devrim, insanın doğaya üstünlüğünü dolayısıyla özgür bireysel teşebbüsü pekiştirmiştir. Yine bu hızlı sanayileşme ortamında kapitalist fikirlerin, özgür teşebbüsün buna bağlı olarak da özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla liberal felsefi yaklaşım ekonomik faaliyetlere nüfuz etmiştir (Çetin, 2002, s. 88-89). Söz konusu dönemin en bariz özelliği rekabet ve ilerleme fikrinin hem siyasi hem de ekonomik politikalara hâkim olmasıdır. Nitekim Spencer'e göre ilerleme doğanın bir kanunudur ve zorunlu olarak meydana gelmektedir (Devillers ve Tintant, 2009, s. 237; Spencer, 1868, s. 1-60). İlerlemenin bir doğa kanunu kabul edilmesi ise onu mücadeleye bağlı kılmaktadır. Çünkü doğada hâkim olan kanun hayat mücadelesidir ve ancak yeni şartlara uyum sağlayarak bu mücadeleyi kazananlar ilerleme kaydedebilirler (Ruse, 2006, s. 204).

Modern endüstrinin gelişmesi ve buna bağlı olarak dünya pazarlarının ortaya çıkması kapitalist üretim anlayışında hayatta kalma mücadelesinin genel bir kaide olarak kabul edilmesine yol açmıştır (Hawkins, 1997, s. 152). Nitekim Spencer'in en iyi uyumu sağlayanların yaşam mücadelesini kazanma hakkını elde ettiğine dair düşüncesi onun ahlak anlayışının dayandığı bir başka ilke

olmuştur. Çünkü ona göre hayatta kalmak için verilen mücadele, organizmaların ahlakını da oluşturmuştur. 17. yüzyılda İngiltere’de iç savaşın doğurduğu katliamın ardından insanlar mücadelenin en olumsuz etkilerine fazlasıyla maruz kalmışlardı. Bu olumsuzluk, onları, Spencer’in uyum sağlama mücadelesi ve bunun sonucunda ilerlemenin gerçekleşeceğine dair mesajlarını ön plana çıkarmaya götürmüştür. Örneğin işadamları, başarılarının gerçek sebebi olarak rakiplerinin yetersizliğini değil kendi çabalarını öne çıkarmışlardır (Ruse, 1998, s. 74). Böylece insanoğlunun özellikle siyasi ve ekonomik güce sahip olmak için en güçlü desteği Spencer’in düşüncesinde bulunduğu iddia edilmiştir (Bannister, 1979, s. 3; Hall, 2011, s. 412; Wright, 2002).

Bu şekilde endüstri devrimiyle yükselen burjuva sınıfı, ekonomik ve sosyal yapılanmalarını özgür bir ortamda güçlü olanın ayakta kalacağı ilkesine göre bina etmiştir. Dolayısıyla ekonomik hayatta devletin müdahalesine karşı çıkmış; ekonomik pazardaki her şeyin tabii akışına bırakılıp (laissez-faire) çalışanların kazanmasını, yeterli gayret ve çalışmayı gösteremeyenlerin ise silinmesini (competitive capitalism) arzu etmiştir (Rank, 1941, s. 33). Bu ise klasik iktisadi söylemlerin değiştiğinin ve bu değişimde evrim fikrinin oynadığı rolün bir göstergesidir (Himmelfarb, 1970, s. 316). Buna bağlı olarak 20. yüzyılın başlarında halk üzerinden zenginleşenlerin yine onlar üzerinden bu üstünlüklerini ispatlamaları ile Sosyal Darwinizmin taraftarlarını artırdığı ileri sürülmüştür (O’Connor ve Faille, 2000, s. 185).

Buradan hareketle denilebilir ki evrimci etik ile iktisat ilişkisinin önemli bir ilkesi de “bırakınız yapınlar” diye ifade edilebilecek olan “laissez faire” anlayışıdır. Bu, liberal felsefi düşüncenin ekonomiye yansımaya verilen isim veya ekonomik hayatta özgürlüğün savunulması olarak tanımlanmıştır. Liberalizm felsefi anlamda insanın önceliğini ve özgürlüğünü vurguladığı gibi ekonomik alanda da bireyin özgürce girişimde bulunmasını, bu teşebbüslerine devletin veya toplumun engel olmamasını talep etmektedir (Çetin, 2002, s. 88). Bu şekilde üst bir denetimin reddedilmesi “laissez faire”in kendi değer sistemini ortaya çıkarmış ve böylece güçlü olanlar zenginliklerini artırmak için fakir ve işsiz olanları karın tokluğuna çalıştırmayı, hasta, bakıma muhtaç olanları kendi haline terk etmeyi ahlaki bir ilke olarak benimsemişlerdir.

Böylece güçlü olanın veya en uygun olanın hayatta kaldığını ileri süren evrimin ilkesi evrimci etiğe de uygun düşecek biçimde ekonomik kalkınmaya uygulanmıştır. Bu durum serbest piyasa ekonomisinin temel ilkesi olan “laissez faire” kavramının Sosyal Darwinizmle birlikte daha güçlü bir biçimde dillendirilmeye başladığının bir göstergesi olmuştur. Çünkü söz konusu düşünceyi savunanlar da ekonominin doğal işleyişine devletin veya başka bir gücün engel olmasına itiraz etmişler (Tosun, 2010, s. 88), endüstri ve finans çevreleri kendi varlıklarını ve piyasadaki konumlarını yükseltme hususunda onların görüşlerinden çok fazla destek almışlardır. Diğer bir deyişle varlıklı ve başarılı olanlar, takip ettikleri yöntemi ve kazandıkları zenginlikleri meşrulaştırmak için felsefi bir gerekçe bulmuşlardır (Dobson, 2007, s. 192-193). Aslında bu, felsefi görüşlerin ideolojik amaçla kullanılmasının doğal bir sonucudur. Çünkü ideolojiler dönemin ekonomik ve politik yaklaşımlarına uygun olmak dolayısıyla onları desteklemek ve meşrulaştırmak zorundadır. Bunun yapılabilmesi ise söz konusu yaklaşımlara uygun düşen telkinleri, ahlaki normları ve değerleri ortaya koymak, insanları bu norm ve değerlere uygun davranmaya yönlendirmek mümkündür. Ancak bütün bunlar yapılırken kendi başına ayakta durmayı başaramayanların elinden tutarak onların ayakta kalmalarını sağlama gayretleri hazıra konmaya benzetilmiş, buna yönelik yardım politikaları bir problem olarak telakki edilmiş ve yapılan yardımlara engel olunmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla ideolojilerin kendilerinden destek bulup öne çıkardığı bencillik ile güçlü olanların kuracağı ortaklık (Marangos, 2013, s. 33) sosyal Darwinist iktisat anlayışı için de geçerli bir ilke olmuştur.

Nitekim insan tabiatının temel duygusunun bencillik olduğunu düşünen Spencer'e göre, tamamen başkasının yararına olacak bir özgecilik (pure altruism) tehlikeli olduğu gibi tembel, işe yaramaz insanların çoğalmasına yol açar ki bu da toplumun bozulması demektir. Bundan dolayı ahlaki prensipler doğanın kanunlarına uymak zorundadır (Spencer, 1978, s. 259-260). Yine o tek tek bireylere yardım eli uzatmanın toplumsal kalkınmanın önünde önemli bir engel olduğunu ileri sürmüştü (Spencer, 1865, s. 354), dolayısıyla devletin fakir ve güçsüz olanlara yardım etmekten vazgeçerek doğal seleksiyon sürecinin engellenmemesi gerektiğini söylemiştir (O'Connor ve Faille, 2000, s. 185). Bundan dolayı evrim teorisindeki güçlü yani en uygun olanların yaşaması ve diğerle-

rinin elenmesi gerektiğine dair düşünce serbest piyasa ekonomisi anlayışıyla ilişkilendirilmiştir (Marangos, 2013, s. 33).

Sosyal Darwinizmin İktisadı Etkileyen İki Temel İlkesi: Bireysel Güç ve Serbest Piyasa Anlayışı

Ekonominin kanunlarının tabiatın kanunlarına zorunlu olarak uygun olmasını ifade eden bu düşünce günümüz ekonomisine de yön vermeye ve böylece bireylerin bencil duyguları beslenmeye, ekonomik bakımdan güçlü bir şekilde hayatta kalmayı sağlayacak şartların etiğe uygun olduğuna dair inanç meşrulaştırılmaya devam edilmektedir. Nitekim geleceğin planlanması için en uygun ekonomik sistemin kapitalizm olduğu ve ondan daha elverişli alternatif bir sistemin bulunmadığının ileri sürülmesi bu meşrulaştırmaya hizmet eden ve onu yücelten ifadelerdir. Kapitalist sisteme atfedilen bu üstünlüğün ve onun tek uygun sistem olarak nitelendirilmesinin sebepleri arasında kapitalizmin sonsuz üretime olanak sağlaması ile arzu edilen mal ve hizmetlerin sınırsız veriminin yarattığı çekicilik sayılmıştır. Ancak sistemin bu şekilde alternatifsiz, kaçınılmaz ve arzu edilen olması bazı etik sorunlara yol açmıştır. Bunların en dikkat çekici olanı ise makalenin başından beri vurgulanan bireysel güç ile serbest piyasa anlayışıdır (Bishop, 2000b, s. ix).

Her ne kadar sosyal evrimin zorunlu bir sonucu olan yardımlaşma ve işbirliği güçlü olanları güçsüzlere yardım etmeye sevk etse de bireysel gücün ve zenginliğin korunması önceliklidir. Bunun farkında olanlar Sosyal Darwinizm ile onun desteklediği “laissez faire” ilkesinin bireysel özgürlük bağlamında yardımlaşma ve iyilik yapmaya gönülsüz, zoraki kapı açmakla birlikte bu davranışların isteyerek yapıldığına dair herhangi bir fikri temele sahip olmadığına dikkat çekmişlerdir (Frey, 2009, s. 93).

Devlet erkinin ve ekonomiyi yönetenlerin piyasadan ellerini çekmeleri ve bu alana daha fazla özgürlük tanımaları talebinin bugün ekonomik rasyonalizm ile neo-liberalizm adı altında devam ediyor (Wright, 2002, s. vii) olması da iktisat-evrimci ahlak ilişkisi açısından önemlidir. Çünkü ekonomik hayatta güçlü ve etkili bir fikir olan “laissez faire” anlayışı sosyal refahı en üst seviyeye yük-

seltmenin bireysel teşebbüsle mümkün olduğuna inandığı için bu düşüncede bireycilik/bencilik esastır. Nitekim Spencer'in de "en uygun olanın hayatta kaldığı"na yönelik temel savının bir delaleti olarak "laissez faire"i en iyi sistem olarak savunduğu iddia edilmiştir (Kasper, 2002, s. 1, 27). Düşünürün bireyin mevcut şartlara uyum sağlamamasını kötülüklerin, şartlara uyum sağlamasını da iyiliklerin ortaya çıkmasının nedeni olarak kabul etmesi (İbanoğlu, 2004, s. 86; Spencer, 1865, s. 77) neticesinde günümüzde ekonomik gücü arttırmaya daha elverişli bir sisteme uyum sağlamanın ve bu yönde çaba sarf etmenin ahlaki açıdan iyi bir fiil olarak kabul edilmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Buna göre, yaşamaya en uygun olanlar serbest piyasa ekonomisinde ayakta kalma beceri ve başarısını gösterebilenler olmuş ve olacaktır.

Böylece evrimin doğal hayattaki bireysel hayat mücadelesi iktisadi sistemde yerini parasal mücadeleye, para ve mal biriktirme yarışına bırakmıştır (DeVoon, 2007, s. 98). Ayrıca bu rekabete dayalı sistem ekonomik hayat için faydalı hatta en iyi sistem kabul edilmiştir (Kasper, 2002, s. 20). Bundan dolayı bugün dünya ekonomisine yön veren kapitalist anlayışın kendisini meşrulaştıran fikri zeminlerden en kuvvetlisini Sosyal Darwinizmde bulduğu aşikârdır. Hatta kapitalist ekonominin merkezi denilebilecek ABD'nin yarışçı ekonomisinin "en uygun olanın hayatta kaldığı" ilkesinden beslendiği açıkça dile getirilmiştir (O'Connor ve Faille, 2000, s. 185). Yine kapitalin tekelleşmesine hizmet eden bu anlayış sosyal düzeni kendi kavramları ile tanımlama ve bunu kabul ettirme mücadelesine girişmiştir (McDonough, 1994, s. 113). Kapitalizmin sosyal evrimle olan ilişkisi onun fayda üzerinden yapılan tanımından (Gordon, Edwards ve Reich, 1994, s. 11) ve bu sistemin daha çok bireysel güç ile serbest piyasanın ahlaki meşruiyeti üzerinden tartışılmasından da (Bishop, 2000a, s. 40) açıkça anlaşılabilir.

"Sömürü Zihniyeti" ve Sosyal Darwinizm

Sosyal Darwinist ahlakın iktisat üzerindeki etkisinin bir başka yansımaları da sosyo-kültürel her alanda yaşanan sömürge politikalarında görmek mümkündür. İktisat kelimesinin etimolojisi dikkate alındığı zaman içerdiği anlam (Gül, 2010, s. 28; Sami, 1900, s. 141) bu kavramın sömürge anlayışıyla ilişki kurulabil-

mesine imkân vermektedir. Sömürünün pek çok yönü olmakla birlikte iktisat söz konusu olunca öne çıkan daha çok iş hayatında insanın cinsiyet ve yaşının dikkate alınmaksızın beden ve ruhen sömürülmesi, ekonomik kaynaklar/zenginlikler sebebiyle ülkelerin ve elbette doğanın sömürülmesi ve bunun da birkaç güçlü devlet tarafından gerçekleştirilmesidir (Lenin, 2010). Tabii bir de zamanın sömürülmesi ve bunun iktisadi hayattaki etkileri söz konusudur. Böyle bir sömürü anlayışı, daha fazla kazanmak için bireyin ve yakın çevresinin/ait olduğu grubun dışında kalan herkesin bahsedilen yönlerden feda edilmesinin ahlaka aykırı görülmemesi ile alakalıdır. Elbette feda edilen ve edilecek kişiler de maddi-manevi bakımdan yeterince güçlü olmayanlardır; çünkü güçlü olanlar arasında bir yarış ve rekabet yaşanmaktadır.

Cinsiyet ve yaşına göre insan bedeninin, emeğinin, duygularının sömürülmesi öncelikle kadın ve çocuk işçileri akla getirmektedir. İnsan onuruna yakışmayan şartlar bir tarafa bırakılırsa onların beden gücünün çok üstünde bir mesai düzenine tabi tutulmaları, yaptıkları işin ve gösterdikleri performansın çok altında bir ücret almaları beden ile emeğin sömürülmesinin en açık göstergeleridir. Yine çalışan çocuklara yetişkin insanlar gibi muamele edilmesi ve onlarla aynı şartlarda çalıştırılmaları, çocukların beden ve emekleri yanında duygu ve ruhlarının da sömürülmesine sebep olmaktadır. Çocuksu duygularını tatmin ederek olgunlaştırmaksızın onlardan beklenen iş, davranış ve sözlerle adeta bu çocukların birinci kattan 20. belki de 30. kata sıçramaları istenilmektedir. Bu mümkün olamayacağı için de gönül dünyası ağır darbe almış, duyguları parçalanmış bir psikoloji içinde hayatlarını normal bir insan gibi sürdürmeleri beklenmektedir. Bu ağır darbelerin olumsuz sonuçlarını ise sadece ekonomik hayatta değil sosyal hayatta da her an kavgaya ve birine zarar vermeye hazır, aile içinde şiddet uygulayan geçimsiz insanlar şeklinde görmek mümkündür.

Ülkelere yönelik sömürü ise yer altı ve üstü kaynakların yönetimini ele geçirme veya onlara sahip olma uğruna yapılmaktadır. Siyasi, askerî, mali açıdan zayıf olan daha çok da Doğu ve Afrika ülkelerini içine alan kara parçalarının hem yeraltı hem de yerüstü zenginlikleri ve tabii insanları bu manada ciddi bir tehdit altındadır. Bu tehdidi oluşturanlar ise öncelikle insanın evriminde en son halkayı temsil ettiğini ve bundan dolayı üstün olduğunu düşünen Batılı

güçlerdir (Ruse, 2009, s. 213). Bu şekilde evrim sürecinde beyaz insanın siyah olanın üstünde yer aldığına inanan Avrupalılar kaynakların gerçek sahipleri üzerinden zenginlik ve güçlerini artırmayı bir hak olarak kabul etmiş görünmektedirler. Bahsedildiği şekliyle sömürü anlayışının kapitalist ekonominin kâr etmeye endeksli işleyişinin bir sonucu olduğu tartışmasızdır. Kâr etmenin dolayısıyla güç kazanmanın birincil ve en önemli amaç olması ise dinî/ahlaki olanın önemini yitirmesine sebep olan bir yaklaşımdır.

Zamanın sömürülmesi ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi ise, eğlence ve rahatlama adına piyasaya sürülen dizi ve eğlence programları, bilgisayar oyunları vs. ile milyonlarca insanın zamanını bilinçsizce tüketmesinde ve bunun üzerinden sağlanan milyarlarca dolar kazançlarda görmek mümkündür. Yani bir tarafta farkına varmadan hem sağlığının hem de hayatının yavaş yavaş ölümüne sebep olan insanlar diğer tarafta bilerek ve isteyerek insanları bu cinayete yönlendirerek servetini artırmayı düşünenlerin varlığını devam ettirmesi iktisat-değer ilişkisi açısından önemli bir problemdir. Bütün bunları besleyen en önemli güdü/duygu evrimci etiğin öne çıkardığı bencilliktir. Çünkü iktisadi, siyasi, hukuki, sosyal alanlarda görülen bu bencillik duygusu insanın hayatta kalmasını sağlayan en önemli unsur olarak kabul edilmiştir.

Bu şekilde tek taraflı kâr etmeye dayanan kapitalist anlayışın ahlaki açıdan yol açacağı zararların en önemlisi yukarıda da kısmen değinildiği gibi ekonomik bakımdan güçlü olmak isteyen kişilerin bunun için her yolu mübah kabul etmeleri ve sadece kendi çıkarlarını düşünmeleridir. Bugün ekonomik hayata hâkim olan daha çok kazanarak daha güçlü olma arzu ve mücadelesi, bunun için insan sağlığını hiçe sayan ürünlerin piyasaya sürülmesi, hastalıkların tedavisinde hiçbir faydası olmadığı gibi tersine sağlığı daha fazla tehdit eden ilaçların çok önemli gibi sunulması söz konusu zararlara dair verilebilecek örneklerden sadece birkaç tanesidir.

Gücün Tekelleşmesi ve Ekonomik Eşitsizliğin Derinleşmesi

Olumsuz etkileri göz önüne alınarak görünürde kapitalizme arka planda ise Sosyal Darwinizme yöneltilen itirazın en önemli gerekçesini, her iki görüşün de ekonomik gücün tekelleşmesine dolayısıyla ekonomik eşitsizliğin derin-

leşmesine yol açması ile bunun ahlaki düşünce ve pratikler üzerindeki etkisi oluşturmuştur (Bishop, 2000a, s. 12-13). Çünkü söz konusu sistem kapital ile emek arasındaki uçurumun büyümesine böylece sosyal-politik çatışmaların, kutuplaşmaların artmasına sebep olmuştur. Buna dayanarak onun bu şekildeki sosyolojik ve politik sonuçlarıyla birlikte ahlaki sonuçlarına dikkat çekmenin de gerekli ve önemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yani artık sosyal sınıflar arasındaki ekonomik, kültürel farklılık bir dinin kuralı gibi tabii ve değişmez olarak kabul edilmeye başlamıştır. Spencer'in ileri sürdüğü görüş çevresinde oluşan bu düşünce İngiltere ve ABD'de endüstrileşmenin artmasında ve kentleşmeye geçişte ideolojik destek sağlamakla birlikte demokrasi ve özgürlüğün bu kapitalist işleyişe kurban edildiği dahi dile getirilmiştir (Thompson, 2007, s. 52, 101, 104).

Anlatıldığı üzere “bırakınız yapsınlar” ilkesine dayanan kapitalist iktisat anlayışı öngörülen zararlarından dolayı eleştirilmiş; çözüm olarak da gelir vergisi veya başka yöntemlerle servetin/kazancın paylaşılması teklif edilmeye başlanmıştır. Devletin kanunlar yoluyla bu şekilde haksız kazanç sağlayanlar üzerinde yaptırım uygulaması için sunulan alternatif düşüncelerin ABD'de sözü edilen görüşün zayıflamasına yol açtığı ifade edilmiştir (Dobson, 2007, s. 93). Bunda “bırakınız yapsınlar” felsefesi üzerine kurulan iktisadi hayatın hem global ekonomi hem de her bakımdan süper güç kabul edilen bu ülke ekonomisi için büyük zararlara yol açacağına dikkat çekilmesi de etkili olmuştur (Kuttner, 1991, s. 3).

Bununla birlikte bugün alternatif olarak sunulan ekonomi politikaları kısmen uygulanıyor olsa bile hâlâ varlığın belli ellerde toplanmasının önüne geçilememesinin gerisinde yine serbest piyasa ve gücün korunması anlayışının olduğu açıktır. Henüz devletin gelir sahiplerinden aldığı vergiler ekonomik varlığın dengeli ve adil dağılımını sağlayamamaktadır. Bunun sebebi ise iktisadi bakımdan gücü elinde bulunduranların sahip oldukları durumu kaybetmek istememeleri dolayısıyla siyasi erk üzerinde baskı oluşturabilme güçleri vardır (Copp, 2000, s. 92-94). Özellikle günümüzde petrol ve zengin yer altı kaynaklarına sahip olan ancak siyasi-askerî gücü zayıf ülkelere yönelik yürürlüğe konulan politikalar ekonomik sömürüyü ve bunun gerisinde bulunan güçlü olanın her

ne pahasına olursa olsun hayatta kalma mücadelesini sürdürme gayretini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla denilebilir ki serbest teşebbüse dayalı kapitalist ekonomik sistem içinde en güçlü şekilde varlığını sürdüren kişiler Sosyal Darwinizmin öne çıkardığı en uygun olanlardır (Holt-Jensen, 2009, s. 231).

Söz konusu durumun evrime inananların bir kısmı tarafından öngörüldüğü veya arzulandığı Darwin'in şu sözlerinde çok güzel ifadesini bulmaktadır:

“Farklı ırklardan iki insan karşılaşıncı tıpkı iki farklı türden hayvan gibi davranırlar. Dövüşürler, birbirlerini yerler, birbirlerine zarar verirler. Ama ardından en güçlü bünyenin (yani insandaki aklın) kazanacağı daha ölümcül bir mücadele başlar... Doğal seleksiyon o kadar etkilidir ki, tüm dünyada alt ırklar üst medeniyetlerin ırkları tarafından zamanla bertaraf edileceklerdir.” (Rifkin, 2001, s. 52'den akt., Taslaman, 2009, s. 124).

Yukarıdaki alıntıdan çıkarılabilecek en açık sonuç, nasıl ki doğada güçlü olan varlığını sürdürüyor ve doğa onların yaşamasına izin veriyorsa bireylerin siyasi ve ekonomik varlığını devam ettirmeleri, güçlerini daim kılmaları için gerekenin yapılması da doğanın kanunudur. Dolayısıyla varlığı ve gücü devam ettirmek için diğer insanlara zarar vermek, onları ezmek ahlaksız bir fiil değil bilakis ahlaki bir vazife ve dolayısıyla iyidir (Wright, 2002, s. 183).

Sonuç

Bütün bu anlatılanlar şunu göstermektedir ki kapitalist ekonomik sistem sadece ekonomiyle sınırlı gibi düşünülse de sosyal ve siyasi düzen ile etik anlayışları da etkileyip değiştirmiştir. Ekonomik zenginlik dolayısıyla üstünlük merkezinde kurulan modern dünya anlayışının tüm değerleri de buna göre tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak kapitalist ekonomi kendi ahlak değerlerini üretmiş ve iyi, fayda, adalet gibi kavramlara farklı anlamlar yüklenmiştir. Siyasi düşünce ve tavırlar üzerindeki etkisi ise bazı yönetim biçimlerinin daha önemli, faydalı olduğu gerekçesiyle övülüp öne çıkarılmasıyla olmuştur. Nitekim ekonomik düzenle siyasi düzen arasındaki ilişki demokrasi ile kapitalizmin iki doğal müttefik olduğuna dair sözlerden de rahatlıkla anlaşılmaktadır. Söz konusu açıklamada

doğal ortaklık tanımı dikkati çekmektedir. Çünkü bu, demokrasi ile kapitalizmin tabii olarak birbirini besledikleri, birinin ortaya çıkışının diğerini doğal olarak ortaya çıkardığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu müttefiklik, demokrasinin kabul edilmesi ve yaygınlaşmasının gerisinde serbest piyasa savunan kapitalist ekonomi anlayışının bulunduğunu akla getirmektedir. Burada politik gücü temsil eden demokrasi, bu gücü devletin elinden alarak vatandaşlara, kapitalizm ise ekonomik gücü tüketicilerin eline vererek her ikisi de gücün tabana yayılmasını sağlamış olmaktadır. Böylece demokrasinin ekonomik alandan devletin müdahalesini kaldırdığı düşünülmüştür (Bishop, 2000a, s. 19, 81). İfade edildiği şekilde demokrasi-kapitalizm ilişkisine bakmak, Batılı devletlerin ve Amerika'nın demokrasi getirme adına Orta Doğu'daki ülkelere yönelik psikolojik ve askerî müdahalesini, kapitalist düzenin ve sömürünün devam etmesinin zorunlu şartı hâline getirmektedir.

Yine bu, yukarıda da ifade edildiği gibi, tüm halkın aynı derecede gücü ve serveti paylaşmasını sağlayamamaktadır. Çünkü tüketenler ve söz sahibi olanlar ancak bu imkânlarla daha fazla sahip olma şansını bulanlardır; ve fakat halkın içinde ekonomik güç için gerekli kaynaklara ulaşanlar da sınırlı sayıdadır. Buna kişisel özellikler ve kabiliyetler de etki edince mülkün belli ellerde toplanmasından kaçınılamamaktadır. Ancak yeteneklerdeki bireysel farklılıklar ile sahip olunan güç ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik eşitsizlik arasındaki ilişkiye iki açıdan yaklaşmak daha doğru olacaktır. İlk olarak kişilerin iradeleri dâhilinde gerçekleşen arz-talep ilişkisindeki farklılıkların kapitalist eşitsizlik içinde ele alınması doğru olmaz çünkü talep etmeyen daha fazlasına sahip olması beklenemez. Şöyle ki daha çok kazanmak ve gücünü artırmak için gerekli yeteneğe ve imkâna sahip olan bir kişi fazlasını talep etmediği için herhangi bir girişimde bulunmayacağından elinde olduğu kadarıyla yetinirken daha fazla kazanma arzusu taşıyan bir kişi de buna göre mücadelesini artırır (Copp, 2000, s. 91). Yani aynı kişisel şartları taşıyanlar arasında talepte bulunma isteğine göre de ekonomik farklılıklar olabilir ve bunların kapitalist sistemin sonuçlarının dışında değerlendirilmesi gerekir.

Buna karşın kişisel bilgi ve anlayış farklılıkları, yeteneklerin pazarlanabilmesindeki farklılıklar gibi ekonomik eşitsizliği besleyen unsurlar iradeye bağlı

olmayıp tabiatın verdiğiyle sınırlıdır. Bundan dolayı söz konusu farklılıkların yol açtığı adaletsiz gelir dağılımının yetkili otoritelerin müdahalesi ile denge-lenmesi gerekir. Çünkü aksine bir tutum kabiliyetli ve mevcut şartlara uyum sağlama bilgi ve becerisine sahip olanların hayatta kalmasına diğerlerinin elenmesine yol açacak; ekonomik anlamda doğal seleksiyon gerçekleşecektir. Böylece devletin hiçbir müdahalesinin kabul edilmediği şartlarda daha kabiliyetli olanlar diğerlerinin paylarını da alarak varlıklarını artıracak dolayısıyla başkalarının hakları üzerinden zenginleşenler ile hakları alınanlar arasındaki uçurum büyümeye devam edecektir. Bu durum bütün balık çeşitlerinin bulunduğu aynı havuza balık sayısınınca yem atılmasına ve onların havuzdaki yem kapma mücadelesine benzetilebilir. Yapılan benzetmenin doğuracağı sonuçlar, deniz ve okyanuslarda da aynı durumun yaşandığı dolayısıyla doğada geçerli olan kanunun bu olduğu söylenilerek savunulabilir. Ancak eşitsizliğe maruz kalan varlık akıl ve irade sahibi olan, durumun farkında olup acı ve üzüntü hatta öfke duyan insan olunca herkese eşit sunulan fırsatları akıl ve kabiliyetleri oranında daha iyi kullananların daha çok kazanmasının dolayısıyla kabiliyeti olmayanların muhtaç duruma düşmesinin doğal ve adil olduğunu söylemek en büyük adaletsizlik ve etik dışı bir davranış olacaktır. Çünkü mücadele edilen şartlar aynı fakat kişiler farklı donanımlara sahiptir. Tab'an zekâ ve yeteneği daha az olanları, mevcut donanımını yeterince kullanma kabiliyetinden yoksun bulunanları fırsatları değerlendirememekle suçlamak veya diğerleriyle aynı girişimi yapmalarını beklemek ne akla ne de ahlaka uygundur. Bundan dolayı farklı niteliklerdeki insanlardan aynı başarı ve verimi beklemek doğal seleksiyonu savunmak anlamına gelecektir.

“Bırakınız yapsınlar” ifadesiyle özetlenen serbest piyasa veya liberal ekonominin öne çıkan en önemli özellikleri şunlardır: Ekonomik zenginliğin belli ellerde toplanması; bir tarafta gücüne güç katanların diğer tarafta emeğinin karşılığını alamayanların çoğalması ve böylece haksız ve adaletsiz kazancın artması; buna bağlı olarak bencillik duygusunun daha çok beslenmesidir. Bu şekilde güçlülerin maddi varlığını artırma çabasında güçten yoksun olanların hakkının gasbedilmesi; mevcut güçlerin halkın zararına olacak şekilde kullanılarak zenginleşme arzusu; bireysel güç ile imkânların öncelikle veya sadece kişisel menfaatler uğrunda kullanılarak yardıma muhtaç kişilerin göz ardı edilmesi-

nin sonucunda ekonomik büyüme artarken insani duygular ölmekte, her şey hatta “iyi, hakk” gibi ahlaki değerler dahi maddi değerle ölçülmekte, vicdanlar susmakta dolayısıyla insani-ahlaki değerleri belirleyen kriterler değişmektedir.

Fakat buraya kadar anlatılan zararları sebebiyle eleştiri konusu olan Sosyal Darwinizmin desteklediği serbest piyasa anlayışının ve kapitalist ekonominin bazı faydalarından da söz etmek mümkündür. Nitekim kapitalist anlayış rekabet ve bireysel girişimi teşvik etmesi sebebiyle üretimin artmasına ve çeşitlenmesine yol açtığı için ekonomik gelişme bakımından önemli kabul edilmektedir. Çünkü üretim sektöründeki rekabet ve buna bağlı artan çeşitlilik aynı zamanda fiyatların düşmesine de yol açmaktadır. Yine mücadele ve rekabet ortamı bireylerin doğuştan getirdikleri yeteneklerini, kapasitelerini daha iyi kullanıp üst seviyelere çıkarabilmelerine fırsatlar sunmaktadır. Söz konusu faydaların doğuracağı zararların ise alınacak tedbirler ile en aza indirilmesi mümkündür. Siyasi erkin tasarrufuna giren bu tedbirin yanında insanlara sahip oldukları yeteneklerini nasıl ve hangi amaçlar için kullanması gerektiği yönünde bir bilinç kazandırılması yani ahlakın devreye sokulması da gerekir. Bu bilinç, bencillik duygusunun geri plana itilerek bireysel maddi kazanç için her yolun mübah olmadığına, dolayısıyla kazançlar üzerinde başkalarının da hakkı bulunduğu dair duygu ve düşüncenin yerleşmesini önemli ölçüde sağlayabilir. Yine bilgi, zekâ ve maddi imkânlarla sahip bireylerin bunları geliştirerek genelin faydasına olacak biçimde kullanmaya yönlendirilmelerini veya farklı güç ve imkânlarla sahip olanların tek başına atıl kalan bu güçlerini bir araya getirerek piyasa ve toplum yararına kullanmak için olanak bulmalarını rekabet ve serbest piyasanın olumlu katkıları olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla rekabete dayalı teşebbüsün sağlayacağı ekonomik ilerleme, belli bir kesime değil bütün insanlara hizmet etmesi, en azından sermaye sahipleriyle çalışanlar arasındaki maddi uçurumun açılmaması, insan onuruna yakışmayacak bir hayata belli bir kesimi mahkûm etmemesi yönünde kullanılırsa faydalı ve ahlaka daha uygun olacaktır.

Nitekim zekâ ve yetenek bakımından daha donanımlı olanların kullandığı maddi kaynaklar aslında bütün topluma aittir ve dolayısıyla bu kaynaklardan elde edilen kazanç üzerinde, çalışıp sermayeyi artıranlar kadar olmasa da, toplumun bütün bireylerinin hakkı vardır. Ancak rekabete dayalı serbest pazar sisteminde bunun nasıl gerçekleştirileceği de sorgulanabilir. Tabi bu iktisatçıla-

rın ve konunun uzmanlarının üzerinde düşüneceği, çözüme kavuşturacağı bir konudur. Ancak şu temel prensipten hareket edilebilir: Serbest piyasa, kendi kendine ortaya çıkmış ve tamamen doğa kanunlarının yön verdiği serbest bir alan değildir; bilakis bu piyasaya yön veren, onun kurallarını, işleyişini belirleyen kişiler vardır. İşte bu kuralların oluşturulmasında esas alınan kriterlerin insanlar arasındaki gelir dağılımının daha dengeli olmasını sağlayacak şekilde belirlenmesine özen gösterilebilir. Bunun yanında başkasına ait ancak kullanılmayan kaynakların ekonomiye dâhil edilmesi için ya sahibine fırsat verilmesi ya da onu işletecekler karşısında sermaye sahibinin haklarının korunması için bazı kurallar konulması da sağlanabilir. Ve elbette bu bilinç ve davranışa sahip olmanın en önemli yolunun nitelikli bir genel ve ahlaki eğitimden geçtiğinin unutulmaması gerekir.

A Social Darwinian Approach to the Relationship between Economics and Ethics*

Tuğba TORUN^a

Abstract

This study investigates the relationship between economics and ethics from the viewpoint of Social Darwinism principles while also aiming to explore the existence of certain principles regarding this theory and its view of evolutionary ethics on the philosophical grounds of the prevailing economic system of the modern world, capitalism. The most notable principle of Social Darwinism in economic activities has been that of "leave alone," expressed as "laissez faire," which has played an important role in the development and proliferation of the free market concept. Also, the assertion of social evolution in that only the strongest and fittest can survive in all areas corresponds to capitalism in the economic domain because capitalism has been described as a system in which economic power is emphasized and increasingly higher levels of consumption are required to protect this power. This has led, and continues to lead, to the creation of previously non-existent needs apart from vital needs while at the same time increasing consumption to satisfy these needs. Yet, encouraging such high levels of consumption has in reality served to beget a policy of exploitation, apparent in several entities, among these being man, nature, resources, and time. In this light, the entire network of these relationships has been explored through a descriptive account in this study.

Key Words

Capitalism, Ethics, Exploitation, Free Market, Social Darwinism.

* This article produced by Tuğba TORUN under the advisorship of Prof. İlhan KUTLUER from the doctoral dissertation "Evolutionary Moral Philosophy" prepared in the Institute of Social Sciences of Marmara University.

^a Tuğba TORUN, Ph.D., is a researcher of History of Philosophy. Her areas of interest are evolutionary ethics, neuroscience-ethics relationship, and modern moral philosophy. Email: tugbatorun@hotmail.com

The relationship between Economics and Ethics consists just as much of a review of the methods used and the goals sought in economic activities as it consists of the results of the philosophical theory constituting the foundation of these methods and goals. Based on this description, the current study explores the economics-ethics relationship from the viewpoint of Social Darwinism principles in which it begins by briefly mentioning the theory of social evolution, the socio-cultural conditions introducing it, and the views nurtured by this theory. In other words, the first aim of the present study is to detail the concept of economics as asserted by evolutionary ethics. Thus, this study reveals the nature of the relationship between Social Darwinism and economic theory as well as the evolutionary view that has allowed for this relationship to take form and find credence. After this introduction, the study discusses the present footprints of this concept and its consequential moral problems as well as the exploitative policies imposed over socio-cultural life, which themselves are active in affecting practice, albeit indirectly. At the same time, the reason to draw attention to the existence of such a relationship is that it is Social Darwinism which has provided the theoretical grounds that have shaped and bestowed capitalism its philosophical strength and very basis of existence. Despite the existence of such a relationship, no meticulous research has yet to be performed, and, to the extent it can be seen, there exists no academic study in Turkey focusing on this relationship apart from a limited number of references in some articles on modern economics discussing the relationship between Social Darwinism and its ethical concept as well as modern economics theory and the capitalist system.

The relationship between economics and the theory in question has been explored more on the basis of liberalism. For example, a study by Tosun (2010) focuses on Social Darwinism and the free market concept in terms of the State being denied interference in either the economic or social domains. Again, an article by Güzel and Özel (2011) performs a concept analysis exploring the different meanings assumed by the concept of evolution in the economic and social domain over the course of history, focusing on the issues raised by such differences. Yalçıntaş's article (2010), however, has focused directly on the relationship between economics and the theory of evolution, describing, through detailed graphs, both this relationship and how it has become that

evolutionary economics is currently a subject of research in Turkey. Moreover, Yalçıntaş's study only explored this issue from the viewpoint of the standards owned by economics and within the limits of economic terminology, rather than being a moral or philosophical review.

When Social Darwinism is discussed, it is Herbert Spencer and his view that come to mind. Spencer's view is that human moral behavior, much like his own biology, are also biological. Spencer added a new dimension to the theory of evolution by asserting that the law of evolution should be applied to all aspects of both organic and inorganic life. His views on evolution have been dubbed Social Darwinism (Degler, 1991, p. 11), and the advocates of evolutionary ethics Social Darwinists (Ruse, 1999, p. 98). From this perspective, Social Darwinism is described as a philosophy in which it is claimed that the evolutionist principle of survival applies to all domains, including economic life, in the form of fitting into the environment/conditions. Such a presupposition then leads to one holding the perspective that just as natural law allows only the fittest to survive, so does it determine and organize economic life. Hence, one of the most integral ideas that allows such a relationship to be perceived is the view that it is the basic instinct of selfism that determines economic life (Koslowski, 2001, p. 1).

The Intellectual Foundations of Social Darwinism

The views of Adam Smith on economy cannot be overlooked in the formation of Social Darwinism philosophy. Smith, by asserting that selfishness and greed are inherent in human nature, is noted to have laid an intellectual foundation for "the struggle to survive" in evolution theory. Being a moral philosopher, Smith believes that moral sentiments play a role in maintaining the buoyancy of economic competition and the market while also conveying his views about economy from a moral perspective (pls. see Haakonssen, 2002; Richards, 1999; Smith, 1761, p. 113). Accordingly, the thinker's above views influenced both Darwin and Spencer, thus having an impact on the configuration of the theory of evolutionary ethics.

On the other hand, Thomas Malthus' views on the relationship between population and food also attracted Spencer's attention. Malthus' assertions, which influenced both Darwin and Spencer, are that the population experiences rapid growth despite a limited food supply and, as a result of the unbalance caused thereby, those who cannot access food perish (Darwin, 1996, p. 56; Wright, 2002, p. 125). The main tendency of English society, in which Spencer's intellectual world was shaped, was in harmony with the principles of evolution theory because free competition and struggle existed within both the English state and society, a reality which nurtured such evolutionary theories (Sorokin, 1963, p. 92). Thus, the fact that the main corpus of theories on evolutionary ethics sprouted in a capitalist environment where intense competition prevailed is important for one wishing to establish a relationship between economics and evolutionary ethics. For, it is in such capitalist environments, in which competition is experienced to its fullest extent, that the thinking that one must struggle for his very survival in an economic race due to his perceived reality in which some companies and factories increase their business and profits (and therefore livelihood) while others simply perish. In this regard, it can be said that if he had lived in a stable society instead of a society in which economic competition prevailed, he would probably have not presupposed such views as natural selection and struggle for survival (Taslaman, 2007, 2009).

The Industrial Revolution, which was an important step in the development of liberal thinking, reinforced man's belief that he is superior over nature, and consequently the free individual initiative. Again, in this fast industrialization setting, with the proliferation of capitalist ideas, the notion of free initiative, and its entailment of private property, the liberal philosophical approach penetrated into economic activities (Çetin, 2002, pp. 88-89). The most obvious characteristic of the era in question is that the competition and progress of ideas prevailed over both the political and economic policies. Thus, according to Spencer, progress is a law of nature which will unavoidably occur (Devillers & Tintant, 2009, p. 237; Spencer, 1868, p. 1-60). On the other hand, recognition of progress as a natural law makes its survival dependent on struggle. For the prevailing law in nature is the struggle for survival, and only those who win this struggle by adapting to the new conditions can progress (Ruse, 2006, p. 204).

The development of modern industry and the consequential emergence of world markets have led to recognition of the struggle for survival to be held as a general principle in the capitalist concept of production (Hawkins, 1997, p. 152). Following the massacre caused by the civil war in England in the 17th century, people were exceedingly exposed to the most unfavorable effects of struggle and strife. This unfavorable phenomenon caused them to consider Spencer's messages such as the struggle to be the "fittest" and, as a consequence, to progress. For example, the businessmen claimed that the actual reason for their success was not the incompetence or lack of ability on the part of their competitors, but their own efforts (Ruse, 1998, p. 74). Thus, it was claimed that mankind found its most powerful support in Spencer's thinking in its quest to acquire both political and economic power (Bannister, 1979, p. 3; Hall, 2011, p. 412; Wright, 2002).

The bourgeoisie that rose in tandem with the industrial evolution built their economic and social constructs based on the principle that the strong would survive in a free environment. Therefore, it objected to the state's interference in economic life; instead desiring that everything in economic life be left to its natural course (*laissez-faire*) and that those who worked should win while those who failed to demonstrate adequate effort and work should perish (competitive capitalism) (Rank, 1941, p. 33). This is as much of an indicator of how the economic discourses changed as it is to the role played by the concept of evolution in effecting this change (Himmelfrab, 1970, p. 316). Accordingly, it was claimed that the fact that those who made wealth over the public thereby also proving their superiority over the public in the early 20th century increased the number of advocates of Social Darwinism (O'Connor & Faille, 2000, p. 185).

From this viewpoint, it may be said that one important principle of the relationship between evolutionary ethics and economics is the concept of "*laissez faire*," which can be defined as "leave alone." This is described as the name given to the reflection of the liberal philosophical thought in economy, or as the advocacy of freedom in economic life. Liberalism philosophically both emphasizes the priority and freedom of an individual and demands that individual freely engage in the economic domain and that his initiatives not be hindered by either the state or society (Çetin, 2002, p. 88).

The advocates of “laissez faire” objected to the prevention of the natural functioning of the economy by the state or any other power (Tosun, 2010, p. 88). For this reason, industrial and financial circles received considerable support from their views in their newfound ability to increase their wealth and position in the market. In other words, the wealthy and successful found a philosophical justification to legitimize the method they followed and the wealth they made (Dobson, 2007, pp. 192-193). Actually, this is a natural outcome of using philosophical views for ideological purposes. Therefore, the partnership that was to be established by the ideology of selfishness through the support of philosophical views, as well as through the support of those in positions of power (Marangos, 2013, p. 33), became a valid principle in the Social Darwinian concept of economy. Thus, according to Spencer, pure altruism which will solely benefit someone else is dangerous as well as causes lazy and useless people to increase, which means the degeneration of the society. Therefore, Spencer held that moral principles had to comply with the laws of nature (Spencer, 1978, pp. 259-260), claiming that offering a helping hand to every single individual was an important obstacle to social development (Spencer, 1865, p. 354). As such, he stated that the state should abandon helping the poor and the weak so as to not prevent the natural selection process (O'Connor & Faille, 2000, p. 185).

The Two Major Principles of Social Darwinism Affecting Economy: Individual Power and the Free Market Concept

This philosophy claims that economic laws must comply with the laws of nature and also continues to guide today's economy thereby nurturing selfish feelings in individuals and legitimizing the belief that the conditions that enable the economic survival of the powerful comply with these ethics. On the other hand, the fact that this system had no visible alternative, not to mention that it was considered inevitable and desirable, caused a number of ethical problems. The most notable being individual power and free market concepts, as emphasized at the beginning of this article (Bishop, 2000b, p. ix). Although forming symbiotic relations and cooperation are unavoidable outcomes of

social evolution prompting the powerful to help the weak, the actual priority has been construed to be protecting individual power and wealth. Those aware of this situation have noted that although Social Darwinism and the principle of “laissez faire” involuntarily opened a door to helping one other and doing good within the context of individual freedom, it lacked an intellectual foundation to support that such behavior was actually voluntary (Frey, 2009, p. 93).

It was also claimed that Spencer advocated “laissez faire” as the best system as an indication of his basic claim of “survival of the fittest” (Kasper, 2002, p. 1, 27). It may be said that, as result of the thinker’s recognition of the failure of the individual to fit into the existing conditions as the cause of all evils, and of the success of the individual in fitting into the conditions as the cause of goods (İbanoğlu, 2004, p. 86; Spencer, 1865, p. 77), it was made it easier to recognize fitting into, and demonstrating the effort toward, a system more suitable to increase economic power as a morally good act.

Thus, evolutionist individual struggle for survival in natural life gave way to the money struggle; that is, the accumulation of money and property in economic life (DeVoon, 2007, p. 98). It was explicitly stated that the competitive economy of the USA, which can be described as the center of the capitalist economy, was nurtured by the “survival of the fittest” principle (O’Connor & Faille, 2000, p. 185). Again, this concept served the monopolization of capital while also inducing the struggle not only to define social order with its own concepts, but also to establish these concepts in society’s psyche (McDonough, 1994, p. 113). The relationship between capitalism and social evolution can be easily understood from the way it is defined through utility (Gordon, Edwards, & Reich, 1994, p. 11) and the debate regarding this system from the viewpoint of the moral legitimacy of individual power and the free market (Bishop, 2000, p. 40).

“Exploitation Mentality” and Social Darwinism

Another reflection of the effect that Social Darwinian morality has exerted on the theory and practice of economics can be seen in the exploitive policies experienced in every socio-cultural domain. The meaning of the term economy/

economics, in view of its etymology (Gül, 2010, p. 28; Sami, 1900, p. 141), allows it to form a relationship with a mentality both supporting and justifying exploitation. Although there are several facets to this exploitation, where economics is concerned, the most notable are two: (1) the physical and mental exploitation of humanity, primarily in working life, regardless of gender or age and (2) the exploitation of countries' economic and natural resources/sources of wealth (including nature itself); both forms of exploitation performed by a few powerful countries (Lenin, 2010). Both the underground and aboveground treasures, and certainly the people of primarily Eastern and African countries weak politically, militarily, and financially, are under serious threat in this respect. Also, those causing these threats are the Western powers who hold the belief that they are the last link in man's evolution, and therefore, are superior (Ruse, 2009, p. 213).

Moreover, the relationship between exploitation of time and capitalism can be seen in the insensible consumption of time by millions of individuals spending their time on shows and entertainment programs, computer games, etc. released to the market for entertainment and relaxation, not to mention the billions of profits acquired by doing so. As partially mentioned above, the most important moral harm caused by the capitalist concept based on the unilateral acquisition of profit is that those who desire to be economically powerful accept any means as licit toward this desire, thinking only of their own interests.

The Monopolization of Power and the Deepening of Economic Inequality

This economic inequality attributed to Social Darwinism which is seen as the natural consequence of Spencer's "Survival of the Fittest" principle and social struggle, has been named the "religion of inequality." In other words, the economic and cultural differences between social classes began to be regarded as natural and unchangeable, just like blind religious dogma. It was even expressed that this very way of thinking formed within the frame of Spencer's personal view supported the growth of industrialization in England and the US, strengthened the ideology behind urbanization, and purported

the idea that democracy and freedom were to be sacrificed for the good of this capitalist mechanism (Thompson, 2007, p. 52, 101, 104). It was stated that alternative ideas allowing the State to impose sanctions through laws on those who acquired unjust profit led to a decrease of proponents of this thinking in the US (Dobson, 2007, p. 93). Calling attention to the fact that economic life is built upon the “laissez faire” philosophy would cause considerable damages both to the American economy -a country regarded as a super power in all respects and on the global economy and who has the power to influence these ideas (Kuttner, 1991, p. 3).

The holders of economic power who do not want to maintain their position therefore have the power to create pressure on the political powers that be (Copp, 2000, pp. 92-94). Therefore, it may be said that those who continue their existence in this “free initiative” capitalist economic system are “the fittest,” as asserted as by Social Darwinism (Holt-Jensen, 2009, p. 231).

Conclusion

Although the capitalist economic system is believed to be limited only to the economy, it also has affected and changed the social and political order as well as ethical conceptions. The values of the “modern” world, whose entire base of existence is founded on superiority due to economic wealth, were all defined according to this system. As described above, looking into the democracy-capitalism relationship makes the psychological and military intervention of Western countries in various Middle Eastern and Central Asian countries in the name of bringing democracy a prerequisite for the continuity of the capitalist system and its entailing exploitation.

The most notable characteristics of the free market or liberal economy, as summarized as “laissez faire” are as follows: (1) Concentrating economic wealth into a few hands; (2) an increased number of powerful entities continuing to gain more power, (3) an increased number of working men unable to receive just compensation for their work thus increasing the amount of unjust and unfairly attained wealth; and (4) a consequential increase of those who

subscribe to selfishness. As a result of extorting the rights of the powerless by a powerful elite which thrives to increase its material wealth; of desiring to attain wealth by using the existing powers in a way to harm the public; of using individual power and means primarily and solely for personal interests; thus ignoring the needy, the economic growth increases; but, humane feelings die, everything, even moral values such as “good, right” are measured with material value, consciences keep silent, and therefore, criteria defining human-moral values change.

It is also possible to mention a number of benefits of the oft-criticized free market and capitalist economy supported by Social Darwinism. Thus, capitalism is regarded as important in terms of economic development as it increases and diversifies production by encouraging competition and individual initiative. Again, struggle and competition allow individuals to make better use of, and therefore further enhance, their inherent skills and capacity. It is possible to minimize the harms caused by the said benefits by taking certain measures. Besides these measures, which fall under the providence of the political system, people’s awareness about how and for what purposes they should use their inherent skills should be raised. In other words, morality should be involved in the process.

Thus, resources used by those who are better-equipped in terms of intelligence and skills actually belong to the entire society, and therefore, other beneficiaries of the capital should also receive what they deserve, though not as much as those who work to increase capital. Besides, it may also be questioned how this can be realized in a free market system based on competition. Certainly, it is an issue that should be contemplated and solved by economists and experts in the field.

References/Kaynakça

- Bannister, R. C. (1979). *Social Darwinism: Science and myth in Anglo-American social thought*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bishop, J. D. (2000a). A guide to the issues. In J. D. Bishop (Ed.), *Ethics and capitalism* (pp. 3-48). Toronto: University of Toronto Press.
- Bishop, J. D. (2000b). Introduction. In J. D. Bishop (Ed.), *Ethics and capitalism* (pp. ix-2). Toronto: University of Toronto Press.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin tarihsel kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-96.
- Copp, D. (2000). Capitalism versus democracy. In J. D. Bishop (Ed.), *Ethics and capitalism* (pp. 81-101). Toronto: University of Toronto Press.
- Darwin, F. (Ed.). (1996). *Charles Darwin: Yaşamı ve mektupları* (çev. H. Portakal). İstanbul: Düşün Yayınları.
- Degler, C. N. (1991). *In search of human nature: The decline and revival of Darwinism in American social thought*. New York: Oxford University Press.
- Devillers, C. ve Tintant, H. (2009). *Evrım kuramı üzerine sorular* (çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- DeVoon, W. (2007). *Laissez faire law*. Lulu. Retrieved from <http://books.google.com>
- Dobson, J. M. (2007). *Bulls, bears, boom and bust: A historical encyclopedia of American business concepts*. California: ABC-CLIO.
- Frey, D. E. (2009). *America's economic moralists: A history of rival ethics and economics*. New York: State University of New York Press.
- Gordon, D. M., Edwards, R., & Reich, M. (1994). Long swings and stages of capitalism, In D. M. Kotz, T. McDonough, & M. Reich (Eds.), *Social structures of accumulation* (pp. 11-28). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gül, A. R. (2010). İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(2), 27-78.
- Güzel, C. ve Özel, H. (2011). İktisat ve sosyal teoride evrım düşüncesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(3), 1-26.
- Haakonssen, K. (Ed.). (2002). *Adam Smith: The theory of moral sentiments*. New York: Cambridge University Press.
- Hall, B. K. (2011). *Evolution: Principles and processes*. Ontario: Jones and Bartlett Publishers.
- Hawkins, M. (1997). *Social Darwinism in European and American thought 1860-1945: Nature as model nature as threat*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Himmelfarb, G. (1970). *Victorian minds*. New York: Harper Torchbooks.
- Holt-Jensen, A. (2009). *Geography, history and concepts*. London: Sage.
- İbanoğlu, F. (2004). *Herbert Spencer'de evrım felsefesi* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı). <http://ktp.isam.org.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Kasper, S. D. (2002). *The revival of laissez-faire in American macroeconomic theory: A case study of the pioneers*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- Koslowski, P. (2001). *Principles of ethical economy*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.
- Kuttner, R. (1991). *The end of laissez-faire: National purpose and the global economy after the Cold War*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Lenin, V. I. (2010). *Imperialism: The highest stage of capitalism*. London: Penguin Books.
- Marangos, J. (2013). *Consistency and viability of capitalist economic systems*. New York: Palgrave Macmillan.
- McDonough, T. (1994). The construction of social structures of accumulation in US history. In D. M. Kotz, T. McDonough, & M. Reich (Eds.), *Social structures of accumulation: The political economy of growth and crisis* (pp. 101-132). New York: Cambridge University Press.
- O'Connor, D. E., & Faille, C. C. (2000). *Basic economic principles: A guide for students*. Connecticut: Greenwood Press.
- Rank, O. (1941). *Beyond psychology*. New York: Dover Publication.
- Richards, R. J. (1999). Darwin's romantic biology: The foundation of his evolutionary ethics. In J. Maienschein & M. Ruse (Eds.), *Biology and the foundation of ethics* (pp. 113-153). New York: Cambridge University Press.

- Ruse, M. (1998). *Taking Darwin seriously*. New York: Prometheus Books.
- Ruse, M. (1999). Evolutionary ethics in the twentieth century: Julian Sorell Huxley and George Gaylord Simpson. In J. Maienschein & M. Ruse (Eds.), *Biology and the foundation of ethics* (pp. 198-224). New York: Cambridge University Press.
- Ruse, M. (2006). *Darwinism and its discontents*. New York: Cambridge University Press.
- Ruse, M. (2009). Darwinci devrimin anlam ve önemini yeniden düşünmek (çev. Ş. Öztürk). *Cogito*, 60-61, 233.
- Sami, Ş. (1900). İktisat. *Kamus-i Türki* içinde. İstanbul: İkdâm Matbaası. <http://tarihvedenediyet.org/2013/05/kamus-i-turki-semseddin-sami/adresinden-edinilmistir>.
- Smith, A. (1761). *The wealth of nations: The theory of moral sentiments* (2nd ed.). London: A. Millar.
- Sorokin, P. A. (1963). *Bir bunalm çağında toplum felsefeleri* (çev. M. Tunçay). İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Spencer, H. (1865). *Social static*. New York: D. Appleton and Company.
- Spencer, H. (Ed.) (1868). Progress: Its law and cause. In *Essays scientific, political and speculative* (Vol. 1., pp. 8-62). London: Williams and Norgate.
- Spencer, H. (1978). *The principles of ethics* (Vol. 1). Indianapolis: Liberty Classics.
- Taslaman, C. (2007). *Evrım teorisi felsefe ve tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taslaman, C. (2009). *Evrım teorisi felsefe ve tanrı* (3. bs.). İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Thompson, M. J. (2007). *The politics of inequality: A political history of the idea of economic inequality in America*. New York: Columbia University Press.
- Tosun, C. M. (2010). Liberalizm ve Sosyal Darwinizm karşısında John Rawls. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 81-94.
- Wright, J. (2002). *The ethics of economic rationalism*. Kensington: UNSW Press.
- Yalçıntaş, A. (2010). İktisat düşüncesinde evrimci yol: İktisat güncel evrim teorisine ne kadar katkı yaptı? *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Araştırma Metinleri*, 108, 1-16. <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2010/sayil08.pdf> adresinden edinilmiştir.

Kitap
Değerlendirmeleri
Book Reviews

Baysal, B. (2013). [Review of the book *Paranın toplumsal yeniden üretimi: Merkez Bankası iletişim politikaları* by G. Gökğöz]. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 165–170. doi: 10.12711/tjbe.2013.6.2.R003

Merkez Bankası Bağımsızlığına Eleştirel Bir Yaklaşım

A Critical Review on the Independence of Central Bank

Bahar BAYSAL*
Uludağ Üniversitesi

Paranın Toplumsal Yeniden Üretimi: Merkez Bankası İletişim Politikaları
Gökhan Gökğöz
Ankara, 2013, NotaBene Yayınları, 432 sayfa

Ankara Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'nden doktora unvanı alan Gökhan Gökğöz, Gazi Üniversitesi'nde çalışmaktadır. Finansal iletişim, iletişim sosyolojisi, eleştirel ekonomi politik, devlet kuramı, finans sosyolojisi, ideoloji ve söylem temel ilgi alanlarıdır. Bu değerlendirmeye konu olan çalışması, ufak müdahaleler hariç tutulursa, hazırlamış olduğu doktora tezine dayanmaktadır.

Gökğöz, “Paranın Toplumsal Yeniden Üretimi: Merkez Bankası İletişim Politikaları” isimli kitabında kapitalizmin finansallaşma çağında merkez bankalarının iletişim politikaları aracılığıyla finansal sermayenin yeniden üretiminde üstlendiği ideolojik niteliği ortaya koyma çabasıdadır. Bu çerçevede yazar, ilk olarak kapitalist sistemin, maddi büyüme sürecinin 1970’lerde tıkanması ve

* **Bahar BAYSAL** iktisat alanında araştırma görevlisidir. Kurumsal iktisat, uluslararası politik ekonomi ve gelişme iktisadı temel çalışma alanlarıdır. İletişim: Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Görükle Kampüsü, Nilüfer, Bursa. Elektronik posta: baharbaysal@uludag.edu.tr, bhrbysl@gmail.com

yerini finansal gelişme evresine bırakmasından sonra devletin geçirdiği dönüşümü ve ekonominin işleyiş süreci ile toplumun tasavvur edilme biçimindeki değişimi analiz etmiştir. Merkez bankası iletişimini ise politik, ekonomik ve toplumsal alanı birbirine bağlayan bir köprü olarak kurgulamış, uygulamada Türkiye’de Merkez Bankası iletişim politikası araçlarından yararlanarak, söylemlerindeki ideolojik yapıları tespit etmeye çalışmıştır.

Çalışma, Merkez Bankası’nın bağımsızlığını, tarihsel toplumsal arka planını incelemeyen kapitalist düzen içinde ortaya çıkan sorunlara yönelik “teknik” bir çözüm olarak inceleyen çalışmaların aksine bağımsızlığın ideolojik temellerini incelemekte ve belirli sınıfların çıkarlarına hizmet eden “siyasal bir proje” olduğuna işaret ederek eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Bağımsız düzenleyici kurumlara doğru yaşanan iktidar kaymasının ekonominin siyasetten ayrılması, devletin tarafsız olması ve akılcılığa dayalı bir piyasa sürecinin işlenmesi anlamına gelmediğini, aksine karar alma sürecinin politik yönünün şeffaflık, hesap verilebilirlik ve güvenilirlik gibi benzeri demokratik çağrışımlarla, daha uzakta bir yere taşındığını ve toplumsal eleştiriden muaf bir yerde konumlandırıldığını ileri sürmektedir. Devlet alanı tüm ideolojik yetkinliği ile sürecin merkezinde yer almaktadır. Hedefler ile toplumun beklentilerini paralel hâle getirmenin aracı olan iletişim politikası ise ideolojilerin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir.

Gökgöz çalışmasında, finansal piyasaları “bir sosyal etkileşim alanı” olarak kavramsallaştıran “sosyo-yapısal yaklaşımı” temel kuramsal hareket noktası olarak alır. Temel araştırma konusu finansal iletişim olduğundan, tartışma ve çözümler de büyük ölçüde bu yaklaşım üzerinden yürütülmüştür. Zira finansallaşma çağında yerel unsurlar paranın yeniden üretiminde sürece dâhil edilmek zorundadır. Bu durum, finansal iletişimi ekonomi-politikanın en önemli aracı hâline getirmiş, merkez bankalarının da önemli ideolojik birer kurum olarak yeniden inşasını gerekli kılmıştır. Ayrıca Poulantzas ve Jessop’un katkılarıyla “devletin stratejik ilişiksel teorisi” (strategic relational theory of state) ve “eleştirel ekonomi politik” çalışmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar, para ve toplumu iktisadi süreçlere entegre eden iletişim üzerine bir analiz çerçevesi geliştirmektedir. Zira finansal sermaye toplumsal aktörlerin kültürel bilişsel özelliklerini dışarıda

birakarak kendisini yeniden üretememektedir. Toplumsal aktörlere enformasyon aktarımı ve beklentilerinin yönetimi, belirlenen para politikası hedeflerine ulaşılması ve bu yolla sağlanacak finansal piyasaların istikrarı ve derinliği açısından önemlidir. Dolayısıyla, Merkez Bankası'nın söylemlerinin veri veya a priori kabul edilerek, beklentilerin de bu yönde şekillendirilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Finansal piyasalar bu nedenle pür iktisadi süreçler olarak değil, toplumsal ilişkilerle içi içe geçmiş bir bütün olarak tasavvur edilmiştir.

Finansal piyasalar ve toplumsal yapı arasındaki bu ilişki finansallaşma sürecinde devleti de belirli bir yere oturtmayı gerekli kılar. Yazar ikinci bölümde devleti, “toplumsal örgütlenmenin makro ve mikro düzeylerini ekleme çabası nedeniyle, sermayenin bir aracı olarak gören basit anlatımın ötesinde, bir toplumsal ilişki alanı” (s. 45) olarak kavramsallaştırır. Bu yaklaşım, yapısalcı devlet kuramının, düzenleme ekolünün ve Gramsci'nin fikirlerinin sentezine dayanmaktadır. Devleti, toplumsal sınıflar karşısında bağımsız bir güç olarak kavramsallaştıran devlet merkezli yaklaşımların aksine, devletin kendine ait bir gücü yoktur, “toplumsal iktidar ağının merkezi kategorisi olarak kurulmuştur” (s. 45).

Gramsci'nin devlet kavramsallaştırması ile bağlantılı olarak düzenleme yalnızca şiddete veya “zora” dayalı değildir. Belirli oranda süreklilik sağlamak için “rıza”ya veya “toplumsal onaya” gereksinim duyar. Göreli sağlam birikim ve düzenleme bağlantılarının hâkim kılınması politik-ideolojik bir hegemonyaya dayalıdır (Hirsch, 2011, s. 97). Çalışmada bu rolü iletişim politikaları aracılığı ile Merkez Bankası üstlenir. Devlet bu sayede kamu yararının tarafsız bir vekili olarak algılanmaktadır.

Çalışmada, kapitalizm analizinde ulusal süreçlere vurgu yapılması, “zor ve rızanın kurumsallaşmış birliğine dayanan düzenleme tarzlarının en olasılıklı oluşma yerinin tekil devletler düzlemi olmasından”(Hirsch, 2011, s. 106) kaynaklanır. Kapitalizmi bir dünya sistemi olarak kavramsallaştıran ve Gramsci'yi dünya sistemine uygulayan yeni Gramsci'ci yaklaşımlar ulus ötesi hegemonya tartışmaları yapmakta, tarihsel materyalizm ilkeleri etrafında hegemonik dünya düzenini çözümlenmektedir. Çalışma, bu çerçevede “küresel kapitalist sistemi tek bir merkezden yönetilen ve yapısının mekân ve zaman açısından sabitlenmiş bir hegemonya-bağımlılık veya merkez-çevre ilişkisi olarak değil, karşıt

ve aynı zamanda birbirine bağlı tekil devletlerin yerel birikim ve düzenleme bağlantılarının meydana getirdiği değişen bir ağ bütünü.” (s. 42) olarak kavramsallaştırmıştır. Sermaye birikimi süreçlerinde yüksek gelirli merkez ülkelerden, düşük gelirli çevre ülkelere doğru gerçekleşen sermaye akışının tersine döndüğü 1980’lerde, kapitalist dünya sistemi içinde merkezden çevreye doğru tek yanlı bağımlılık da yerini burada kavramsallaştırıldığı şekliyle “yeni bağımlılığa” bırakmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde sıcak para girişine dayalı büyüme, bu yeni bağımlılığın önemli bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Devletin stratejik ilişki alanı olarak tasavvur edilmesi devlet ile sermaye ve devlet ile toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler açısından ortaya çıkardığı sonuçlar da ikinci bölümün tartışma konularındandır. Devletin kavramsallaştırılma biçimi, devleti sermayenin çıkarlarına hizmet eden indirgemeci bir tarzda yorumlamak yerine stratejik ilişkisel birlikteliği ön plana çıkarır. Ancak, enflasyon hedeflemesi üzerinden küresel sermayenin taleplerini karşılamaya çalışmak, enflasyon ve işsizlik arasındaki trade-off hatırlatıldığında birikimin tüm yükünü emeğin üzerine yıkmaktadır.

Merkez Bankası’nın iletişim politikaları üzerine yoğunlaşan üçüncü bölüm çalışmanın amacı açısından asıl bölümdür. Yazara göre iletişim politikalarının ideolojik bir karakter göstermesi kapitalist düzen içerisinde enflasyon hedeflemesine dayalı gelişme stratejisinin toplumun tamamının çıkarına hizmet ettiği yönünde bir “algı” oluşturmaya çalışmasından kaynaklanır. Bu amaçla Merkez Bankası kurguladığı “anlatı” ile “ortak bir anlam” geliştirmeye ve finansal sermayenin önündeki tüm engelleri kaldırmaya çalışır. İki yanlı, topluluk yönelimli bu strateji bir yandan finansal ve fiyat istikrarının iyi olduğu izlenimini veren enformasyonun piyasaya aktarır ve finansal sermayenin yeniden üretimine katkıda bulunur. Diğer yandan Akerlof ve Shiller’in (2010) kapitalizme yerleşik olan, toplumsal aktörlerin iktisadi eylemlerde değişen yaklaşımları veya öngörülemezliklerinin karşılığı olarak kullandıkları “hayvani iştahı (animal spirits) denetim altına almaya ve güven ortamı yaratmaya çalışır. Böylelikle parasal hedefler ile insanların farklı eğilimleri merkez bankasının “dil”i üzerinden birbirine tutturulur.

Dördüncü bölüm Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın tarihsel evrim sürecini gelişme stratejileri açısından önemli kırılmaların yaşandığı dönemler iti-

bariyle incelemektedir. Bu dönemler ayrıca devlet sınıf ilişkileri ve uluslararası para standartlarındaki değişime paralel olarak Merkez Bankası'nın üstlendiği farklı rollere de işaret etmektedir. Finansal iletişimin Türkiye'de tarihsel toplumsal arka planının eskilere dayanmadığını, liberal ekonomiye geçişle birlikte sırasıyla ekonomik, toplumsal ve kurumsal altyapısının 1980 sonrası dönemde oluştuğunu vurgulamaktadır. Özellikle 2001 sonrası Merkez Bankası bağımsızlığı ile birlikte iletişim politikalarının bankanın politikaları içinde önem kazandığını ifade etmektedir. 2006 ile 2011 yılları arasında, altı yıllık süreçte yayımlanan ve bankanın temel iletişim araçları olarak kabul edilen Enflasyon Raporu ve Para ve Kur Politikası metinlerindeki özellikle örtük ideolojik yapıları saptamaya çalıştığı saha çalışması ise beşinci bölümün konusudur.

Merkez Bankası bağımsızlığına getirdiği eleştirel yaklaşımla, çalışmadan elde edilecek önemli sonuç, Gramsci'nin ideolojik hegemonya görüşü çerçevesinde ortaya konulabilir. Gramsci'ye göre egemen sınıfın iktidarı devletin baskı aygıtlarından da destek almakla birlikte rızaya dayalıdır. Hegemonya, rıza ile yönetimdir ve "ahlaki" ve "ideolojik" fikirler rızanın toplumsal temelini oluşturmada kritik önem arz eder. Birikim rejimi içerisinde finansal sermaye odağı yerleşirken, düzenleme işlevi bağımsız düzenleyici kurumlara devredilmiştir. Rızanın toplumsal temelini oluşturmada, bu "ahlaki" ve "ideolojik" fikirlerin topluma aktarılması ve böylelikle egemen sınıfın dışındaki toplumsal grupları mevcut düzene tabi kılmaya işlevini finansallaşma çağında merkez bankaları üstlenmiştir. Çalışmaya göre, ortak bir "anlatı" etrafında fiyat istikrarı ve sürdürülebilir büyüme sağlayacak "ortak anlam" inşa etme çabası, devlet alanı içerisinde yer alan Merkez Bankası'nın politik-ideolojik hegemonya oluşturma çabasının açık göstergesidir. Paylaşıcılık, şeffaflık ve demokratiklik gibi ilkelerle herkesin yararına sonuçlar üretiyormuş gibi görünse de fiyat istikrarı sağlamaya odaklı işleyen, para politikası ile sermayeye, iletişim politikası ile topluma seslenen Merkez Bankası politikalarının finansal sermayenin yeniden üretimine odaklandığı ancak bunun toplumda kaybedenler pahasına gerçekleştiğini ileri sürmektedir.

Yazar, bu iddiasını Türkiye'de Merkez Bankası iletişim metinlerinde yer alan söylemlerdeki ideolojik yapıları tespit ederek güçlendirmeye çalışmıştır.

Gökgöze göre, enflasyona odaklanan Merkez Bankası, belirlediği hedefler ile gerçekleştirme arasındaki paralelliği bekleyiş yönetimi ile sağlamaya çalışır ve emeğin fiyatında artış yaratacak her türlü değişimi de bu nedenle ideolojik söylemlerle engellenme çabasıdadır. Buna göre, ücret artışlarının parasal hedeflere ulaşılmasında engel teşkil etmemesi için emeğin ücret beklentisine ve parasal genişleme taleplerine seslenirken, insanların yaşamlarını idame ettirmek için ihtiyaç duydukları asgari ücret ve gıda harcamaları bile risk olarak kodlanmaktadır. Tüketim ve yatırım arasında denge kurulmaya, tüketim artışının fiyat artışına dönüşerek ücret taleplerini arttırmamasına ve yatırımlardaki artışın da emek verimliliği yoluyla birim işgücü maliyetlerinin düşürülmesine odaklanılmaktadır. Yine sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları hatta yeşil kart için bütçeden ayrılan pay bile fiyat istikrarı ve mali disiplin üzerinde yaratacağı baskı ile finansal sermayenin risk algısını arttırmaması için ideolojik söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan sermayeye yönelik olarak özellikle konut yatırımları gereklilik olarak vurgulanmakta, parasal hedefler etrafında şekillendirilmektedir. Tüm bu söylemler Gökgöze göre devlet ve sermayenin alanını genişletirken, emeğin konumu değiştirmemekte hatta kötüleştirmektedir. İletişim metinleri yazarın değerlendirmelerine göre üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun kesimlere yöneliktir. Üretim sürecinde artı değere el koyma anlamında kullanılan “sömürü” kavramı, finansallaşma sürecinde eşitsizliklerin daha da artmasını ve kurumsal güce dayanan yapısını vurgulama adına yerini “müsadere” kavramına bırakmaktadır.

Merkez Bankası bağımsızlığına getirdiği eleştirel yaklaşımla Gökgöz’ün bu çalışması literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu alana yapılacak bundan sonraki katkılar, bu çalışmayı tamamlayıcı nitelikte, ampirik çalışmalarla ileri sürülen savların desteklemesi yönünde olmalıdır.

Kaynakça

- Akerlof, A. G. ve Shiller, R. J. (2010). *Hayvansal güdüler: İnsan psikolojisi ekonomiyi nasıl yönlendirir ve küresel kapitalizm için niçin önemlidir?* (Çev. N. Domaniç ve L. Konyar). İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Hirsch, J. (2011). *Materyalist devlet teorisi: Kapitalist devletler sisteminin dönüşüm süreçleri* (Çev. L. Bakaç). İstanbul: Alan Yayıncılık.

İktisat-Din Hattında Bir Değerlendirme: Rasyonel Homo-religious = Semavi Homo- economicus?

A Review on the Economy-Religion Nexus: Rational Homo-religious = Heavenly Homo- economicus?

Özgün Burak KAYMAKÇI*
İstanbul Üniversitesi

Din Ekonomisi: İnanç, Zenginlik ve Mutluluk
Ömer Demir
Bursa, 2013, Sentez Yayınları, 268 sayfa.

A. Marshall, iktisadı emperyal bir disipline dönüştüren iktisatçıların alet kutusuna sıradışı bir analiz zenginliği katmış bir isim olmasına rağmen, “İktisadın İlkeleri” kitabının daha ilk sayfasında iktisadi ve dini unsurları tarihe yön veren iki müthiş unsur olarak ele alırken derin bir sezgisellik istemeyen sıradan bir tespitin sahibi konumundadır. Nihayetinde, iktisadın ve dinin yön verici iki başat unsur olarak tespiti, insanlık tarihi samimi bir yönelimle ele alındığında hiç de şaşırtıcı olmamaktadır. Esas şaşırtıcı olan, maddi ve manevi dünyaların kesişim noktasında yer ve anlam bulan insanın, bir taraftan bu iki dünyayı katışıksız bir tarzla ele alan saf araştırma alanları üretirken, diğer taraftan da kendi tarihini bunların birleşik tesirleri altında yazmak zorunda

* Dr. Özgün Burak KAYMAKÇI iktisat alanında doktordur. Çalışma alanları arasında bilim felsefesi, iktisat metodolojisi ve iktisat felsefesi yer almaktadır. İletişim: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı, Merkez Kampüsü 34452 Beyazıt, Fatih, İstanbul. Elektronik posta: buraken@gmail.com

kalmasıdır. Bu manada, dinin ve iktisadın dönüştürücü güçlerinden daha ziyade, aralarındaki ilişkinin yönünün ve şiddetinin esas zorlu denklemi teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu denklem; “kazanca (paraya) iman” veya “imanın getirileri (rantları)” gibi marjinlerde basit çözüm noktaları sunsa da, çok daha farklı çerçevelerde kendini gösteren, kompleks ve gizemli bir ilişkiler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kompleks bütünü, din ve iktisadın hem birer *bağımlı* hem de birer *bağımsız* değişken olarak ele alınacağı, kavrayışımızı kolaylaştıracak bir fonksiyonlar kümesine indirgediğimizde ise, iki yollu ve dört boyutlu bir yapıya ulaşılmaktadır. İki nedensellik yolu üzerinde beliren söz konusu dört boyutu şöylece sıralayabiliriz: *i*) İktisadın bağımlı değişkeni olarak din. *ii*) İktisadın bağımsız değişkeni olarak din. *iii*) Dinin bağımlı değişkeni olarak iktisat. *iv*) Dinin bağımsız değişkeni olarak iktisat. Ayrımın daha anlaşılır kılınması için $x=iktisat$, $y=din$ gösterimi yapıldığında sözel olarak ifade ettiğimiz ilişki formal olarak *i*) $y=f(x)$ *ii*) $x=f(y)$ *iii*) $x=f(y)$ *iv*) $y=f(x)$ şeklinde ortaya çıkmaktadır. Göze çarptığı üzere *i*) ile *iv*) numaralı, *ii*) ile *iii*) numaralı ifadeler formel olarak aynı iken bu formel tutarsızlığın literal anlatımda ortadan kalkıyor olması ise iktisat/economics ve ekonomi/economy ayrımında yatmaktadır. Gösterim ve ifade kolaylığından ötürü genelde “iktisat” olarak izah edilenin *i*) ve *ii*) numaralı gösterimlerde “economy”, *iii*) ve *iv*) numaralı gösterimlerde ise “economics” boyutuyla öne çıktığı farkedilebilir. Dolayısıyla; ilişkinin açıklanması yolunda kabaca şöyle bir tasnife ulaşılır: *i*) ekonomi dini (religion of economy) *ii*) dinin ekonomisi (economy of religion) *iii*) dini iktisat (religious economics) *iv*) dinin iktisatı (economics of religion). *Birinci madde*; dini, iktisadın bağımlı değişkeni olarak ortaya koyan yaklaşımı ile dini teslim alan bir ekonomik ilişkiler ağına işaret etmektedir. Marksist analizin, popüler-bilindik anlatımıyla, alt yapı unsuru olarak ekonominin ürettiği bir üst yapı kurumu olarak din, semavi âlemden seküler/maddi boyuta indirilirken, üretim güçlerinin nedenselliğine teslim edilmektedir. Nihayetinde, iktisadi gelişme de dini bağımlılıkların çözülmesi, dini hizmetlere olan ihtiyacın gerilemesi ve dinin siyasetten silinmesine yol verecek olan “sekülerizasyon” kavramının doğal bir üreticisi olmaktadır. Bu nedensellikler neticesinde, üretimdeki verimlilik sorununun çözülmesiyle birlikte yeryüzü ekonomik bir cennete dönüşürken, din iktisata teslim olmakta, nihayetinde iktisat da bir şekilde dinleşmektedir. İkinci

madde; dini iktisadi sonuçlar doğuran bağımsız bir değişken olarak ele alınırken, dinin ruh/hayat verdiği (veya atıl kıldığı) bir ekonominin varlığına işaret etmektedir. İnananların inançlarının gereği olarak ortaya çıkmış olan davranışlarının iktisadi sonuçlarının incelendiği bu alanda, M. Weber'in "ideal tip" metodolojisiyle kapitalizm tarihine açılarak tespit ettiği nedensellik, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü" eserini de iktisat tarihinin bir kilometre taşı kılmaktadır. Üretim ilişkilerine dâhil olmuş bu aktif mümin tipolojisini, iktisadi gerikalmışlığın müsebbibi konumunda maddeden kaçan, pasif ve kaderci mümin tipolojisinin çözümsemesi takip ederken, din-ekonomi ilişkisindeki belirleyicilik vurgusu değişmeden tekrarlanmaktadır. Üçüncü madde; iktisadın dini kayıtlarla yeniden yapılandırılması ve böylece iktisadi bilginin dini bir çerçevede içinde ele alınması temelinde oluşurken, genel olarak "dini iktisat", özel olarak ise "İslam İktisadı", "Hristiyan İktisadı", "Budist İktisadı", "Hindu İktisadı" vb. başlıklar altında kavramsallaşmaktadır. Bu çalışmalar, siyasi bir programın parçası olarak modernitenin sekülerize ettiği sosyal bilimlerde yeniden bir dini hâkimiyet kurmak ve söz konusu seküler bilgi kürelerinin dinin hizmetine verilmesini sağlamak gayretiyle ortaya çıkarken; nihayetinde pozitif iktisat üzerinden temellendirilmeye çalışılan tamlayıcı birer normatif yaklaşım olmak durumunda kalmaktadır. *Dördüncü maddede* ise; iktisat dinin bağımsız değişkeni kılınırken, dini eğilim ve aidiyetlerin iktisadın açıklayıcılığı altında anlaşılır olması amaçlanmakta, toplum ve bireyin dini tercihleri mikro iktisat teorisinin rasyonel çözümsemesine tabi kılınmaktadır. Nihayetinde, çilekeş bir ariften veya münzevi bir keşişten daha ziyade, din pazarına çıkmış bir *homo-economicus*'u resmeden bu yaklaşımın, iktisadın emperyal bir sosyal bilime dönüşmesi hikâyesinin bir ürünü olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

Din Ekonomisi adlı çalışmasında Ö. Demir, yukarıda tasnif ettiğimiz söz konusu dört maddeden sadece son üçünün varlığına (kitabının *girişinde*) dolaysızca işaret ederken, çalışmasını da -ifade ettiğimiz- ikinci ve dördüncü maddelere hasrettiğinin altını özellikle çizmiştir. Birinci maddede ifade edilen kavramsal içeriğin, dağınık ve yetersiz de olsa kitabın muhtelif bölümlerinde tartışmaya dâhil edildiği söylenebilir.

Dört bölümden oluşan 268 sayfalık kitabın ilk bölümü anaakım iktisat özelinde iktisat biliminin emperyal karakterinin nedenlerini ve sekülerleşme tezinin yitirilen öneminin sonuçlarını incelerken, konunun daha iyi anlaşılması için de okuyucuya korelasyon ve nedensellik kavramları ve ayrımı hatırlatılmaktadır. İkinci bölüm, iktisadi terminolojinin dini konuları ele alış tarzına olan olası katkıları incelerken, *de-sekülerizasyon* süreciyle birlikte doğan dini yönelimlerin iktisadi yorumuna girişmektedir. Üçüncü bölüm, ekonomik gelişme ve zenginliğin dini nasıl etkilediğini incelerken, *dördüncü bölüm* ise mutluluk ve din arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır.

Ö. Demir'in akıcı ve kolay okunur üslubu kimi okuyucuyu din-iktisat ilişkisinin kolay yazılabilir bir konu olduğu gibi bir intibaya sevkedebilir olsa da, başvuru zengin kaynakçaya göz gezdirmek bile böylesi bir yargıya engel olmaya yeterlidir. Ancak söz konusu kaynakçanın, subjektif bir tercihin neticesi olması kaçınılmaz ve eleştirilemez olan tertibinin, konunun ele alınması yönüyle en doğru sonucu üretip üretmediği ise tartışmalıdır. Nihayetinde, din-iktisat ilişkisi ele alınırken, iki uca farklı yoğunluklarla temas etmiş olan bir eserin içlemi nasıl sorgulanamaz bir tercih probleminin neticesi ise, bu sayısız ihtimallerden biri olarak neşredilmiş bir çalışmanın din-iktisat hattı üzerindeki koordinatları da böylesi bir özgürlüğün doğal neticesi olarak bilinebilir olmak zorunluluğundadır. Bu yönüyle, *Din Ekonomisi* çalışması, sekülerize bir homo-religious için ufuk açıcı olan tüm zenginliğine ve renkliliğine rağmen, çizilmemiş çerçevelerin, konulmamış sınırların içinde kaybolan bir *fotoğraf* gibi durmaktadır. Öyle ki; *din ve özgürlük*, *din ve barış*, *din ve ekonomik zenginlik*, *din ve evrim*, *din ve rasyonellik*, *bilgi*, *irade ve din*, *fayda*, *kıtlık*, *belirsizlik ve dindarlık*, *dindarlık ve boş zaman*, *dindarlık ve kentleşme*, *dindarlık ve gelir artışı*, *dindarlık ve aile*, *dindarlık ve cinsiyet* gibi birçok konu başlığının, konunun derinlikli kavranılmasını sağlayacak tarihi, felsefi ve hatta teolojik bir çerçeve çizilmeden, akan zamanda dondurulmuş bir anın resmedilmesi olarak, din ve dindarlık çevresinde sürekli bir nedensellik arayışında akıp durduğunu ifade etmek, söz konusu *fotoğrafın* anlaşılması bağlamında bir aşırılık olmayacaktır. Okuyucu, bir taraftan metin ilerledikçe elde edilen giderek artan sayıdaki nedensellik/ilişki bütünleri içinde kaybolurken, diğer taraftan da bu bilgilerle nereye varması gerektiğine *a priori* olarak vakıf olduğu varsayılmaktadır. Ancak bu fazlasıyla *nötr* gibi du-

ran, ve belki de en çok bu temelde eleştirilebilecek olan varsayımda bazı uyumsuzluklar mevcuttur. Metnin hiçbir yerinde metafizik duruşunu açıkça/dolaysızca ifade etmeyen akademik tavrıyla yazarın, ibadet ve dindarlık örneklemelerini/çözümsemelerini ağırlıklı olarak İslam dairesi ve kültürü içinden seçen bir metni oluştururken oluşan zıt beklentilere karşılık verebildiği tartışmalıdır. Örneğin; sayfa 105'te başka bir dinin akidesi olarak tenasuh inancısı "...ruhun başka bedenlerde tekrar dünyaya geldiği fikrini geliştirmiş, ama bir türlü ölüme çare bulamamıştır." cümlesi içinde faydacı bir üretimin neticesi olarak icad edilmiş salt bir beşer bilgisi olarak mahkûm edilirken *dairenin* dışına dair sahip olunması gereken akademik yansızlığın kaybolduğu gözlenmektedir. Ancak sayfa 98'de "bu yüzden kendisine yer açmak isteyen bir mezhep, akım veya ekol için 'ne olursan ol gel' tavrı makul bir stratejidir." cümlesiyle de -adı anılmasa da güçlü bir çağrısıyla- mevlevilik ve tasavvuf felsefesi oportünist bir stratejiye indirgenmiş olurken, böylece *dairenin* içinin de bu özensiz tavırdan payını almış olduğu anlaşılmaktadır. Dahası iktisatla malul bu dilin sayfa 110'da savrulduğu noktanın vardığı talihsizliktir: "Ama dini konularda 'gidip de gelen olmadığı' için geleceğe ilişkin tahminler tümüyle güvene dayalıdır." Böylece, özel olarak islamlıklar için İsra suresinin birinci ayetiyle sabit bir *gidiş-geliş* olarak *Mirac* hadisesi vulgar bir dil ile -sırf varılmaya çalışılan hükmü güçlendirmek uğruna- bahis dışı bırakılırken, din de tüm inananlar için salt bir sosyolojik ikna sürecinin neticesi olarak irrasyonel bir eş-ölçülemezlik (incommensurability) paradigmasına teslim edilmiş olmaktadır. Metnin indirgemeci bir metodolojinin elinde ruhunu teslim ediyor olmasının kaçınılmazlığı tartışması bir yanda dursun, hakikat arayışını böylesi bir indirgemeciliğe teslim eden bir çözümsemenin bu tercihini de en azından daha titiz bir tavırla gerçekleştirmesini beklediğimiz söylenebilir. Öyle ki yazar, bir taraftan sayfa 157'de "son yüzyılda tüm ülkelerde okullaşma oranı her kademedede arttığı için önceki yüzyıla göre dindarlık oranının artması bir yana değişmemesi bile dindarlık ile eğitim arasında negatif bir ilişki olmadığını gösterir." hükmüne varırken; bu hükmün sayfa 193'te -Tablo 3'ün ortaya koyduğu- Türkiye'deki artan eğitim durumu ile dindarlık arasındaki negatif ilişkinin varlığı ile çeliştiğini fark edememektedir. Bu durumu, salt bir özensizlik ya da dikkatsizliğin ötesinde, metodolojik bir angajman kazası olarak da düşünebiliriz. Zira, sayfa 157'deki

hüküm yazarın geniş literatür taraması içinde ulaştığı saygın bir araştırmamanın neticesiyken, sayfa 193'teki Tablo da güvenilir bir kurumun verilerinden türetilmiştir. Bu gibi uyumsuzlukların; tarihe, sosyolojiye, felsefeye (*philo-sophia*) ve dolayısıyla *hikmete* uzak kalmış; yani kalitatif yanı eksiltilmiş çalışmaların, gerçekliği çarpıtmadan fakat özgün şartlara bir *anlama* çabasıyla nüfuz ederek hakikati daha kavranabilir kılacak felsefi spekülasyonlara duyulan ihtiyacı farketmesiyle aşılabileceğini ümit edebiliriz. Ancak; materyalist-determinist-mekanikçi felsefenin bir yansıması olarak doğanın tekanlamlılığı, heyecansızlığı ve tarafsızlığını temel almış olan Galileo-Descartes-Newton geleneğinden doğan iktisadın, içinden çıktığı paradigmanın ontolojik ön kabulleriyle yoğrulmuşken; ve ölçülebilir olanı yücelten, lineer ilerlemeci bir metalaştırma teorisi olarak nihayetinde aydınlanma ve modernite hareketi sonrası gelişen sekülarizasyon hareketinin hem bir hasılası hem de onu yeniden üreten bir sosyal-politik-akademik söylem olarak karşımızda dururken, bu sıkışmışlık içinde emperyal karakteri ve hesap gücünün verdiği özgüvenle kendini önceleyen değerleri anlamlandırmak, dönüştürmek ve ilişkilerini konumlandırmaktan çekinmeyen bir alan olarak sözünü ettiğimiz çelişkileri ve benzerlerini üretmekten geri durmayacağına da bilincinde olarak bu ümide yaslanmalıyız. İşte bu noktada, iktisadın *mutlak olan* ile kurulacak ilişkisinin analizinde, içinde bulunduğu kısıt ve acizyetlerin bilincinde olunarak davranılmasının, konuyu ele alanlar için de, bir açıdan “tüm bilimlerin ilk keşfinin kendini keşfi” üzerinden bir zorunluluğa işaret ettiği söylenebilir: *Sınır çizmek*. Elbette emperyal bir disipline karşı böyle bir mottunun “yükte ağır” yönlerinin aşıkârlığı ortadadır; fakat yola çıkmak şüphesiz ki varmaktan evladır. Bu açıdan çoğu zaman önceliğin ihlal edilen sınırların tespitinde olacağı da söylenebilir. Siyasi tarihten bir rivayet belki de konunun dramatikliğini ifade etmek açısından ufuk açıcı olabilir. Şöyle ki, Ürdün ve Suudi Arabistan arasındaki sınırın Amman'a doğru olan bir girinti şeklindeki zikzaklı hâli, mükellef bir yemek sonrası bölge haritası üzerinde çalışan W. Churchill'in oburluktan mütevellit bir hıçkırığına bağlanmaktadır. Literatüre “Churchill'in hıçkırığı” olarak geçen bu girintinin, söz söyleme hakkına/söylem gücüne sahip uluslararası güçlerin dinamizmine işaret etmesi açısından her daim güncelliğini koruduğu ortadadır. İşte bu bağlam ve din-iktisat ilişkisi dâhilinde mükellef bir zenginleşme yüzyılı sonrası sosyal bi-

limler haritasına nüfuz etmiş olan emperyalist iktisadın hıçkırıklarına yankı olmaktan ziyade, “iktisadın dinleşmesi” tehlikesi üzerinden konuya yaklaşmanın daha sağlıklı olacağını ifade etmek gerekmektedir. Hayek ve Friedman’ın “Kâinatın Efendileri”, Marx’ın “peygamber”, Schumpeter’in de “İnovasyonun Peygamberi” olarak sunulduğu bir ortamda nihayetinde, faydacı bir rasyonelliğin hem din hem de servet sahibi olmayı gerektireceği hükmünden daha ileri bir ufuk sunamayan çalışmaların ilişkinin özünü ıskalayan bir mecrada kalması da kaçınılmazdır. Bu bahisle, Ö. Demir’in akıcı üslubu ve bilim felsefesi/iktisat metodolojisine emek vermiş yetkin akademik altyapısıyla birlikte, tamamlayıcı bir eser olarak bu damar üzerinden din-iktisat ilişkisine yönelecek olan olası çalışmalarının değerli ve tamlayıcı katkısını beklerken, çok bilindik şu alıntıyla satırlarıma son veriyorum: “Dinsel çile, aynı zamanda ve bizatihi gerçek çilenin bir ifadesi, hem de gerçek çileye karşı bir başkaldırıdır. Din, mazlum mahlûkun iç çekişi, kalpsiz dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhudur.”

Levent, A. (2013). [Review of the book *Paha biçilemez: Kültür, ekonomi ve sanatta değer kavramı* by M. Hutter & D. Thorsby]. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 179-183. doi: 10.12711/tjbe.2013.6.2.R001

Paha Biçilemez'e Paha Biçmek Valorize the Invaluable

Adem LEVENT*
İstanbul Üniversitesi

Paha Biçilemez: Kültür, Ekonomi ve Sanatta Değer Kavramı
Michael Hutter ve David Thorsby (Der.)
İstanbul, 2013, Çev. Ceren Yalçın, Sel Yayıncılık, 295 sayfa.

Almanya'da Witten/Herdecke Üniversitesi'nde iktisat profesörü; iktisat teorisi, felsefe, sanat ve kültür alanlarında çalışmalar yürüten Michael Hutter ile Avustralya'da Sydney/Macquarie Üniversitesi'nde iktisat profesörü olup sanat ve kültür ekonomisi, kültür ve ekonomi politikaları arasındaki ilişki üzerine yayınları bulunan David Thorsby'nin birlikte yayıma hazırladıkları *Paha Biçilemez (Kültür, Ekonomi ve Sanatta Değer Kavramı)*, kültür ekonomisi, sanat ekonomisi ile sanat ve ekonomi arasındaki etkileşime dair önemli makaleler içermektedir. Giriş makalesiyle birlikte 17 muhtelif makaleden oluşan eser, sanat, kültür ve ekonomi üçgenindeki değer kavramını sorgulamaktadır.

* Adem LEVENT İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü'nde doktora çalışmalarına devam etmektedir. Muş Alparslan Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. Çalışma alanları arasında iktisat metodolojisi, iktisat sosyolojisi ve iktisadi düşünce yer almaktadır. İletişim: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Politikaları Araştırma Merkezi, Beyazıt Yerleşkesi, Fatih, İstanbul. Elektronik posta: levent49@gmail.com.

Eser, sanat ve kültürde değerlerin oluşumunun ve değer biçme usullerinin işleyişinin daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır. Eserin temel varsayımı, ekonomik ve kültürel değerler arasında ayırmanın imkânı, değer kavramının ikili doğasının oluşumu ve birbirleriyle ilişkilerinin/ilişkisizliklerinin soruşturulması üzerine kuruludur.

Kültürel ve ekonomik değerler arasındaki ilişki üzerine tartışmalar, felsefi bağlamda, Platon ve Aristo'dan beri yapılmaktadır. Yalnız on yedinci ve on sekizinci yüzyıla kadar ayrı bir bilimsel disiplin olarak modern estetik ve ekonomik düşüncelerden bahsetmek zor görünmektedir. Bu dönemde modern estetik ve ekonomi arasındaki ilişkiyi gerçekleştirenlerin en tanınmışları Shaftesbury Kontu, Francis Hutchinson, David Hume ve Adam Smith gibi Anglosakson yazarlar grubundandır. Bu yazarlar güzelliğin arzudan bağımsız bir biçimde deneyimlenmesinden kaynaklanan değerler ile bireyin kişisel memnuniyetlerinin aracı olan nesnelere kaynaklanan değerler arasında bir ayırım görmüşlerdir.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelinceye dek, bir ekonomi disiplini ve felsefi bir disiplin olarak estetik arasındaki ayırım keskinleşti. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya konulan ekonomi teorisi, konumunu kendi kendine ayarlayan, kullanım değerini öznel tercihlerin bulanık sularına sürgüne gönderen bir mekanizmanın denge durumunda okunan bir değişim değeri kavramı üzerine kuruldu. Bu gelişmeler yaşanırken, estetik teori kendini sanat dünyasının dışındaki alanlardan ayırmaya başladı. Yirminci yüzyıl ise bu iki ayrı alandaki gelişmelerin devamına tanıklık etti. Estetik teoride, estetik değerlerin biricikliğini tanımlama girişimleri devam ederken, bu esnada ekonomide, teori aksiyomlara dayalı bir sertlik kazandı. Bu iki disiplin arasındaki çağdaş tartışma ise son yıllarda, ekonomik ve kültürel değerler arasındaki ilişki; özellikle de sanat ve kültürün öznel, tinsel ya da kelimelerle ifade edilemeyen özellikleri ve piyasada bu olguların finansal olarak değerlendirilmeleri üzerine yaşanmaktadır.

Söz konusu disiplinlere ait literatürün okunması, adı geçen eser yazarlarının iddiası gereği, iki farklı gözlem doğurur: Her biri kendine özgü mantıksal işleyişe sahip olan iki farklı değerlendirmenin geçerli olduğu açıktır. Birbirlerinden hiçbir şekilde yalıtılmış olmadıkları gibi, ekonomik değer kültürel değerlendirmeyi şekillendirirken, kültürel değer de fiyatı etkiler.

Beş kısımdan oluşan eser, kabaca, ekonomik ve kültürel değer olarak belirlenen ikili bir değerler sisteminin tanınabileceği şeklindeki temel varsayımlardan hareketle, sanat ve kültürde değer ve değerlendirme konusunda farklı disiplinlerin görüşlerini bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.

Derleme şeklinde düzenlenen eser, genel ve tanıtıcı bir girişle sorunsalı ele almakta ve daha sonra sorunsalı detaylandıran makalelerle devam etmektedir. Bir sistematiğe dayanılarak oluşturulan kısımlar okuyucunun sorunsalı ele almasına yardımcı olacak şekilde düzenlenmiştir.

Üç makaleden oluşan birinci kısımda “Günümüz Avustralya Yerli Sanatı,” “Eğlendiricilik Değeri” ve “Değişen Girdi Fiyatları ve Yeni Sanat” ele alınmaktadır. İlk makale değer kavramına Avustralya Aborjinleri üzerinden bir çerçeve sunmaya çalışırken spesifik kalmakta ve ilgili odaktan kısmen de olsa saparak antropolojik yönleri ile öne çıkmaktadır. İkinci makale eğlence kavramının kuramsal kökenlerinin Batı düşüncesindeki algılanış biçimini sorgulamaktadır. Bu kısmın son makalesi ise resim, film yapımı ve müzik alanlarından örnekler üzerinden sanatçılar için girdi niteliği taşıyan malların fiyat ve kalitelerindeki değişimlerin, sanat alanında stil, içerik ve ifade şekillerinde çeşitliliği tetikleyeceği varsayımını desteklemektedir.

Derlemenin ikinci kısmı da birinci kısım gibi üç makaleden oluşmaktadır. Bu kısımdaki makaleler adı geçen tartışmayla ilgili doğrudan bilgiler sunmamakla birlikte bu kısımda yer alan Kurt Heinzelman'a ait “Tıvr Zıvır ve Aura: Arşiv Ekonomisi” adlı makale kültür ekonomisi alanına ait teorik denemeleri ile dikkat çekmektedir.

Üçüncü kısımda, antropolojik ve belli oranlarda odaktan uzaklaşan makaleler olmakla beraber ulusal anlatı yaratmak adına Ralph Waldo Emerson'un (1803-1882) şöhretinin yapılandırılışının ele alınması, ilgili tartışmayı resmi politik kültürün oluşturulması yönünde ufuk açıcı bir okumaya da fırsat sunmaktadır.

Takdir ve Kıymet üst başlığını taşıyan dördüncü kısım ise sinema, resim, fresk vb. sanat alanlarından seçilmiş örnek ürünlerle kültür, ekonomi ve sanatta değer kavramını ele alan makalelerle tartışmanın yürütüldüğü odağa bağlı kalarak ilerlemektedir. Bu kısımda David Hume'un “güzellik şeylerin kendilerinde

bulunan bir nitelik değildir: Yalnızca onlar üzerinde düşünen zihinde var olur ve her zihin farklı bir güzellik algılar” tanımına ve Ludwig Wittgenstein’in “estetik yargı ifadesi dediğimiz sözcükler, bir dönemin kültürü dediğimiz şeyin içinde çok karmaşık, ancak çok da kesin bir rol oynarlar. Bunların neye yaradığını ya da kültürlü bir beğeniyle ne demek istediğinizi açıklayabilmek için, önce kültürü tanımlamanız gerekir” yaklaşımına yer verilmesi dikkate değer bir katkıdır. Bu katkılarla seçilen örnekler felsefi bir bağlama oturtularak tartışmalar farklı boyutlar kazanmaktadır.

Beşinci ve son kısım ise kültür politikaları üst başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Bruno S. Frey gibi kültür veya sanat ekonomisi alanında öne çıkan bir yazarın makalesi de bulunmaktadır. Adı geçen yazar, bu eserdeki temel ayrımla, para cinsinden ifade edilen “ekonomik değer” ile kültürel, estetik ve sanatsal önem taşıyan “kültürel değer”in karşılaştırılmasını yapmaktadır. Bir tarafta “değerler” kültürel etkinliklerinin ekonomik etkilerine bağlıdır: Kültürel değerlerin yaratılması, ekonomik etkinlikleri de destekler. Diğer taraftan, kültüre ilişkin değer, belirli bir kültürel etkinliği tüketen ve tüketmeyenlere sağlanan fayda artışından yansır. Bu tür değerler “ödemeye isteklilik araştırmaları” ile ölçülür. Kültür siyasetine bu iki değerın hükmettiğini, ancak bunların meseleye tamamen farklı açılardan baktıklarını ve farklı türdeki topluluklar tarafından ileri sürüldüklerini savunmaktadır. Ekonomik etkenler ve kültürel değerler arasındaki gerilimi konu edinmektedir. İlgili kısmın diğer makaleleri ise söz konusu tartışmayı sürdürecektir örnekler ile kısmi bir katkı yapmaktadırlar.

Kısaca özetlenmeye çalışılan beş kısmın da gösterdiği üzere, söz konusu eser, genel okuyucudan ziyade doğrudan ilgili konunun uzmanlarına hitap eden makalelerin çokluğu ile göze çapsa da kültür ekonomisi ya da sanat ekonomisi alanında çalışmalar yapacak araştırmacılar için önemsenecik bir giriş niteliğine sahiptir. Ayrıca eser, Türkiye’de yeterince gelişmemiş ama dünya genelinde gittikçe yaygınlaşan bir alt disiplin olan kültür veya sanat ekonomisi alanına yönelik yazınsal bir katkı da yapmaktadır.

Bununla beraber değer kavramı işlenirken Jean Baudrillard, Philips Mirowski ve Walter Benjamin gibi usta yazarlara atfın atlanmaması da eserin dikkat çeken önemli yönlerinden birisidir. Nasıl Baudrillard trans-ekonomi, simülas-

yon-simülaklar, tüketim kültürü tartışmalarında, Mirowski iktisat-fizik tartışmalarında dikkate değer isimler iseler, Benjamin'in otantik "aura"sı, yani tarihsel olarak bir orijine bağlı ve o kültürel geleneğin izlerini kendinde barındıran yapıtların değerini belirlemede kullanılan çift kutuplu terim, kültür ve sanatta değer kavramını ele alırken değinilmesi gereken önemli bir uğraktır.

Özetle adı geçen derleme, sanat eserinin değerini kültürel özellikler (sanatsal değer) mi yoksa ekonomik özellikler (piyasada değeri) mi belirler tartışmasına yerinde bir başlangıç yaparak konunun meraklılarına temel bir kaynak olma iddiasında bulunmaktadır.

Man, F. (2013). [Review of the book *İktisadi aklın eleştirisi: Çalışmanın dönüşümleri / anlam arayışı* by A. Gorz]. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(2), 185–192. doi: 10.12711/tjbe.2013.6.2.R005

Modern Çalışma İdeolojisinin Kaynağı Olarak İktisadi Akıl

Economic Reason as the Origin of Modern Labour Ideology

Fuat MAN*

Sakarya Üniversitesi

İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı

André Gorz

İstanbul, 2007, Cev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 296 sayfa.

André Gorz'un İktisadi Aklın Eleştirisi başlıklı kitabının doğrudan bir değerlendirmesine girişmek yerine bu metnin daha iyi anlaşılacağı kısa bir arka planla başlamak yerinde olacaktır. Zira metin bir yandan "çalışma"ya, onun geçirdiği dönüşüme ve geçebileceği bir formun nasıl olabileceğine kafa yormakta, öte yandan tüm bir modern dönemde "çalışma"ya yüklenen anlamları şekillendiren iktisadi aklın genel bir çerçevesini sunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın hangi anlam çerçevelerinden hangi referanslara kaydığını gösteren kısa bir arka plan anlatısı yerinde olacaktır.

* **Dr. Fuat MAN** İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü'nde yardımcı doçenttir. Başlıca çalışma alanları arasında çalışma sosyolojisi, çalışma ilişkileri, emek süreci ve sosyal politika bulunmaktadır. İletişim: Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İKY Bölümü, Esentepe Kampüsü, Sakarya. Elektronik posta: fuatman@yahoo.com

Nazilerin Almanya'da iktidara gelmelerinden hemen sonra Yahudilere yönelik başlattıkları ayrımcı politikalar II. Dünya Savaşı sırasında bir toptan imha (holocaust) aşamasına varmıştı.¹ Bu dönemde Yahudilerin toplatıldığı (aralarında çokça bilinen Auschwitz'in de bulunduğu) "çalışma kampları"nın birçoğunun giriş kapılarında Almanca "Arbeit macht frei" (çalışmak özgürleştirir) ibaresi yer alıyordu. Bu ibare elbette Nazilerin ideolojisini yansıtmaktan daha fazlasını ima ediyor. Zira ibarenin kökenlerini Alman dil bilimci Lorenz Diefenbach'ın aynı adı taşıyan 1873 tarihli romanına kadar geri götürmek mümkündür. Roman, dolandırıcılar ile kumarbazların çalışarak erdeme ulaşmalarını anlatır (Jog, 2013). *Çalışmanın özgürleştirici erdemi* yine Naziler iktidara gelmeden önce Weimar Hükümeti tarafından da bir slogan olarak kullanılmıştır. Kısacası çalışmanın bir erdem ve kişiyi özgürleştiren bir şey olarak vurgulanması akla sadece yukarıda bahsedilen kampların giriş kapılarındaki yazıları getirirse de bu algı temelde daha geniş bir arka plana dayanmaktadır. Bu algının temellerini oluşturan arka plan modernlik veya daha da özelde modernliğin iktisadi aklıdır. Tıpkı Bauman'ın (2007) Nazilerin yapmış oldukları "holocaust"un sadece Nazilere odaklanarak anlaşılamayacağını belirtmesi gibi, çalışmanın bir erdem olarak sunulması da temelde modernliğin ideolojisi ile ilgilidir.

Esasında bugün "çalışma"ya yüklenen erdemi görebilmek için çok uzaklara gitmeye gerek yoktur. Bu, çok kolay anlaşılabilir bir durumdur. Zira içinde bulunduğumuz kültürel atmosfer çalışmaya yönelik "evrensel" bir kolektif bilinç içermekte ve hepimiz bu kolektif bilinci üç aşağı beş yukarı paylaşmaktayız. Peki, çalışmaya yönelik bu kuşatıcı algı nasıl oluştu veya öteden beri zaten mevcut muydu? Yunan paradigmasının "çalışma"yı erdemli olmayan uğraşlar içine konumlandığını biliyoruz (detay için bkz. Meda, 2004). Yunanlıların "çalışmayı" mahkûm etmelerinin temellerinde onu anlamlandırırken özgürlükle kıyaslamaları bulunur. Buna göre bir eylemi "yapmak zorunda olmak" temelde özgür olmamak anlamına gelmektedir. Özgürlük kutbunda ise ancak zorunluluğun bulunmadığı ve kişinin kendi benine erişmeyi mümkün kılan örneğin felsefi, sanatsal ve politik eylemler gibi uğraşlar bulunuyordu. Dolayısıyla kişinin kendi özüne erişmeyi engelleyen zorunlu çalışmanın erdeminden bahsetmek mümkün değildi. Bu noktada Yunan çalışma paradigması

¹ Nitekim baba tarafından Yahudi olan aile, Gorz soy ismini Yahudi geçmişini gizlemek üzere almıştı (Berry ve Kenny, 2008; Bowring, 2005).

kaçınılmaz olarak “kölelik” kurumunu meşru kılmaktaydı. Çünkü özgür eylemlerle kendi benine erişmeye çalışanların zorunlu ihtiyaçları bulunuyordu ve bunların karşılanması gerekiyordu. Bu ihtiyaçları karşılayacak olanlar “köleler”di. Nitekim sadece Yunanda değil sonraki imparatorluklarda da köle emeği çok uzun süre (hatta çok yakın zamana kadar) müracaat edilen bir değer, yaratıcı güç olmuştur.

Çalışmanın kutsanması, Batı’da modernlikle olmuştur. Bunun da modern dönemin iktisadi katmanındaki dönüşümle çok yakın bir bağı bulunuyor. Çalışmanın erdemli olmayan ve kölelere uygun görülen statüsünün erdemli ve kişiyi özgürleştiren bir konuma erişmesinin bu dönüşümün yaşandığı dönemin iktisadi aklıyla yakın bağı bulunuyorsa da bu dönüşümün gerçekleşmesinin uzun zaman aldığı ve kabaca “söylem düzenleri”nin inşasını gerektirdiğini belirtmek gerekiyor. Çünkü çalışmaya yönelik kutsayıcı algının yerleşmesi, çalışma eylemini gerçekleştirecek ajanların içselleştirdikleri bir söylemin tedavülde bulunmasını gerektiriyor. Bu söyleme geniş anlamda “kültür” veya “ideoloji” de diyebiliriz. İşte bu söylem (ideoloji veya kültür) yukarıda bahsedilen kolektif bilincin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bu inşada “Reformasyon” önemli bir yerde duruyor. Reform hareketi ile çalışmaya yönelik bir “Protestan etik” doğmuştur. Weber (2011) meşhur tezinde bu çalışma ahlakının “kapitalizmin ruhu”nu oluşturduğunu iddia ediyordu. Çünkü artık çok çalışmak, sıkı çalışmak, yaptığı işte başarılı olmak piyasa dışındaki bir inanç alanı ile ilgiliydi. Yani çalışıp başarılı olmak artık bir ibadetti ve Protestanlığın kader inancına göre inananların öte dünyadaki konumlarını öğrenmeye yönelik ipuçları taşıyan bir işaretti. Dini alanla ilgili olmayan durumlarda da seküler bir “çalışma etiği” bahsedilen bu “söylem”in inşasında önemli bir rol oynadı. Bauman’ın (1999) çok açık bir biçimde gösterdiği gibi modernliğin çalışma etiği, yine modernliğin hâkim eylem türü olarak tanımladığı “rasyonel eylem”in çalışanlar cephesinden anlamsızlaştırılmasıydı. Dolayısıyla çalışanlar, çalışma eylemine kendilerine göre rasyonel olup olmadıklarına bakmaksızın çalışmalıydılar, ahlaki buyruk buydu.

Tüm bu dönüşümün dinamizmi modernliğin rasyonellik kavrayışında ve iktisadi yapısından neşet etmekteydi. Weber’in (2009) formüle ettiği ideal eylem

tipleri üzerinden ilerleyecek olursak, modernliğe temel karakterini veren eylem tipi “araçsal rasyonel eylem”di. Bu eylem kabaca klasik iktisatçıların tanımladığı çıkarı maksimize eden eylemleri tanımlayan bir çerçeveye sahipti. Bir eylem kişinin çıkarınıysa bu eylem rasyoneldi. Araçsal rasyonel eylem tam da kapitalizmin ideolojisini yansıtan bir ideal tipi anlatmaktadır. Şimdi kabaca modern dönem dediğimiz ve kapitalizmin de gelişip kurumsallaştığı dönemde, sınırsız bir kazanca vurgu yapan ve bunu rasyonel olarak kabul eden bir kültürel atmosferin oluştuğunu görebiliriz. Çalışmanın erdemli uğraşlar kategorisine alınması, sınırsız kazanç isteğinin erdemli olmayan bir uğraşla gerçekleşmesinin mümkün olmamasının zorunlu bir sonucuyla aslında.

Kısa bir tanıtım yazısı için belki de biraz uzun sayılabilecek bu girişte vurgulanmayan çalışılan şey, modernliğin iktisadi katmanının onun çalışmaya verdiği anlamı şekillendirdiğini göstermekti. Şayet günümüzde çalışmaya yönelik anlamlandırmaları oluşturan zemini merak ediyorsak ve bu anlamlarda hâlihazırda yine bir dönüşüm yaşıyorsa bu dönüşümün altında yatan şeyin *kapitalizmin ideolojisi* veya *modernliğin “iktisadi aklı”* olduğunu söylemek gerekiyor. İşte bu iktisat akılnı ve onun çalışmanın anlamı ile ilişkisini son derece açık ve anlaşılır bir biçimde gösteren önemli metinlerden birisi André Gorz’un *İktisadi Aklın Eleştirisi* başlıklı kitabıdır.

Gorz, “çalışma”nın bugünkü anlamının modernliğin bir icadı olduğunu, çünkü modern öncesi toplumların antropolojik bir kategorisi olan çalışmanın ve görünmeyen işler (*hidden work*) olarak yaftaladığımız birçok çalışma biçiminin günümüzde karşılığı ekonomik olarak ifade edilemediği için “çalışma” olarak kabul görmediğini belirtmektedir² (s. 27-28). Ancak çalışmanın akılcılaştırılması, sanayi toplumlarında kapitalistleri oldukça uğraştıran bir dönüşüm alanına işaret etmektedir:

“Bu kapitalistlerin işletmelerinde çalışma maliyetinin hesaplanabilir olması ve önceden kesin olarak bilinmesi zorunluymuştu, çünkü ancak bu koşulla üretilen malların hacmi, fiyatı ve öngörülen kâr hesaplanabiliyordu. Bu tahmini muhasebe olmadığında yatırım riske sokulamayacak kadar rastlantısal kalıyordu. Oysa çalışma

2 Ivan Illich (2013), piyasada parasal karşılığı olan işlerin varlığının ancak bu görünmeyen işler sayesinde mümkün olduğunu belirtmekte ve bu işlere “gölge iş” adını vermektedir.

maliyetini hesaplanabilir kılmak için verimliliğini de hesaplanabilir kılmak gerekiyordu. Verimliliği, niceliğe dönüştürülebilir maddi bir büyüklük olarak ele alabilmek gerekiyordu; başka deyişle onu başına, bireysellikten ve emekçinin güdülenimlerinden ayrı, bağımsız bir şey olarak ölçebilmek gerekiyordu” (s. 36).

Bu niceliğe dönüştürme motivasyonu modern sanayi toplumunun ve iktisadi katmanının çerçevesini belirleyen en önemli rasyonellik ölçütlerinden birisidir. Dolayısıyla günümüzde yukarıda Weber’e atfen bahsedilen “araçsal rasyonellik” motivasyonu modern toplumların tüm kurumlarıyla bir işletme (veya girişim) olarak ele alınmasıyla sonuçlanmıştır (bkz. Gaulejac, 2013).

Sanayi toplumlarındaki bu iktisadi akılcılaştırma üretimin yanı sıra çalışmanın da “bilimsel” olarak örgütlenmesini kaçınılmaz olarak doğurmuştur. Çalışmanın bu şekillenmesi ise onu emekçinin canlı kişiliğinden sürekli olarak koparma çabasıydı. Böylece üretken faaliyet, anlamından, motivasyonundan ve hedefinden kopup basit bir ücret kazanma aracı hâline geldi. “Birlikte uğraşmanın tatmini ve yapmanın zevki sadece paranın satın alabileceği tatminler yararı ortadan kaldırılmış” oldu (s. 37-38).

Çalışmanın modernliğin bir icadı olduğunu vurgulayan bölümle başlayan Gorz’un kitabı üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde modernitenin bir icadı olan tam gün çalışmanın geçirdiği dönüşümler ele alınmaktadır. İlk bölümün sonlarında yer alan “çalışma ideolojisinin son hâli” başlıklı kısım günümüzde bu dönüşümün nerelere vardığını genel çerçevesiyle ortaya koyuyor: Japon yönetim mantığının üzerinde durduğu hayat boyu istihdamın gerçekleşebilmesi için neden geniş bir taşeron işçi kitlesine ihtiyaç duyulduğu; bu durumda iş gücünün periferisinde yer alanların (yani güvencesiz ve her an işini kaybedebilecek konumda olanların) niceliksel olarak nasıl arttığı ve sendikacılığın içine girdiği kriz altı çizilen konuları oluşturuyor.

Kitabın ikinci bölümünün önemi *kapitalizmin ideolojisini* veya üzerinde durduğu varsayımlar dünyasını oldukça açık bir biçimde göstermesi şeklinde açıklanabilir. Bölümün alt ana başlıkları bile bahsedilen bu ideolojinin oldukça iyi bir çerçevesini çizmektedir. Örneğin “bu bana yeter”den “fazla mal göz çıkartmaz”a başlıklı kısım, kapitalizme hâkim olan hesaplanabilirlik arzusunun

ve faaliyetlerin temel amacı olan “azamileştirme”yi öne çıkararak, kapitalist üretim tarzının kendinden önceki üretim biçimlerine göre “yeterli” kategorisini ortadan kaldırdığını ve her ne olursa olsun amacın sadece daha fazlasını kazanmak olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir ideolojik atmosferde “tam gün çalışma”nın icadı kaçınılmaz olacaktı ve nitekim de öyle oldu. Bu *sınırsız kazanç idealini* taşıyarak çalışmanın özgürlüğü kısıtladığını öne sürmek hiç de “rasyonel” bir durum olmayacağı için modernlik çalışmayı özgürleştiren bir eylem olarak yeniden tanımlamıştır. Sonuç ise çalışma ile ihtiyaç arasındaki bağın kopması oldu.

Gorz, çalışmasının giriş kısmının sonlarında sanayileşme ütopyasının çöküşünden bahseder (s. 22). Sanayileşme ütopyasının, iktisadi alanın yayılmasıyla birlikte insanlığın kıtlıktan ve adaletsizlikten kurtulacağını öngörmesine ve bu ütopyanın insana kendi kaderini belirleme gücünü vereceğini vadetmesine rağmen bu ütopyanın çöktüğünü ve ondan geriye bir şey kalmadığını belirtir. Gorz’a göre bir ütopya çöktüğünde toplumsal dinamiği düzenleyen bütün değerlerin dolaşımı ve faaliyetlerin anlamı krize girer (s. 22). İşte kitabın son bölümünü Gorz’un bu krizden çıkış için önerdiği bir ütopya olarak görmek mümkündür. Burada elbette ütopyayı gerçekleşmesi imkânsız bir şey olarak değil Gorz’un kullandığı anlamıyla anlamak gerekiyor (s. 22): “Bir uygarlığın tasarılarını düzenlediği, ideal hedeflerini ve umutlarını üzerinde kurduğu gelecek görüşü.”

Gorz’un bu gelecek görüşü veya krizden çıkış için önerdiği şey, temellerini daha önceki çalışmalarında attığı çalışma sürelerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgilidir. Bu düzenleme ile ima edilen şey ise elbette çalışma sürelerinin güvensizlik anlamına gelmeyecek şekilde kısılmasıdır. Gorz bu tarz bir eğilimin aslında radikal bir öneri olmadığını ve zaten hâlihazırda bu tarz bir eğilimin olduğunu ancak bunun güvensizlik olduğunu hatırlatarak bu önerinin güvensizlik olmayacak şekilde sendikaların ve toplu pazarlıkların yeni hedefi olması gerektiğini belirtiyor (s. 239). Gorz’un bu önerisinin altında yatan varsayımın oldukça iyimser olduğunu belirtmek gerekiyor (s. 239):

“Bunun yararı ortadadır: Bölünmüş bir zamanın serbest bırakılması -haftada birkaç saat, ayda birkaç gün, tüm bir yılda paylaşılan birkaç hafta- özellikle pasif boş zamanların ve ev işi görevlerine ayrılan zamanın genişlemesine imkân tanıyacaktır; (birkaç

hafta, birkaç ay) bir zaman süresinin kullanıma konulması bir projenin gerçekleşmesini veya yoluna konmasını sağlar. Ve bir 'kültür toplumu'nun, özellikle yerleştireceği kültürel donanımlar ağıyla kolaylaştırmaya özen gösterdiği şey, bireysel veya kolektif, sanatsal veya teknik, aile veya toplulukla ilgili projelerin gelişimidir.”

Ancak bu çalışma süresinin azaltılması önerisinin yaşanılabilir bir toplum doğurması için Gorz'un bu önerinin ailelerin alım güçlerinin yükseltilmesi ile paralel gitmesi gerektiğinin (s. 244) altını çizdiğini hatırlatmakta fayda vardır. Gorz'un “sol” için geliştirdiği bu “ütopya”da önemli olan şey bir gelir garantisi değildir. Dolayısıyla sosyal politika alanında son yıllarda çokça ele alınan garanti edilmiş asgari gelire oldukça mesafelidir ve bu uygulamaya sadece geçici bir çözüm olduğu belirtilmişse olumlu yaklaşır; aksi takdirde bu uygulamanın “sağcı” bir yaklaşım olduğunu belirtir (s. 252). Dolayısıyla sol bir projede gelir garantisi değil gelir hakkı ile çalışma hakkı arasındaki kopmaz bir bağın mutlaka bulunması gerektiğini belirtir. Yani çalışma hakkı gelir hakkının ayrılmaz bir parçasıdır ve gelir hakkı da hiçbir iktisadi karar alıcının iyi niyetine bağlı olmamalıdır (s. 252).

Şimdi genel bir değerlendirme yapılacaksa, Gorz'un gelir kaybı olmaksızın çalışma sürelerinin azalmasına yönelik sunduğu öneri ve bunun sonrasında toplumun erişeceği kültürel nitelik varsayımının Ransome'nin (1991) da belirttiği gibi oldukça iyimser bir varsayım olduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü boş zamanın fazla olması her zaman kaçınılmaz olarak insanın kendi özünü gerçekleştireceği yaratıcı eylemlerle sonuçlanmaz. Ancak yine de İktisadi Akılın Eleştirisi'nin okuyucusuna vadettiği birkaç önemli açılım bu “aşırı” iyimserliğin önüne geçebilecek cinstendir: Öncelikle metin gelişen teknolojinin çalışanın özerklik alanını genişletecek bir potansiyel taşıdığını da okuyucuya gösteriyor. Bu özerkliğin doğuracağı sonuçlarla ilgili Gorz'u aşırı iyimser olarak değerlendirmek mümkünse de bu potansiyelin teorik imkânını düşünmeye bir çağrı olarak metin önem taşıyor. Öte yandan özellikle kitabın ikinci bölümü modern dönemde çalışma ideolojisinin altındaki varsayımları son derece açık bir biçimde gösteren iktisadi akılcılığı oldukça basit bir dille anlatmaktadır. Son olarak kitabın oldukça sade bir dille yazıldığını belirterek bitirelim.

Kaynakça

- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar* (çev. Ü. Öktem). İstanbul: Sarmal.
- Bauman, Z. (2007). *Modernite ve Holocaust* (çev. S. Sertaboğlu). İstanbul: Versus.
- Berry, C., & Kenny, M. (2008). André Gorz: Freedom, time and work in the post-industrial economy. *New Political Economy*, 13(4). doi: 10.1080/13563460802436665
- Bowring, F. (2005). André Gorz: Autonomy and equity in the post-industrial age. *The Sociological Review*, 53(1), 134-147.
- Gaulejac, V. (2013). *İşletme hastalığına tutulmuş toplum* (çev. Ö. Erberk). İstanbul: Ayrıntı.
- Illich, I. (2013). *Gölge iş* (çev. D. Keskin). İstanbul: Yeni İnsan.
- Jog, S. (2013). *Arbeit macht frei-Labour makes (you) free*. Lemon Chutney. Retrieved from <http://lemonchutney.com/arbeit-macht-frei-labour-makes-you-free/>
- Meda, D. (2004). *Emek: Kaybolma yolunda bir değer mi?* (çev. I. Ergüden). İstanbul: İletişim.
- Ransome, P. (1991). Review: Critique of economic reason by André Gorz. *Theory and Society*, 20(4), 560-565.
- Weber, M. (2009). Social action and its types. In R. Grundmann & N. Stehr (Eds.), *Society: Classical theories of society* (Vol. 2, pp. 140-150). London: Routledge.
- Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (çev. M. Köktürk). Ankara: BilgeSu.

Öğmen, C. (2013). [Review of the book *Modernite, kapitalizm, sosyalizm: Küresel çağda eşitsizlik* by Z. Bauman]. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 193-198. doi: 10.12711/tjbe.2013.6.2.R002

Akışkan Modernitenin Kurbanları

Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age

Cemil ÖĞMEN*
Sakarya Üniversitesi

Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Eşitsizlik
Zygmunt Bauman
İstanbul, 2013, Cev. F. Doruk Ergun, Say Yayınları, 228 sayfa.

Yaşayan önemli sosyal teorisyenlerden biri olarak kabul edilen Bauman, ütopyaların sona erişinin ardından yeni korkularla ve sürekli olarak belirsizlikle çevrilen güvenlik toplumuyla ilgili çalışmalarına devam etmektedir. Bauman, toplumun sorunlarına yaklaşırken moderniteyi ve rasyonaliteyi anahtar kavramlar olarak görmüş ve bu minvalde yaptığı önemli çalışmalarla dikkat çekmiştir. Son yıllarda ise çalışmalarının seyrini değiştiren Bauman, *akışkan modernite*, *postmodern tüketimcilik* ve *ahlak ilişkileri* üzerine çalışmalarına devam ederek, *geçicilik kültürünü* pratik eden toplumun, değişkenlik ve esneklikle imtihan olduğunu savunmakta ve yeni bireyselleşimin karakteristik durumlarını, insani ilişkilerin zayıflaması ve dayanışmanın çözülmesi bağlamında ele almaktadır.

* Cemil ÖĞMEN Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü'nde yüksek lisansını yapmaktadır. Başta siyaset felsefesi olmak üzere siyasal düşünce tarihi ile siyaset sosyolojisi alanlarında çalışmalarına devam etmektedir. Elektronik posta: cemilogmen@gmail.com

Bauman'ın 2011 yılında yazdığı *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* Türkçeye *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik* başlığıyla kazandırılmıştır. Yazar, bu kitabında günümüzde önemi, etkileri ve de taşıdıkları tehlike bakımından en yakıcı problemler olarak gördüğü iki fenomen olan *toplumsal eşitsizlik* ve *ikincil kayıplar* arasındaki ilgi ve etkileşimi farklı bakış açılarından yola çıkarak incelemektedir. Çünkü Bauman'a göre, *toplumsal eşitsizlik* ve *ikincil kayıplara* indirgenen marjinalite, dışsallık, harcanabilirlik ve siyasi gündemin meşru bir parçası olamama gibi insan çilesinin meydana getirdiği *patlayıcı bileşim*, çağımız insanının yüzleşmek, mücadele etmek ve çözmek zorunda olduğu en temel meselelerdir.

Katı modern zamanlardan sıvı modern zamanlara geçtiğimiz küreselleşme çağında yukarıda bahsedilen *toplumsal eşitsizlik* ve *ikincil kayıplar*, -muhtelif makalelerden müteşekkil kitabın bazı makalelerinde diğer meselelerin gölgesinde kalmış gibi gözükse de- genel olarak eserin odak noktasını oluşturmaktadır.

Kitap, giriş bölümü ve on bir makaleden oluşmaktadır. Birkaç makaleye yoğunlaşmak, kitabın önemli bir kısmını görmezden gelmemize sebep olacağı için daha çok Bauman'ın sık sık tekrarlayarak üzerinde durduğu bazı kavramları ele alarak değerlendirmenin daha yararlı olacağını düşünüyorum.

Bauman *toplumsal eşitsizliği* daha iyi anlamamız için köprü ve toplum analogisi kuruyor. Köprüler, üzerlerinden geçen yükün ağırlığı tabliyelerin dayanabileceği gücün ortalamasını aştığı zaman çökmez; yük, tabliyelerden en zayıf olanın üstünden geçtiğini anda yıkılır. Bu durumda köprü ayaklarının ortalama taşıma kuvveti pratikte hiçbir anlamı olmayan istatistiksel bir kurgudan ibaret olarak kalmaktadır. Buna göre söz konusu toplum olduğunda ise yine "ortalama alınmış" gelirler, yaşam ve sağlık standartları gibi değerlerden yol çıkarak toplumun durumunu inceleyebilir ve bu tür istatistiksel hesaplamalar üzerinden değerlendirmeler yapabiliriz. Fakat Bauman'a göre nasıl olur da toplum gibi sağduyunun ve basit gerçeklerin görmezden gelinmesi imkânsız olan bir yapının değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, bütünün niteliğinin, parçaların ortalama niteliğiyle ölçülebileceğini düşünebiliriz. Çok nadir olarak toplumun en üst ve en alt tabakaları arasındaki uçurumlar göstergeler olarak kabul edilir. Ne yazık ki toplumsal eşitsizliğin artışı ile birlikte oluşan bu uçurumun hatır-

landığı nadir anlarda ise temel kaygı asayiş, güvenlik ve nizamın nasıl ve ne yönde etkilenebileceği hususunda olmaktadır. Bu durumda pratik hayatta hiçbir karşılığı olmayan istatistik hesaplardan çıkarılan, ortalaması alınmış gelirler üzerinden hareket edilirken, gelir dağılımındaki eşitsizliğin uçurumu görmezden gelinir, hesaba katılmaz. Bauman'a göre, gelir dağılımındaki eşitsizlik toplumsal bir sorun olmaktan çıkarılıp bir asayiş problemine indirgenmiştir. Gelir dağılımındaki uçurum nedeniyle bu zenginlik dağılımında en alt tabakada yer alan kesim, muhayyel "altsınıf" kategorisine hapsedilmiştir. Bauman'a göre "altsınıf" artık nüfusun geri kalanının aksine, hiçbir sınıfa ait olmayan, dolayısıyla özünde topluma ait olmayan bireylerin oluşturduğu topluluktur. "Altsınıf," gerek işlev olsun gerek mevki odaklı olsun, anlamlı bütün sınıflandırmaların dışında kalarak toplumun içinde olabilir ama topluma dâhil olamaz. "Altsınıf," iç mülteciler, kaçaklar, göçmenler, içerideki yabancılar gibi toplumun tanımlanan üyelerinin haklarından mahrumdur. Toplumsal eşitsizliğin en aşırı ve belalı tortusu olarak yoksulluk, artık bir hukuk ve asayiş sorununa indirgenmiş, suç ve suç unsuru içeren fiillere karşı alınan tedbirlerle mücadele edilmesi gereken bir mesele hâline getirilmiştir.

Bauman bu durumundan yakınlık meselenin kökenine inilmediğini ve toplumsalda olan bu köklerin ihmal edildiğini düşünür. Ona göre sorunun kökeninde "tüketim üzerine kurulu ekonomi ve siyasetin baskısı altında yayılan ve zihinlere yerleştirilen tüketici hayat felsefesi; fakirlerin git gide azalan yaşam fırsatları; toplumsal olarak kabul gören ve garanti altına alınan yöntemlerle fakirlikten kurtulmak için gerçek bir şansa sahip ve git gide büyüyen bir nüfus kesimin olmaması" yer alır.

Bauman burada bir adım daha atarak askerî müdahalelerden mülhem bir kavramı ödünç alır: İkincil kayıplar. İkincil kayıplar ile Bauman, etkilenme düzeyinde herkesin eşit sayılacağı durumlarda dahi eşit olmayan insanları kasteder. Başlangıçta isimlendirmede dahi bir eşitsizlik mevcuttur. Bu insanlar doğa olayları karşısında bile diğer insanlarla eşit değildir çünkü herkes için eşit dağıldığı varsayılan risk oyununda zararlar hilelidir. Amerika'daki Katrina kasırgasının gelmekte olduğu bilinmesine rağmen kaçmak veya sığınmak noktasında herkesin şartları eşit değildi. İnsanın müdahalesi olmadan gerçekleşen bir do-

ğal afetin hiçbir canlı türü ayırt etmeden zarar verebilme potansiyeline karşın, insanlar için doğurduğu sonuçların hiç de aynı olmadığı çıktı. Burada yaşayan fakirler yani “altsınıf,” doğal bir afetin “ikincil kurbanı” olmaktan kaçamadılar. Hatta daha vahşi olarak doğal afetler “ihtiyaç fazlası nüfus” ile mücadelede yardımcı olmuştur.

Belirsizlik, risk, olasılık, kader, serbestiyet, esneklik gibi kavramlar bu çalışmada sıklıkla vurgulanmaktadır. Fakat postmodernite ve postmodern süreçler üzerine çalışan Bauman bu kitabında bu iki kavramı hiç kullanmamıştır. Kimyadan devşirilmiş kavramları seven Bauman bu kitabında, *katı modernite* ile *sıvı modernite* ayrımı üzerinden hareket etmiştir. Bu minvalde postmoderniteyi kullanmamaya gayret eden Bauman, bu kavramın yerine sıvı moderniteyi tercih etmiş ve daha çok katı moderniteden sıvı moderniteye geçiş üzerinde durmuştur.

Modernitenin bilenen önemli eleştirmenlerinden birisi olan Bauman bu kitabında da modernitenin rasyonel bir şekilde tasarlanan ve rasyonelce yönetilen bir toplumun insanların saadetini sağlamak hedefi ile yola çıkmasına karşın insanlığın ölüm fermanı olduğunu, bunun da komünist deneyde en dehşet verici şekilde ortaya çıktığını söylemesine karşın, kendi ifadesi ile, komünizmin çöküşüyle ortaya çıkan sıvı moderniteyi kitap boyunca bütün bu toplumsal eşitsizliğin müsebbibi olarak görmesi akıllara Bauman’ın bitmemiş bir proje olarak moderniteye dönmekte olduğu izlenimini vermektedir. Kitapta bu vurguyu dolaysız bir şekilde görmek zor gibi görünse de Bauman’ın amansız bir şekilde sıvı moderniteyi karşısına alması ve Habermas’a gönderme yaptığı bir cümlesinde “komünizmin programının henüz tamamlanmamış hâlde” olduğunu ifade etmesi zikredilen düşünceyi güçlendirmektedir.

Bauman sıvı moderniteye geçiş ile birlikte artan toplumsal eşitsizlik karşısında Fordist üretim biçimi ile Keynesgil politikaların müteahkim olduğu refah devleti dönemini övmektedir. Zira Bauman’a göre bu dönemde kapital sabitti ve işveren ile işçi arasında karşılıklı muhtaçlık ilişkisi vardı. Ama sıvı modernite ile birlikte bu sabitlik sona ermiş, daha belirsiz ve bulanık olan esneklik, hareketlilik, akışkanlık gibi daha kısa ömürlü yeni terimler ortaya çıkmıştır.

Sıvı modernitedeki bulanıklıktan Bauman da nasiplenmiş görünüyor. Bauman kitapta ne yazık ki tutarsız bir seyir izliyor: Modernitenin keskinliğini insanın ölüm fermanı olarak görmesine rağmen bizi yeniden moderniteye davet eden Bauman, tarihin bir kesitinde ve tabii Batı'da kısa bir dönem varolmuş refah dönemine öykünmekte fakat bu dönemin farklı toplumlar için oluşturduğu maliyetten, Batı'nın kolonyalizmden postkolonyalizme geçişi ile sanayi üretimin daha çok doğudaki ülkelere kaydırmasından ve bu ülkelerin kaynaklarının sömürülmesinden hiç bahsetmemektedir.

Refah devletinin yerine sosyal devleti kullanmayı tercih eden Bauman, cemaat jesti ile bireyci bir anlayış arasında karışık ve bulanık bir seyir izliyor. Liberal siyaset felsefesinin a priori olan *ecclesia* (halk konseyi) ve *oikos* (hane) ayrımı üzerinden giden Bauman demokrasiyi, bu iki kavramın sınırını çizen, hem de birleştirme noktalarını temsil eden Agora'nın yaşam biçimi olarak görüyor. Bauman bu ayrımın kendisi üzerine yoğunlaşmamakta ya da bu ayrımların hangi bağlamda önem kazandığını sorgulamamaktadır. Bauman bu daha kökten sorunları ele almak bir tarafa, Agora'nın halesinin yeniden nasıl inşa edileceği, yani Agora'nın katı moderniteden sıvı moderniteye geçtiğimiz çağda hangi teoriyle hareket edebileceği ve Agora'nın *ecclesia* ve *oikos* eşgüdümünü sağlayabileceği yöntemler hakkında bile bizlere herhangi bir şey söylememektedir.

Artan güvenlik politikalarını daha güçlü vurgulamak için Bauman, Foucault'nun ve Walter Benjamin'in düşüncelerinden yola çıkan Giorgio Agamben'e başvurur. Malum Agamben *Kutsal İnsan*'da (aynı zamanda kitabın kahramanı da olan, öldürülebilir fakat kurban edilemeyen *Homo Sacer*) hukuki iktidar modeli ile biyosiyasal iktidar modeli arasındaki saklı kesişmeyi ele alarak, çıplak hayat ile siyaset arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Agamben'e göre çıplak hayatın siyasallaşması ile de yaşayan insanların insanlığına karar veriliyordu. Fakat Agamben gerek ekonomizmin gerek sosyalizmin esasen politik, kendi ifadesi ile biyosiyaset, içerisinden anlamlandırabileceğimiz sorunlar olduğunu düşünüyordu. Oysa Bauman toplumsal eşitsizliği sadece ekonomik farklılık üzerinden değerlendirmektedir. Kitap boyunca sıvı modernitenin olumsuz varoluşuna sadece fakirlerin maruz kaldığını görmekteyiz.

Nihai olarak Bauman bizi Levinasçı bir etiğe ve vicdana davet etmektedir. Levinas, felsefe tarihinin her zaman etik karşısında ontolojiyi önelediğini söylemiş ve esas etiğin ontolojiyi önelediğini iddia ederek günümüzde yankı bulmuştur. Bauman da Levinas'tan mülhem "ötekine karşı sorumluluk", "suçlu vicdan" gibi kavramların meşruiyetini ya da dayanağını nereden aldığını sorgulamaz. Levinas, Kant'ta "Ben"e verilen önceliği "Öteki"ne vermiş, evrensel yasalara tâbi olan ödev ahlaki yerine ötekine karşı sorumluluk anlayışını ikame etmiştir. Levinas her ne kadar fenomenolojik deneyimden yola çıksa da, evrensel bir sorumluluk yasası ve mükellef özne varsayarak metafizik düşünce geleneğine geri dönmüştür. Bauman da bu metafizik tasarımı sorgulamak yerine buradan bir ahlak devşirmeye çalışmaktadır.

Toplumsal eşitsizliğin artarak, gelir dağılımında bir uçurum olması elbette görmezden gelinemeyecek önemli bir toplumsal yaradır, adaletsizliktir. Fakat bugün maruz kaldığımız kapitalist teknik medeniyet, fakir veya zengin ayırmamaktadır. Topyekûn olarak bütün insanlar kapitalist teknik medeniyetin etkisi ve baskısı altındadır. Ayrıca son yıllarda akademide veya akademi dışında yapılan çalışmaların birçoğunda görülen moderniteden postmoderniteye geçişe ya da Fordist üretim tarzından neoliberal üretim tarzına geçişe büyük önem atfederek, büyük farklılıklar işaret ettiğini düşünen aceleci ve konformist düşüncelere itimat etmeden önce, daha titiz incelemeler yapmak gereklidir. Belki de küreselleşmeyi, "Antik Çağ'da Grek evren bilimcilerin dünyanın yapısını rasyonelleştirmelerine" kadar geriye götüren Peter Sloterdijk ile "Batı'nın yaptığı en büyük işin dünyanın ticarileştirilmesi, her şeyi ticaretinin yazgısına bırakılmış olmasından ziyade dünyanın estetikleştirilmesi" olduğunu söyleyen Jean Baudrillard'ya kulak vermek gerekebilir.

İş Ahlakı Dergisi

Yazarlara Notlar

İş Ahlakı Dergisi iktisadi hayatın bütün unsurlarına ahlakın yaygınlaştırılması, ahlakın iş dünyasında egemen olması ve ahlaklı girişimcilerin çoğalması yönünde çalışmalar yapan İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği'nin (İĞİAD) altı ayda bir (Mayıs-Kasım) yayımladığı akademik bir yayındır.

İş Ahlakı Dergisi, iş ahlakı ile ilgili akademik araştırmalara, teorik ve pratik çalışmalara yardım ve öncülük yaparak iş ahlakının tüm iktisadi kavramlara ve iş dünyasına nüfuzunun önünü açmak, iş ahlakı konusunda yeni düşünsel çalışmaların yapılmasına katkı sağlamak ve üretilen bilgi birikimini açığa çıkarmak amacıyla yayımlanmaktadır.

İş Ahlakı Dergisi, yayımlayacağı makalelerle iş ahlakı alanında bilimsel bir bilgi birikimi oluşturmak üzere, değerlendirme ve tanıtım yazılarıyla alanda yapılan çalışmaları, kurumları ve eserleri tanıtır. Bu bağlamda dergide; yönetim süreçleri ve politikalarıyla ilgili ahlakî konuları ve farklı perspektifleri özenli ve detaylı bir biçimde analiz eden, bireysel ve kurumsal iş ahlakı konusunda teorik ve pratik açılımlar sunan, iş ahlakı konusunu girişimcilik bağlamında ele alan yazılara yer verilmektedir.

İş Ahlakı Dergisi'nde;

- İş ahlakı alanı ile ilgili nicel, nitel araştırmalara, en son literatürü kapsamlı biçimde değerlendiren derlemelere, meta-analiz çalışmalarına, model önerilerine ve benzeri özgün yazılara yer verilir.
- İleri araştırma/istatistik yöntem ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara öncelik tanınır.
- Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.
- Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda İş Ahlakı Dergisi'ni bağlamaz.
- Yayımlanmış yazıların yayım hakları İĞİAD'a aittir.
- İş Ahlakı Dergisi ve yazar/ların isimi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
- İş Ahlakı Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Dergiye gönderilecek yazılar;

- A4 boyutlarındaki kağıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm bırakılarak (16 x 24,7 cm'lik alana) 1,5 satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve 10 punto Times New Roman yazı karakteri kullanılarak yazılmalıdır.
- Gönderilen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılabilirliği amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.
- İngilizce uzun özet de dâhil olmak üzere çalışmalar 35 sayfayı aşmamalıdır.
- Çalışmanın, MS Word ile yazılmış bir kopyasının editor@isahlakidergisi.com ve turkishjournalofbusinessethics@gmail.com e-posta adreslerine ekli dosya olarak gönderilmesi editöryal sürecin başlaması için yeterlidir.

- Çalışma gönderildikten sonra en geç bir hafta içinde alındığını teyit eden bir elektronik posta mesajı gönderilir.

Gönderilen çalışmaların aşağıda koyu yazılan bölümleri içermesi gerekmektedir;

- *Türkçe Başlık Sayfası* (makale başlığını, yazar/lar/ın tam adlarını ve unvanlarını, çalıştıkları kurumlarını, adres, telefon, faks ve elektronik posta bilgilerini içermelidir)
- *Türkçe Öz* (150-200 kelime arası)
- *Anahtar Kelimeler* (5-8 kelime arası)
- *Ana Metin* (Nicel ve nitel çalışmalar girişi, yöntem, bulgular, tartışma bölümlerini içermelidir)
- Yöntem kısmında ise eğer yeni bir model kullanılmışsa model alt bölümü ile mutlaka örneklem/çalışma grubu, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri bulunmalıdır. Derleme türü çalışmalar ise problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıcakak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.
- Tablo, şekil, resim, grafik vb. metin içerisinde yer almalıdır.
- *İngilizce Başlık Sayfası* (makale başlığını, yazar/lar/ın tam adlarını ve unvanlarını, çalıştıkları kurumlarını, adres, telefon, faks ve elektronik posta bilgilerini içermelidir)
- *Abstract* (150-200 kelime arası)
- *Key Words* (5-8 kelime arası)
- *İngilizce Ana Metin* (En az 2,000 kelimelik çalışma Türkçe metindeki alt bölümlerini ve kaynakçada yer alan her bir referansı içermelidir. İngilizce ana metin çalışma yayıma kabul edildikten sonra gönderilir)
- *Kaynakça* (Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği (APA) tarafından yayınlanan *Publication Manual of American Psychological Association* adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır).

Yayın Süreci Üzerine Notlar

- Yazar ya da yazarların tamamının ıslak imzasını taşıyan aşağıdaki içeriğe sahip bir mektup yayıncıya posta ile gönderilmelidir: *yazının tüm yazarlarca okunduğu, onaylandığı, başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu, yazının hazırlanmasının her aşamasında bilimsel etik kodlara uyulduğu, yazı yayımlandığı takdirde tüm yayın haklarının yayıncıya devredildiği.*
- Birden çok yazarlı makalelerde editoryal yazışmanın kiminle yapılacağı belirlenmeli ve açık bir şekilde belirtilmelidir.
- Yayımlanan yazıların içeriğinde ya da alıntılarında olabilecek çarpıtma, yanlış, telif hakkı ihlali, intihal vb. hususlardan yazar/yazarlar sorumludur.
- Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İlgili çalışmada, eğer etik onay alınması gereken durumlar söz konusu ise yazarların etik kurullardan ve kurumlardan onay aldığı var sayılmaktadır.
- Hem metin içinde hem de kaynakçada *TDK Yazım Kılavuzu (Yazım Kılavuzu, 2009, Türk Dil Kurumu, Ankara)* veya www.tdk.gov.tr adresindeki online hali yazım kuralları, akademik atıf ve gelenekler bağlamında ise *Publication Manual of American Psychological Association* [6. Baskı] esas alınır.

Turkish Journal of Business Ethics Notes for Contributors

Turkish Journal of Business Ethics is a semiannual, peer reviewed publication of the *Economic Enterprise and Business Ethics Association (IGIAD)* which aims to promote ethical practices in all the aspects of business world and supports ethically concerned entrepreneurs.

Turkish Journal of Business Ethics is published with the purpose of pioneering, covering, and supporting theoretical and practical academic studies in the area of business ethics. The journal hopes to stimulate and contribute to contemporary exchanges of views on the topic. It is the hope of this journal that through such efforts good ethical practices will be spread and made common in business world.

Turkish Journal of Business Ethics is published twice (May, and November) a year by the Economic Enterprise and Business Ethics Association (IGIAD). In the journal, all the activities related with exchange of properties and services are considered within business and work. The ethical dimensions of mentioned activities of business world, managers, workers, academicians, institutes, NGOs, and etc. are analyzed in the journal.

In that respect, the journal considers articles, reviews, book reviews, and announcements;

- Analyze carefully the processes and politics of ethical issues in management.
- Present theoretical and practical expansions on personal and institutional business ethics.
- Approach business ethics in the context of entrepreneurship.

Contributors submitting their work to *Turkish Journal of Business Ethics* (TJBE) Journal should be informed that:

- TJBE seeks to publish articles from all areas of business ethics. Articles should include quantitative, qualitative research, comprehensive literature reviews, meta-analysis, model proposals and original writings of similar quality.
- TJBE gives priority to current studies using advanced research and statistical methods and techniques.
- TJBE considers original contribution to the field and competency in methodology the main criterion for publication.
- Authors bear responsibility for the content of the published articles.
- Authors are assumed to have conformed to an ethical code of conduct during research. Ethical problems that may arise after publication are binding for authors only.
- Published articles are not intellectually binding on TJBE.
- Publishing rights of the manuscripts belong to IGIAD.
- Articles may not be quoted without citing TJBE and the author(s).
- TJBE publishes manuscripts in Turkish and English.

The manuscripts that have been submitted to TJBE are first assessed by the editorial board in terms of purpose, topic, content, presentation style and mechanics of writing.

As part of the submission process, authors are required to ensure their submission's compliance with all of the following items;

- manuscripts should be typed on a A4-sized paper, with top, bottom, right and left margins 2.5 cm (16 x 24.7 cm area), 1.5 line spacing, justified, no end of line hyphenation, using Times New Roman font 10.
- tables, figures, pictures, graphics, and the like should not exceed an area of 10 x 17 cm, and a smaller font and single spacing is recommended.
- manuscripts must not exceed 25 pages,
- the editorial process starts when a copy of the manuscript is forwarded to the following e-mail address as an attached file written in MS Word: editor@isahlakidergisi.com or turkishjournalofbusinessethics@gmail.com
- within one week after the submission of the manuscript an electronic mail message is sent to confirm receipt.
- Submitting authors will be asked to mail, fax or e-mail a letter to the publisher bearing the signatures of all authors, with the following content: This letter should clearly indicate that the manuscript is the product of a collaborative study of the authors; it has not been submitted to another journal; and ethical codes have been complied with at every stage of the study. If there are co-authors, the letter should specify with whom editorial correspondence will be conducted.
- All submissions will be first reviewed and assessed by the Editorial and Advisory Boards in terms of subject matter, contents, suitable presentation and accordance with spelling rules.
- The manuscripts which are found suitable and acceptable by the mentioned boards will be submitted for scientific assessment to referees who are well-known and distinguished by their works in related branches.
- Referees' reports are secret. Authors have to take into consideration the suggestions, criticisms and corrections made by both Referees and Editorial-Advisory Boards.
- Authors are responsible for opinions expressed in the articles.
- Quotation from the articles in the journal is allowed in condition that the journal should be indicated and acknowledged as source.
- Quoting person or institutions are responsible by law for distortions.
- No payment will be made for published articles.

The manuscripts submitted should comply with the sample manuscript format and contain the following sections:

- *English Title Page* (article title, author(s)' full names and titles, address, phone, fax and electronic mail)
- *Abstract* (between 150-200 words)
- *Key words* (between 5-8 words)
- *Main Text* (quantitative and qualitative studies should include introduction, methodology, findings, and discussion sections. If the study has used a new model, the methodology section must include sample/working group, data collection tools and subdivisions of the procedure. Papers that are based on compilation of other studies should lay down the problem, analyze the relevant literature comprehensively, underline the gaps and contradictions in the field, and discuss the solution to the problem. Other studies may vary the sections depending on the subject, but there should not be too many sub-sections that will impede fluency. Tables, figures, pictures, graphics and so on should be included within the text.)
- *References* (for in text citations and references section, APA style (Publication Manual of the American Psychological Association [6th edition] published by the American Psychological Association) must be used.
- *Appendices*

